EDITURA TREI

NTRODUCERE ÎN
CTICA PROFESIONALĂ

MIHAELA MIROIU,
GABRIELA BLEBEA NICOLAE

II 314.325

II 344325

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE 9

Capitolul I
INTRODUCERE: ETICA ŞI MORALA 11
1. Semnificaţia conceptelor 11
2. Prejudecăţi în privinţa moralei 12
3. Etică, morală şi religie 12
4. Ce implică etica pentru viaţa publică? 16
5. Relativism şi absolutism 18

Capitolul II
ETICA DE TIP KANTIAN 21
1. Opera etică a lui Kant 21
2. Autonomia şi voinţa liberă 21
3. Imperativul categoric 22
4. Imperativul practic 23
5. Datorii morale perfecte şi imperfecte 25

Capitolul III
UTILITARISMUL 30
1. Fericirea ca scop al moralei 30
2. Utilitate şi moralitate 30
3. Corectitudinea morală 32
4. Datorii perfecte şi datorii imperfecte 32
5. Corectitudine şi dreptate 33

Capitolul IV
CONTRACTUALISMUL 36
1. Semnificaţia tradiţională a contractualismului 36

2. Caracteristicile contractualismului contemporan (neocontractualismului) 36
3. Subiecţii contractului şi puterea contractuală 37
4. Teoria rawlsiană a dreptăţii 38

Capitolul V
ETICI ALE DREPTURILOR 42
1. Modernitatea şi construcţia eticii drepturilor....42
2. Justificări şi clasificări ale drepturilor 43
3. Cine poate să aibă drepturi? 45
4. Sunt drepturile inalienabile şi absolute? 46
5. Controverse în privinţa drepturilor 46

Capitolul VI
PROFESIONALISM ŞI ETICĂ PROFESIONALĂ 50
1. Profesii şi profesionalism 50
2. Caracteristicile ideale ale profesiilor 51
3. Relaţia între profesie şi sfera politică a societăţii 52
4. Etica profesională. Consideraţii generale 53
5. Caracterul contractual al eticii profesionale 55
6. Relaţiile client-profesionist 56
7. Virtuţi şi valori profesionale 58
8. Formalizarea etică şi codurile profesionale 60

Capitolul VII
CONCEPTE CENTRALE ÎN ETICA PROFESIONALĂ 63
1. Autonomia 63
2. Binefacerea (beneficienţa) 66
3. Paternalismul 68
4. Drepturi şi acţiune dreaptă 70

Capitolul VIII
ETICA ÎN POLITICĂ 73
1. Argumente pro şi contra moralei în politică 73
2. Imoralitatea în politică: feţe ale „mâinilor murdare" 75
3. Necesitatea moralei în politică 77
4. Virtuţi în politică 79

Capitolul IX
ETICA ÎN ADMINISTRAȚIA PUBLICĂ 83
1. Importanța problemei 83
2. Managerii și funcționarii publici: aspecte etice 84
3. Controverse în privința aplicării eticii în administrația publică 88
4. Importanța eticii în administrația publică 90
5. Administrație, etică și democrație 90
6. Etica și legea 91
7. Supunerea și insubordonarea 92
8. Sugestii etice pentru managerii din administrația publică 93

Capitolul X
ETICA AFACERILOR 96
1. Mituri și prejudecăți despre lumea afacerilor 96
2. Necesitatea eticii în afaceri 98
3. Niveluri de aplicare ale eticii în afaceri 100
4. Probleme etice ale globalizării afacerilor 103

Capitolul XI
ETICA JURIDICĂ 108
1. Juridic și etic 108
2. De ce este necesară o etică a profesiei de jurist? 109
3. Responsabilități generale 111
4. Competența 112
5. Confidențialitatea 112
6. Responsabilitățile avocaților 113
7. Responsabilitățile magistraților 117
8. Concluzii 118

Capitolul XII
ETICA ÎN MASS-MEDIA 120
1. Precizări necesare 120
2. Diferite abordări ale eticii în media 120
3. Sarcinile etice ale jurnaliștilor 121
4. Teme etice în deontologia jurnaliștilor 123

Capitolul XIII
ETICA MEDICALĂ 130
1. Definirea statutului eticii medicale 130
2. Codul medical 131
3. Principalele teme ale unui cod de etică medicală 135
4. Responsabilităţile etice ale corpului medical 137

BIBLIOGRAFIE 143

ANEXE 148

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Conceperea şi apariţia acestui volum nu erau posibile fără Grantul *Guvernare şi administrare locală*, finanţat prin CNCSIS din împrumutul de la Banca Mondială.

Mihaela Miroiu mulţumeşte pentru consultanţă şi bibliografie colegilor de la Universitatea din Helsinki, profesorii Timo Airaksinen şi Gabriel Sandu.

Gabriela Blebea Nicolae mulţumeşte pentru consultanţă bibliografică şi sprijin prietenilor: Cristina Bucică-Lupu, Valentin Gheonea şi Ioana Zirra. Dedică Doinei Popescu şi Anei Diculescu-Şova capitolul de etică juridică. Domnicăi Bendu şi Mioarei Mihai le dedică cele scrise în capitolul de etică medicală, iar Elenei Perdichi capitolul de etică mass-media. Virtuţile profesionale ale celor menţionaţi îndreptăţesc încrederea că etica profesională nu e un subiect impropriu realităţii româneşti.

Autoarele

BCU IAŞI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

B.C.U. „M. EMINESCU" IAȘI

CUVÂNT ÎNAINTE

Volumul *Introducere în etica profesională* se adresează în mod deosebit celor care studiază filosofia, pentru că principiile de bază ale acestei etici sunt rezultatul demersurilor filosofiei moralei aplicate profesiilor; celor care studiază ştiinţele politice şi analiştilor politici, pentru că, în mare parte, abordarea din acest volum se referă la intersecţiile între morală şi politică. Volumul se adresează într-o măsură considerabilă câtorva categorii profesionale vizate în mod particular prin discutarea principiilor şi temelor etice specifice profesiilor respective: politicieni, funcţionari publici, manageri şi oameni de afaceri, juriști, jurnalişti, medici.

Fiecare profesie are sau poate avea etica ei particulară. Aceste etici au însă multe principii şi norme comune. Un volum de etică profesională este menit să releve asemănările şi diferenţele, să estompeze din „parohialismul" firesc al fiecărei etici în parte, dând cititorilor din zone diferite posibilitatea să vadă cum ar trebui să se desfăşoare relaţia client-profesionist în alte domenii de interes public mai larg, în afara domeniului propriu.

Primele teme introduc cititorii în marile abordări ale eticii moderne şi contemporane cu impact evident în conturarea eticii diferitelor profesii: kantianismul, utilitarismul, contractualismul, etica drepturilor. Lipseşte tratarea explicită a câtorva mari direcţii contemporane: eticile ecologiste şi feministe, eticile virtuţii. Ele apar doar în context. Marile etici discutate mai pe larg în volum sunt cadre teoretice şi pentru eticile multor altor profesii ale căror principii şi teme nu au fost analizate aici, din raţiuni pur subiective care ţin de opţiunile autoarelor.

Primele zece capitole: Introducere, Etica şi morala, Etica de tip kantian, Utilitarismul, Contractualismul, Etica drepturilor, Profesionalism şi etică profesională, Concepte centrale în etica profesională, Etica în politică, Etica în administraţia publică, Etica afacerilor, au fost scrise de către Mihaela Miroiu.

Următoarele trei capitole: Etica juridică, Etica în mass-media şi Etica medicală au fost scrise de către Gabriela Blebea Nicolae.

Capitolul I
INTRODUCERE: ETICA ŞI MORALA

1. *Semnificaţia conceptelor*

Rădăcina etimologică a noţiunii de etică se află în limba greacă: *ethos*, iar cea a noţiunii de morală se află în limba latină: *mores*.

Într-un prim sens, etica este considerată ştiinţă a comportamentului, moravurilor; studiu teoretic al principiilor care guvernează problemele practice, iar morala este socotită totalitatea mijloacelor pe care le folosim pentru ca să trăim într-un mod omenesc; ansamblul prescripţiilor concrete adoptate de către agenţi individuali sau colectivi.

Într-un al doilea sens, etica este ansamblul regulilor de conduită împărtăşite de către o comunitate anumită, reguli care sunt fundamentate pe distincţia între bine şi rău. Pe de altă parte, morala este ansamblul principiilor de dimensiune universal-normativă (adeseori dogmatică), bazate pe distincţia între bine şi rău (vezi J. J. Wundenburger, 1993, p. XIV).

În politică, administraţie publică, afaceri, media, educaţie, medicină ş.a termenul preferat este cel de etică. În limbajul comun, termenul morală este mai degrabă legat de viaţa privată. Respectăm morala în viaţa privată şi etica în viaţa publică (politică, civică, profesională).

Deontologia (în sens restrâns) reprezintă *ansamblul regulilor după care se ghidează o organizaţie, instituţie, profesie sau o parte a acesteia, prin intermediul organizaţiilor profesionale care devin instanţa de elaborare, aplicare şi supraveghere a aplicării acestor reguli* (H. Isaac, 1996, vezi Mercier, 1999).

Moralitatea este un ideal în sens normativ al termenului ideal. Moralitatea exprimă ceea ce ar trebui să facem şi ceea ce nu ar trebui să facem dacă am fi raţionali, binevoitori, imparţiali, bine intenţionaţi (Timo Airaksinen, 1988, p. 202).

2. *Prejudecăți în privința moralei*

La nivelul simțului comun morala este adeseori percepută ca tip de principii și norme care au rolul de a stăvili „instinctul plăcerii". O glumă populară spune că tot ce este plăcut este fie ilegal, fie imoral, este mereu interzis, sau cel puțin îngrașă.

Cea mai frecventă confuzie este identificarea moralității cu normele privind conduita sexuală. În acest sens, moralitatea înseamnă: puritanism, abstinență, interdicții sexuale, virtutea înțeleasă ca virtute sexuală (fidelitate sau abstinență). Moraliștii sunt priviți drept gardieni ai purității, înăcriți, bătrâni, inchizitoriali, oameni mereu puși să-i judece pe alții, să-i condamne în fața opiniei publice, să-i arate cu degetul (vezi și S. Veca, 1989, cap. introductiv).

Această confuzie vine dintr-o tradiție mai veche, specifică societății premoderne, adică, în contextul nostru, acelui tip de societate în care separația dintre public și privat era slabă, comunitatea era omogenă religios și cutumiar sau colectivitatea prima ca importanță asupra individului.

În comunitățile închise, foarte tradiționaliste și conservatoare, teama și venerația față de „instanța morală" erau motivații esențiale pentru supunerea la norme și obiceiuri. În comunitățile deschise primează respectul și aprecierea față de semeni și față de principiile morale convenite în comunitate.

3. *Etică, morală și religie*

Morala este o parte considerabilă a vieții noastre. Doar în situații de rutină și automatisme nu avem dileme și nu ne punem problemele specifice moralei.

Problemele centrale ale moralei sunt următoarele:

- Ce ar trebui să facem (ce ar fi bine, drept, corect, onest)?
- Cum ar trebui să-i judecăm pe alții și pe noi înșine?
- Cum trebuie să-i tratăm pe alții și să admitem să fim tratați de ceilalți?
- Ce scopuri sunt demne de a fi urmate în viață?
- Care este cel mai bun mod de viață?
- Ce fel de persoană ar trebui să fiu?

Dacă o persoană se apropie de standardele morale ale unei comunități (religioase, politice, profesionale ș.a.), ea se bucură de apreciere (este membră valoroasă a comunității), încredere (este o persoană pe care te poți baza că nu te trădează, se ține de promi-

siuni, respectă principii); sau, dacă lucrurile stau dimpotrivă, ea este blamată (judecată ca o persoană vinovată, socotită imorală, (lipsită de valoare ca membră a comunității respective), pedepsită prin dispreț, oprobiu, izolare, marginalizare, excludere, alungare.

În anumite comunități se aplică pedepse fizice (de exemplu, stigmatizarea), inclusiv pedeapsa capitală. Câteva exemple sunt semnificative: femeilor din unele triburi africane li se taie inelele montate în jurul gâtului (iar acesta se fracturează) dacă sunt considerate vinovate grav. Un număr mare de învățătoare algeriene au fost mitraliate de către un grup de fundamentaliști islamici pentru delictul de a apărea în spațiul public să-i învețe pe alții.

Răspunsurile la problemele morale le putem afla și din morala comună, din obiceiuri, din standardele comunității în care trăim. Dar morala comună este nereflectivă. Atunci când o adoptăm, tendința este să ne luăm după alții, fără să ne întrebăm de ce și nici dacă este bine sau drept să procedăm în acest fel.

Etica este teorie asupra moralei. Un demers etic înseamnă să reflectăm asupra principiilor generale (inclusiv pe ce bază aleg un anumit set de principii în raport cu altul) și să judecăm din perspectiva acestor principii ce ar trebui să facă o persoană, inclusiv noi înșine, într-o situație particulară.

Spre deosebire de etică, morala are o semnificativă componentă emoțională. Etica implică mai multă detașare, explorarea și acceptarea modurilor de viață alternative. Acceptarea unei etici nu cere abandonarea unei morale private, ci considerarea celorlalte principii și norme morale ca alternative posibile în diferite contexte.

Rolul eticii este să ajute oamenii și instituțiile să decidă ce este mai bine să facă, pe ce criterii să aleagă și care le sunt motivațiile morale în acțiunile lor.

Distincția între etică și religie. Din perspectivă religioasă, Dumnezeu este primă cauză, inclusiv a actelor morale. Este sursă normativă supremă. Este prezent în intuiții și percepții speciale (în revelații, profeții, este întrupat). Preceptele morale sunt porunci revelate. Oamenii religioși acceptă morala religioasă fără să caute evidențe, rațiuni, argumente sau dovezi palpabile. Ei se ghidează după principiul: crede și nu cerceta. Poruncile divine sunt o problemă de credință, nu de deliberare rațională.

Morala religioasă îl are ca scop suprem pe Dumnezeu: „Iubește-L pe Domnul Dumnezeul tău!" (vezi întâia poruncă a religiei creștine). Sensul vieții omului credincios este mântuirea iar mijlocul de a o dobândi este respectarea căii divine (a poruncilor divine

revelate profeților și sfinților sau întrupate în Iisus). Marea promisiune a moralei religioase este fericirea veșnică, cea din viața veșnică, în timp ce în viața pământească moralitatea este pregătirea pentru a fi demn de această fericire.

Societățile moderne și postmoderne au consfințit ieșirea din particularismul religios. Astfel de societăți capătă caracteristicile secularizării (ale separației bisericii de instituțiile laice). Aceasta nu înseamnă că modernitatea este atee, ci că ea se caracterizează prin comunități foarte heterogene religios, separă privatul de public, este contractualistă, inclusiv în privința normelor etice, se axează pe dezvoltarea instituțiilor și organizațiilor care au nevoie de coduri etice particularizate. Problemele creării unor astfel de coduri sunt de tipul: Cum am putea să coexistăm bine și drept într-o anumită instituție sau organizație, indiferent de credințele religioase, de principiile și obișnuințele morale private ale fiecăruia dintre noi?

Morala religioasă devine o opțiune personală și comunitară, dar ea nu poate funcționa ca atare în profesii, viața politică, organizații neguvernamentale cu caracter laic, în administrație.

În aceste condiții nu putem spune că modernitatea este imorală sau amorală. Mai degrabă noi acceptăm construcțiile etice (raționale, deliberative, negociative) ca un substitut mundan și flexibil al moralei tradiționale.

Pentru funcționarea vieții publice avem nevoie de o morală rațională în locul celei religioase (derivată din credință). Aceasta presupune punerea în chestiune a credințelor, obiceiurilor, normelor, dispariția certitudinilor transcendentale de tipul: așa stă scris; așa a spus Profetul; așa a spus sau făcut Iisus; așa ne învață Budha. În schimbul certitudinilor, avem convenții asupra principiilor și normelor după care consimțim să trăim. Morala laică este de tip convențional.

Etica este în căutarea suportului rațional a unei poziții față de alta; ea caută evidențe obiective în legătură cu felul în care ar trebui să trăim, ce înseamnă o viață cu sens, cum trebuie să-i tratăm pe semeni. Implică o minte deschisă și acceptarea existenței unor moduri de viață alternative, cu coduri relativ diferite (familial, comunitar, religios, profesional, politic).

Orice morală se centrează pe componenta normativă. Cu alte cuvinte, ea ne spune ce trebuie sau ar trebui să facă oamenii pentru a fi socotiți demni de respect și nu doar ceea ce fac ei efectiv (componenta descriptivă) De exemplu, un enunț descriptiv este de tipul: Unii politicieni promit creșterea rapidă a nivelului de trai. Un enunț etic normativ este de tipul: Politicienii nu trebuie să facă promisiu-

ni false. Mai explicit, dacă vor să fie demni de încredere (morali, în context), politicienii nu trebuie să facă promisiuni mincinoase. Încrederea publică, în cazul nostru, este fundament pentru menținerea coeziunii comunitare și a instituțiilor, ba chiar și a sistemului politic democratic.

Normele pot să fie formulate ca imperativ categoric: ce trebuie să facă oricine, oricând și oriunde într-o anumită situație (arată ce este obligatoriu să facem sau să ne abținem să facem). Ele pot să fie formulate ca imperativ ipotetic, exprimând ce este dezirabil (ce ar trebui) să facem sau să ne abținem să facem în anumite situații.

O normă poate să conțină interdicții (de exemplu: *Să nu ucizi decât în legitimă apărare!*), permisiuni (*Poți să nu te supui ordinelor dacă ele încalcă drepturile omului*) sau obligații (*Ține-ți promisiunile!*).

Etica se construiește pe baza unor principii.

a) Principiul egalității în fața normelor

Morala nu este făcută pentru eroi și sfinți, nici pentru genii, ci pentru oamenii obișnuiți. Aceasta nu înseamnă că eroii, sfinții și geniile nu trebuie să se supună normelor morale, ci subliniază doar faptul că morala este regula, nu excepția.

Când vorbim despre egalitatea între oameni, nu ne referim la egalitatea lor intelectuală, biologică, estetică, ci la egalitatea lor în fața principiilor și normelor morale și la egalitatea în fața legii, tot așa cum, din punct de vedere religios ne referim la faptul că, în fața lui Dumnezeu, toți suntem egali. Pentru ca o astfel de egalitate să fie posibilă, principiile și normele morale trebuie să fie accesibile ca înțelegere, indiferent de gradul de educație al persoanei și, în același timp, ele trebuie să fie practicabile.

Spre deosebire de achizițiile intelectuale, principiile și normele morale trebuie să fie accesibile și fezabile pentru orice persoană, indiferent de nivelul ei intelectual, atâta timp cât ea are discernământ. Faptul că avem discernământ este o condiție a autonomiei, libertății și responsabilității noastre.

Viața cotidiană nu implică decât rar acte exemplare (de exemplu, situații care cer sacrificiul suprem pentru alții sau pentru o cauză). Prin urmare, conținutul moralei răspunde în cea mai mare măsură dilemelor de zi cu zi și se adresează oricui se confruntă cu astfel de dileme puse în termenii a ceea ce am numit mai sus „probleme morale".

b) Principiul clarităţii şi clarificării (conceptelor, poziţiilor)

Într-o societate deschisă, pluralistă, oamenii pot să-şi enunţe clar poziţia faţă de o problemă morală şi să acţioneze în consecinţă. De exemplu, dacă un medic crede că avortul este imoral (e crimă), nu are decât să lucreze într-o clinică în care nu se fac avorturi sau să rămână doar obstetrician. Dacă o persoană este neinteresată să acţioneze pentru binele public, moral ar fi să nu se implice în politică sau în administraţie publică. Aici apare ca evidentă şi diferenţa faţă de poziţii fundamentaliste: o religie este impusă ca morală de stat şi transferată integral sau aproape integral în legislaţie.

Etica nu invocă adevăruri absolute, ci poziţii diferite faţă de problemele de alegere morală.

Etica studiază standardele generale care se aplică celor mai mulţi oameni, în cea mai mare parte din viaţa lor. De aceea rareori ţine cont de particularităţi cum ar fi: sexul, rasa, capacităţile şi talentele, statusul unei persoane. Eventual aceste particularităţi sunt tratate în context tematic (drepturi, dreptate, egalitate de şanse pentru membri grupurilor defavorizate: drepturile femeilor, ale minorităţilor rasiale, etnice, religioase, sexuale). Principiile generale ale eticii tind să depăşească orice fel de diferenţe (chiar dacă această posibilitate este adesea pusă sub semnul întrebării).

4. *Ce implică etica pentru viaţa publică?*

Etica pentru viaţa publică implică:

- definirea raţională a criteriilor de evaluare morală a: instituţiilor, regulilor, legilor, alegerilor colective, comportamentului guvernanţilor şi politicienilor, al funcţionarilor publici (mai larg, al managerilor publici), comportamentului profesional sau pur şi simplu a celui cetăţenesc.
- evaluarea dreptăţii legilor (pentru cine sunt drepte legile)
- relevarea modurilor în care instituţiile şi organizaţiile pot să faciliteze libertatea şi împlinirea persoanelor.

Factorii care îi fac pe oameni să îşi pună probleme etice la nivelul vieţii profesionale, civice, politice sunt, în principal, următorii:

1. Rezistenţa individuală. Normele morale sunt restrictive şi vin de multe ori în contrast cu dorinţele personale. O problemă derivată de aici este dacă norma însăşi nu trebuie schimbată astfel încât să poată să fie respectată de către cei mai mulţi oameni.

2. Conflictele de roluri. Suntem rude, vecini, prieteni, profesioniști, sau chiar manageri publici. Uneori rolurile noastre intră în conflict: cariera cu viața privată, statutul profesional cu dorințele celor apropiați. În cazurile amintite trebuie să stabilim ce primează clar în diferite situații.
3. Alegerea între moduri de viață. Acest tip de alegere este valabil în societățile deschise. În cele închise (totalitare, autoritare, hipertradiționaliste) modul de viață este prescris normativ de către cei care dețin monopolul pe autoritatea morală (vezi, de exemplu *Codul eticii și echității socialiste, al muncii și vieții comuniștilor,* în regimul comunist românesc). Dilemele morale ale alegerii modurilor de viață alternative sunt legate de situațiile în care ne putem asuma responsabilitatea. Prin urmare, acestea sunt posibile în societățile în care avem acces la informație și nu ne sunt îngrădite libertățile personale.
4. Schimbările sociale. Comunitățile secolului XXI, ca și cele ale secolului trecut, sunt deosebit de dinamice. Societatea românească, de exemplu, a trecut și trece prin schimbări radicale (capitalism combinat cu societatea patriarhală țărănească, sistem comunist, tranziție și dezvoltare a instituțiilor democrației liberale și capitalismului, autohtonism, și globalizare). De fiecare dată, normele și valorile s-au schimbat dramatic. Inclusiv în interiorul fiecărei societăți (și cea românească este un bun exemplu), coexistă comunități foarte diferite ca obiceiuri, norme și valori.
5. Pluralismul social. Societatea închisă (totalitară, autoritară) este monistă. Ea este dominată de un centru de autoritate unic și atotcuprinzător din punct de vedere normativ. Acel centru stabilește felul în care oamenii trebuie să trăiască, scopurile pe care trebuie să le urmărească. În societățile pluraliste influențele vin în mod legitim din partea multor factori: familia, grupurile de interese, comunitatea locală, cultura tradițională, sfera politică. Persoanele au de ales ce este mai bine pentru ele și ceea ce este mai justificat să urmeze ca principii și moduri de viață.
6. Responsabilitatea pentru standarde. Oamenii nu sunt doar supușii principiilor și normelor, nu doar acceptă o morală ci o și chestionează: dacă și de ce este bună, cum poate să fie schimbată astfel încât să fie mai concordantă cu interesele lor, cu simțul dreptății și intuiția binelui. Cu alte cuvinte, ei sunt și subiect (creatori de norme), nu doar obiect al normelor (supuși normelor sau vizați de norme).

7. Standardele trebuie să fie drepte. Oamenii tind spre acele norme care au obiectivitate, sunt, cu alte cuvinte, general acceptate de către comunitate. În funcție de acestea își formulează aspirațiile. Ei sunt pe de-o parte liberi, pe de altă parte vor să fie acceptați, respectați, să-și întărească stima de sine (adaptare după McInerney & Rainbolt, 1994, pp. 1-3).

5. *Relativism și absolutism*

Problemele din care derivă relativismul și absolutismul, obiectivismul și subiectivismul, sunt de tipul următor:

a) Cine sunt eu (sau oricare om) să-i judec pe alții? Ce îmi dă mie dreptul să impun propriile standarde altor oameni? Ce le dă altor oameni dreptul să îmi impună principiile lor despre bine sau rău, dreptate sau nedreptate? (Aceste întrebări vizează legitimitatea normatorului).
b) Oamenii sunt făcuți pentru principii și reguli, sau regulile pentru oameni? (Această întrebare vizează legitimitatea normei).

Acest mod de a aborda morala intră în conflict cu caracteristicile socotite cosubstanțiale oricărei morale: universalitatea, caracterul absolut și obiectivitatea.

Principiul universalității și relativismul

Normele morale trebuie să se supună principiului universalității, cu alte cuvinte, să fie aplicabile oricui, oricând, oriunde. Ele ar trebui să aibă caracter absolut și obiectiv: să nu depindă de credințe, sentimente, obiceiuri particulare, nici de voința arbitrară a cuiva aflat în poziție de putere normativă. În interiorul unei comunități principiile și normele așa și par: morala acelei comunități este Morala, binele ei e Binele.

Relativismul susține că nu există standarde absolute, universale. Ele diferă în funcție de comunitate și istorie. Pentru a fi moral trebuie să trăiești în acord cu codul comunității tale și să le respecți pe cele ale altora. Dar și în interiorul aceleiași comunități există dispute despre ceea ce este drept.

Problema toleranței absolute față de alte coduri creează situații uneori inacceptabile. Naziștii aveau codul lor moral, dar nu putem spune că respectăm dreptul la genocid fiindcă purificarea rasială era cerută de un astfel de cod. Nu putem spune că, în numele respec-

tului pentru multiculturalitate şi al toleranţei putem accepta, de exemplu, sclavia, sexismul (discriminarea pe baza apartenenţei la un sex), eugenia spartană, cliteredectomia în Africa, arderea văduvei în India.

Relativismul susţine că nu există standarde morale dincolo de coduri particulare, nimic nu e nici absolut, nici universal. Nu avem unde căuta standarde absolute dincolo de realitate şi dacă ele ar exista, ar fi nedrepte

Sunt cazuri în care toleranţa ca standard absolut este imposibil de respectat. Indiferent cât de acceptabilă ar fi poziţia relativistă (până la a ajunge la ideea că fiecare poate avea idei proprii despre binele şi dreptatea lui), o societate fără standarde morale cu autoritate extraindividuală degenerează în anarhie. Un mijloc important în ieşirea din partea excesivă a relativismului îl reprezintă acceptarea universalităţii drepturilor fundamentale ale omului.

Absolutiştii cred că standardele trebuie să fie accesibile universal şi se sprijină în această idee pe asemănările între norme din comunităţi diferite, de exemplu: respectul faţă de părinţi, prohibirea incestului. Aceste standarde universale, susţin ei, vin din intuiţie, conştiinţă, revelaţie divină. Dar religii diferite au valori centrale diferite, de exemplu: iubirea (pentru creştinism), dreptatea (pentru iudaism), supunerea (pentru islamism), eliminarea suferinţei (pentru budhism). În eticile moderne, la rândul lor valorile diferă, de exemplu, datoria raţională este valoarea centrală a kantianismului, fericirea este valoarea centrală a utilitarismului.

Această pluralitate de opinii asupra eticii înseşi nu indică precaritatea demersului, ci chiar faptul că ea, fiind teorie asupra moralei, are o componentă reflectiv-critică foarte importantă. Etica este o abordare raţională a moralei. Primul ei nivel este cel filosofic, dubitativ. În conţinutul temelor de studiu acest nivel intervine ca preambul necesar pentru partea aplicativă de care ne ocupăm: etica profesională.

Termeni cheie: morală, morală comună, etică, morală religioasă, modernitate etică, morală raţională, convenţie, norm, normativ, descriptiv, imperativ categoric, imperativ ipotetic, egalitatea în faţa normelor, clarificarea şi clarificarea relativistă, absolutism, legitimitatea normei, legitimitatea normativelor, toleranţa.

Întrebări și aplicații:

1. **Care sunt sensurile conceptelorde morală, moralitate, etică?**
2. **Care sunt problemele centrale ale moralei?**
3. **Ce diferențe sunt între morala religioasă și cea laică, între morala de simț comun și etică?**
4. **De ce este necesară etica pentru viața publică?**
5. **Pe ce principii se construiește etica?**
6. **Argumentați pro sau contra relativismului sau absolutismului în morală.**
7. **Analizați la alegere o normă din *Decalog* și arătați dacă ea poate să fie aplicată universal și absolut.**

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Capitolul II
ETICA DE TIP KANTIAN

1. *Opera etică a lui Kant*

Marele „restaurator al demnității omenești", cum a fost numit Immanuel Kant, a trăit între 1724 și 1804. Opera sa de filosofia moralei a fost concepută între 1780 și 1790 în următoarea ordine: *Întemeierea metafizicii moravurilor (1785); Critica rațiunii practice (1787; Metafizica moravurilor (Elemente metafizice ale dreptății și Doctrina virtuții) (1797).*

Temele centrale ale eticii kantiene, utilizabile în perspectiva eticii profesionale, sunt următoarele:

1. Autonomia și imperativul practic, ca bază de universalizare a cetățeniei, a respectului pentru persoană, a tratamentului egal, a egalității în drepturi, a respingerii paternalismului.
2. Problema datoriilor morale perfecte și a datoriilor morale imperfecte, ca răspuns la întrebarea ce trebuie să fac, ce mi-e permis să fac.

2. *Autonomia și voința liberă*

În consens cu tradiția modernității iluministe, Kant a fost foarte interesat de problema dezmărginirii normative din parohialismul religios. Morala sa se dorea și s-a dovedit a fi un răspuns la întrebarea: *Ce trebuie să fac*, chiar dacă nu pot comunica cu transcendentul, chiar dacă nu recunosc nici o religie revelată, chiar dacă cred în existența lui Dumnezeu, dar nu și în comunicarea sa cu noi prin profeți sau prin întrupare.

Presupunând că ne situăm în interiorul unei religii ale cărei norme le recunoaștem ca revelate, rămâne totuși, dincolo de aceasta, faptul că moralitatea trebuie menținută indiferent de contextele religioase particulare. Dacă vrem să întemeiem o morală universală (independentă de contexte particulare, de înclinații și dorințe indi-

viduale), atunci suntem obligaţi să admitem ca fundaţională existenţa voinţei libere. De altfel, nici o morală nu este posibilă dacă nu admitem liberul arbitru fiindcă oamenii nu pot să fie responsabili pentru situaţii în care libertatea de alegere este nulă.

Voinţa liberă înseamnă capacitatea de a acţiona autonom (*nomos* — lege — în limba greacă în original), adică acea capacitate care ne permite să ne fim propriul legiuitor, să discernem între bine şi rău, să stabilim normele după care urmează să trăim.

Lumea moralităţii se suprapune celei a libertăţii. Nu pot să fiu morală decât ca fiinţă liberă şi nu sunt fiinţă liberă decât pe măsură ce pot face din raţiunea mea cheia de acces spre procesul de autolegiferare. Autonomia îmi dă putinţa să identific maximele sau principiile fundamentale ale acţiunilor mele. Aceste principii le pot identifica fără să mă bazez pe o religie, pe un empireu platonic al formelor perfecte (ideile pure de bine, datorie, dreptate), sau pe pornirile mele naturale spre un bine pe care îl urmez din instinct. Prin urmare, singurul lucru pe care mă pot baza din punct de vedere moral este propria mea voinţă şi nu o revelaţie religioasă sau o realitate metafizică (o lume a ideilor pure) (vezi şi Onora O'Neill, 1996).

3. *Imperativul categoric*

Morala kantiană este una de tip raţionalist. Acţiunea noastră morală are la bază judecata morală pe care o putem generaliza pentru oricine se află într-o situaţie identică. Nici un principiu nu poate fi considerat moral, dacă nu îl putem aplica oricui se află în aceeaşi situaţie sau într-una foarte asemănătoare. Aceasta este cu putinţă doar bazând morala pe raţiunea pură. Prin urmare, nu invocăm alte considerente care ne fundamentează actele, cum ar fi: tradiţia, intuiţia, consecinţele, emoţiile sau simpatia şi compasiunea faţă de ceilalţi. Este indiferent din ce tradiţie culturală ne tragem, din ce comunitate venim, dacă suntem sau nu înclinaţi spre altruism, dacă avem sau nu o „fire bună". Nu ne putem baza pe sentimentele noastre ca să întemeiem un „imperiu normativ" fiindcă sentimentele sunt individuale şi oscilante. Faptele noastre au valoare morală doar dacă putem transforma maxima după care le comitem în lege universală, deci în imperativ categoric: După faimoasa formulare kantiană:

Acţionează numai potrivit acelei maxime care să poată fi în acelaşi timp lege universală!

Potrivit acestui imperativ, acelaşi act ar trebui să poată fi făcut de oricine, oricând, în orice situaţie asemănătoare.

Presupunem că sunt, de exemplu, politiciană aflată în campanie electorală. Scopul meu este acela de a câştiga voturi astfel încât să intru în Parlament. Ca să câştig voturi, sunt înclinată să aplic un principiu „machiavelic": „spune oamenilor ce doresc ei să audă". Aceasta înseamnă inclusiv că trebuie să le promit că, dacă mă votează, voi acţiona astfel încât să le satisfac interesele, deşi ştiu că aceasta este imposibil sau că nu voi urmări decât interesele de partid. Sau, sunt managera unei firme de produse cosmetice şi, ca să le vând, fac o reclamă de tipul: cu produsele noastre veţi rămâne veşnic tânăr. Dacă judec asemenea unui kantian, mă voi abţine să fac astfel de promisiuni. Motivul abţinerii este acela că nu pot să-mi universalizez acţiunea ca maximă: nu pot să subscriu ideii că indiferent de poziţia politică în care mă pot afla, aş considera moral pentru mine dacă se aplică principiul: „promite luna de pe cer ca să câştigi voturi". Eu pot să fiu victima minciunii politice, nu doar beneficiara ei, după cum pot să fiu victima înşelăciunii prin reclamă. Kant ne cere să ne abţinem de la a face promisiuni false, fiindcă nu putem transforma aceasta în principiu universal al acţiunii. Respingerea falselor promisiuni este, dimpotrivă, maxima universalizabilă. Ca orice maximă, ea precedă acţiunea, deci nu derivă din consecinţele ei. Ea devine obligatorie, indiferent dacă, o dată cu venirea mea pe căi mincinoase la putere, aş putea, de pildă, să cresc puterea de cumpărare pentru cele mai multe categorii de oameni. Dacă fac din maxima inversă un principiu al vieţii politice, atunci pierd orice control normativ asupra desfăşurării jocului politic. Mai mult, ceea ce se poate ruina, cu consecinţe grave pentru democraţie, este încrederea publică. În al doilea exemplu, consecinţele sunt mai puţin grave la nivel public, dar pot să fie extrem de dezamăgitoare la nivel personal.

4. *Imperativul practic*

Morala kantiană este o morală a datoriei. Motivaţia de bază a moralei datoriei este derivată, potrivit lui Kant, din stipularea existenţei unui scop în sine. Aşa cum nu putem construi o geometrie fără axiome, nu putem construi nici o morală care să nu stipuleze ceva ca scop în sine (ceva valoros prin el însuşi, ceva care nu poate fi transformat în mijloc pentru alt scop). Kant delimitează două scopuri în sine: viaţa şi umanitatea din persoana oricărei fiinţe ome-

nești. Grație primului scop, putem întemeia datoria morală perfectă a non-sinuciderii, grație celui de-al doilea, putem întemeia imperativul practic:

> *Acționează astfel încât să tratezi umanitatea, atât în persoana ta, cât și a oricărei alteia, totdeauna și în același timp ca scop și niciodată numai ca mijloc.* (Imm. Kant, *Întemeierea metafizicii moravurilor*).

A fi scop în sine nu este o convenție, ci este un dat absolut, un reper de tip axiomatic.

Acest imperativ al acțiunii are o relevanță fundamentală în etica profesională, dar și în universalizarea drepturilor umane, în principiul considerației egale pentru orice ființă umană în baza faptului că ea este scop în sine, precum și în problema consimțământului.

Potrivit imperativului practic, delegitimăm mai întâi două atitudini: pe aceea a acceptării propriei subjugări și pe aceea a subjugării altora. Este la fel de imoral să aservim și să ne lăsăm aserviți. Cu alte cuvinte, dacă acceptăm să fim folosiți ca mijloace, în lipsa oricărui consimțământ din partea noastră sau dacă ne folosim de alții ca de simple mijloace pentru scopurile noastre, fără a avea consimțământul lor, este la fel de imoral.

În acest spirit, orice guvernare care nu este rezultatul alegerilor libere este imorală, cum imoral este să ajungi la guvernare făcând promisiuni false. Tot atât de imoral este să accepți o guvernare care îți anulează voința liberă și te transformă într-un simplu mijloc al unor scopuri la care nu ai consimțit niciodată (cazul regimurilor totalitare). Extinzând dincolo de sfera politicului, imperativul practic se aplică oricăror relații umane publice sau private: problemei subjugării de sex, rasă, etnie, religie, vârstă etc. El se aplică statutului de contribuabil, de client, de angajat, de pacient ș.a.

A nu te opune, atunci când poți, faptului de a trăi după alt cap decât cel propriu, devine un act profund imoral. Expresia *numai ca mijloc*, formulată în imperativul practic, ne relevă realist faptul că toți ne slujim de alți oameni și suntem în slujba altor oameni. Problema nu este aceea de a nu ne folosi de alții sau de a fi folosiți de alții, ci aceea de a consimți liber, prin acord, negociere, contract, vot, la faptul de a ne afla în serviciul altora, sau de a beneficia de ei pe arii stabilite în limitele acordului.

Ca persoane, noi nu putem să aparținem nimănui altuia decât nouă înșine. Același drept trebuie să-l recunoaștem oricărei persoane. Libertatea, demnitatea de a fi scop în sine, sunt valori generice pentru toate celelalte drepturi și fac posibilă acțiunea în spiritul re-

gulii de aur: *Nu trata o altă persoană așa cum nu ai dori să fii tratat tu însuți* (forma negativă a regulii de aur) sau: *Tratează altă persoană așa cum ai dori să fii tratat tu însuți* (forma pozitivă a regulii de aur).

> *Acum eu spun: omul și în genere orice ființă rațională este scop în sine, nu numai mijloc* (Imm. Kant, *Întemeierea metafizicii moravurilor*)

Prin această abordare, Kant delegitimează și manipularea politică, mediatică, manipularea în afaceri, experiențele pe oameni: este moral greșit să te folosești de oameni în propriile scopuri, fără să ții seama și de ale lor.

5. *Datorii morale perfecte și imperfecte*

Datoriile morale perfecte sunt cele valabile pentru toți agenții și toate acțiunile. Ele derivă din autonomia persoanei. Dar autonomia este limitată. Nici unul dintre noi nu își este autosuficient. Oricare dintre noi este și o ființă vulnerabilă, aflată în relații de interdependență reciprocă și în relații de dependență. Vulnerabilitatea și dependența generează datorii morale imperfecte (vezi și comentariile lui O'Neil, op. cit).

Între regula de aur care ne spune că o acțiune este moral corectă dacă agentul nu i se opune și imperativul categoric, care ne spune că o acțiune este moral corectă nu doar dacă agentul nu i se opune, dar și dacă generalizarea ei ar fi irațională, există diferențe de fond. Regula de aur nu se aplică decât relației cu altul. Pe ea nu poți întemeia non-sinuciderea (inclusiv în cazul eutanasiei), nici respingerea masochismului, nici abținerea de la bunătate în ideea că cineva își ajunge lui însuși, nici principiul: nu judeca pe altul dacă nu vrei să fii judecat (nu pot să fie universalizate).

Regula de aur poate să ducă la consecințe negative în cazurile în care agentul nu are nimic împotrivă să fie prost tratat (de exemplu, cineva ar putea să se vândă pe sine ca sclav) sau cineva sărac dorește să-și vândă un copil, chiar dacă scopul este să-i ajute pe ceilalți copii ai săi să supraviețuiască.

Datoriile morale perfecte sunt clasificate în:

a) Datorii perfecte față de sine: *Să nu-ți iei viața!* (să te abții de la sinucidere). În mod obișnuit, putem gândi că sinuciderea este rezultatul iubirii față de sine: nu pot con-

tinua o viață care îmi produce o durere continuă, deci sunt moral justificat să o termin cu viața. Dacă viața mea nu are sens, atunci nu merită să o continui.
Unele situații sunt disperate, de exemplu, o paralizie totală și ireversibilă în care persoana este conștientă că își va petrece viața în scaun cu rotile sau în pat, fără să poată face nimic, nici un gest fizic, dacă nu este ajutată. O astfel de persoană uneori solicită eutanasia. Răspunsul Kantian la această abordare este: nu putem universaliza maxima; ori de câte ori cineva consideră că viața sa este o sursă de durere sau că este lipsită de sens, are justificare morală să se sinucidă. Deci, nu putem justifica sinuciderea fiindcă nu putem universaliza astfel de maximă („când crezi că viața ta este complet lipsită de sens sau când îți pierzi aproape total puterile, e justificat să te sinucizi sau să fii ajutat să mori").

b) Datorii perfecte față de alții: *Să nu faci promisiuni mincinoase*! Dacă am universaliza minciuna, am ajunge la prăbușirea totală a încrederii oricui în oricine. O astfel de stare ar fi autocontradictorie, căci nimeni nu s-ar mai baza pe nimeni și pe nimic. De exemplu, dacă o firmă ar da informații false despre serviciile sau mărfurile ei, ar putea să rămână fără clienți. Dacă un ziar ar publica informații false și nu le-ar rectifica în cazul în care a greșit neintenționat, ar rămâne fără cititori.

Caracterul perfect al acestor datorii derivă din aceea că nu admit nici o excepție, sunt obligații morale perfecte, arată ce trebuie să nu facem, sau să ne abținem să facem, oricând, oricare dintre noi, indiferent de situație. Ambele datorii au formă negativă.
Ele sunt formulate prin trebuie și vizează obligativitatea normei.
Datoriile morale imperfecte se clasifică în:

a) Datorii față de sine: *Să-ți păstrezi sănătatea și să-ți dezvolți talentele*! Kant nu sugerează că ne putem dezvolta toate talentele, ci că este imoral să nu le exploatăm selectiv măcar pe unele dintre ele, respectiv, să le neglijăm pe toate, să le lăsăm să se irosească. Tot așa este imoral să facem deliberat ceva împotriva propriei sănătăți sau să nu facem nimic în favoarea ei, dacă putem.
b) Datorii față de alții: *Să-i ajuți pe ceilalți*! Această datorie are un caracter imperfect fiindcă arată ce ar fi de do-

rit să fac, nu ce trebuie să fac indiferent de situaţie. Dacă un imperativ categoric ne spune ce trebuie să facem în mod universal: oricând, în orice situaţie, oricine dintre noi, imperativele ipotetice sunt de tipul „dacă-atunci", de tipul ar trebui. Dacă vrei să nu te ratezi ca fiinţă umană, ar trebui să-ţi dezvolţi talentele. Dacă vrei reciprocitate şi vrei să fii membru recunoscut al unei comunităţi, atunci ar trebui să-i ajuţi pe ceilalţi. Datoriile morale imperfecte sunt cele pe care, cel puţin uneori, trebuie să le urmăm (respectiv, ori de câte ori putem).

În planul eticii profesionale, se pot face corelaţii profitabile între cele două categorii de datorii imperfecte. De exemplu, dacă pe de-o parte suntem datori să ne păzim sănătatea şi să ne dezvoltăm talentele, iar pe de altă parte suntem datori să-i ajutăm pe alţii, am putea extinde aceste imperative în sensul că datoriile noastre faţă de semeni sunt asemănătoare celor faţă de noi: să-i ajutăm să îşi menţină sănătatea şi să îşi dezvolte talentele. În primul caz, aceasta înseamnă datoria de a asigura semenilor asistenţă medicală, protecţie în caz de agresiune, în al doilea caz, înseamnă datoria de a le asigura asistenţă pentru dezvoltare prin educaţie şi acces la profesii şi status ca dezvoltare şi exercitare a propriilor talente.

Etica de tip kantian este deontologistă: un act este moral corect dacă agentul acţionează conform principiilor şi normelor morale (a imperativului categoric, a celui practic şi a celor ipotetice). Nici consecinţele, nici scopul nu pot scuza mijloacele, decât dacă acestea sunt conforme imperativelor mai sus pomenite. Perspectiva kantiană diferă substanţial de cea consecinţialistă, sub acest aspect.

Etica de tip kantian este o etică a datoriei raţionale. Doar ceea ce facem în virtutea maximelor morale mai sus pomenite are valoare. Ceea ce facem din alte motive, din înclinaţie: interese, dorinţa de a place, orgoliu, din dorinţa de putere, de respect, faimă, frica de moarte, frica de oprobriu, de excludere, sunt dorinţe şi nu voinţă raţională. Ele nu au valoare morală, chiar dacă urmându-le producem efecte utile nouă şi semenilor noştri. Iubirea faţă de aproape, ca şi teama de pedeapsă în viaţa de apoi, nu pot întemeia acte moral corecte. Raţiunea trebuie să domine dorinţa (vezi Imm. Kant, *Critica raţiunii practice*, p.173). Un om de afaceri mânat doar de interesul pentru profit nu acţionează moral, chiar dacă investiţia lui are consecinţe bune: creează locuri de muncă, face un bun serviciu, aduce bani la bugetul public.

Obiecția centrală la această perspectivă axată pe datorie rațională este aceea că și bigotul, sexistul sau rasistul pot acționa respectând un principiu autoconstruit (ca rezultat al autonomiei voinței). Mulți torționari fasciști și comuniști au acționat din simțul datoriei, din respect pentru regulă. Prin urmare, acțiunea conform principiilor raționale nu este neapărat morală. În ciuda corectitudinii acestei obiecții care i se face mereu lui Kant, ea trebuie tratată ca „adevăr convenabil" criticilor săi. Un kantian nu ar putea rupe între acțiunea din datorie și cele două imperative (categoric și practic). Nici un principiu al acțiunii nu poate fi astfel construit încât să le eludeze. Ele sunt principii fundaționale. Nu au statut egal cu celelalte, care pot cel mult să fie doar derivate din ele. Rămân însă câteva obiecții de fond față de etica lui Kant: delegitimarea valorii înclinației și empatiei în morală, sexismul, legitimat accidental (în *Observații asupra sentimentului frumosului și sublimului*, Kant formulează opinia potrivit căreia femeile au autonomie rațională redusă), speciismul legitimat necesar din excluderea din morală a altor subiecți în afara celor umani (vezi considerațiile Onorei O'Neill, 1996, asupra criticilor kantianismului, precum și M. Miroiu, 1996, cap. Elitism, sexism și speciism în morală).

Dincolo de aceste obiecții, rămân valoroase pentru orice etică, inclusiv pentru cea profesională:

- ✓ Considerația egală pentru orice persoană, în baza apartenenței sale la umanitate.
- ✓ Delegitimarea tratării oamenilor ca simple mijloace pentru interesele altora.
- ✓ Delegitimarea manipulării.
- ✓ Includerea în dezbaterea problemei „mâinilor murdare" a încălcării promisiunilor și, prin urmare, a distrugerii încrederii publice și private.
- ✓ Implicațiile problemei datoriilor morale în politicile publice, în comportamentul din campanii electorale, în relația medic-pacient, funcționar public-contribuabil, manager-client, jurnalist-cititor, în legislația asupra sinuciderii și eutanasiei ș.a.

Termeni cheie: morală universală, voință liberă, autonomie, imperativ categoric, imperativ practic, demnitate, regula de aur, datorii morale perfecte, datorii morale imperfecte, datorie rațională.

Întrebări și aplicații:

1. Relevați semnificația kantiană a conceptelor: autonomie, imperativ categoric, imperativ ipotetic, imperativ practic, datorie rațională.
2. Ce sunt datoriile morale perfecte și datoriile morale imperfecte? Exemplificați astfel de datorii și justificați de ce sunt perfecte sau imperfecte.
3. Dați exemple de imperative ipotetice potrivite profesiei sau ocupației dumneavoastră.
4. Analizați pe un exemplu din propria experiență felul în care este respectat sau încălcat imperativul practic.
5. Formulați și alte datorii morale imperfecte, arătând de ce se încadrează în acest tip de datorii.
6. Un medic experimentează un tratament pe un bolnav, fără știrea celui din urmă. Tratamentul dă rezultate și pacientul se vindecă. Este această procedură corectă din punct de vedere kantian? Argumentați răspunsul.

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Capitolul III
UTILITARISMUL

1. *Fericirea ca scop al moralei*

Modernitatea britanică a oferit eticii o altă variantă de răspuns la întrebarea „Ce trebuie să fac?" Dacă răspunsul kantian este cel al acțiunii conform datoriei raționale, în consens cu acceptarea drept axiome centrale ale sistemului moral imperativul categoric și cel practic (varianta deontologistă de tip kantian), răspunsul utilitarist se află aparent la polul opus. Ceea ce trebuie să facem este să ne căutăm fericirea.

Căutarea fericirii personale devine, din pornire irațională comună a oamenilor, datorie morală supremă față de sine, după cum, facilitarea fericirii celorlalți este datorie morală față de semeni. Acțiunile persoanelor și instituțiilor pot să fie judecate, ca valoare morală, din perspectiva acestei norme: Acționează astfel încât acțiunea ta să maximizeze propria fericire și pe a celorlalți și să minimizeze propria suferință și pe a celorlalți! Cel mai corect act moral pe care îl putem face este acel act care aduce cea mai mare fericire pentru cel mai mare număr posibil de oameni. Un act devine moral corect după ce, comițându-l, îi putem testa consecințele, potrivit acestei norme. Prin ceea ce am făcut, am produs o creștere a fericirii și o scădere a suferinței? Dar pentru că fericirea este greu cuantificabilă, filosofii care aparțin acestei familii ideatice ne-au propus alți doi indicatori: plăcerea (vezi tradiția hedonistă epicureană și reconstrucția ei în filosofia lui John Stuart Mill) și utilitatea (vezi tradiția modernă, inaugurată de Jeremy Bentham)

2. *Utilitate și moralitate*

Utilitarismul face parte din categoria mai largă a eticilor de tip consecințialist, etici care au dominat discuțiile până în jurul lui 1960. Potrivit acestor perspective, un act este drept sau nedrept moral în funcție de consecințele sale și nu de trăsăturile intrinseci (McInerney, 1994, cap. Utilitarianism). Dacă, de exemplu, minciu-

na este interzisă ca imorală în sine în cadrul celorlalte tipuri de etici, în consecinţialismul utilitarist singurul lucru care ar permite interzicerea este faptul că ea produce rău, nu fiindcă este rău în sine să minţi. Nu pot fi admise însă orice fel de consecinţe, indiferent de natura lor, ci doar consecinţele socotite a fi morale şi anume:

a) când un act produce plăcere (perspectiva hedonistă);
b) când un act conduce la dezvoltarea persoanei şi ajută la dezvoltarea celorlalţi;
c) când un act conduce la o satisfacţie dezirabilă. (vezi McInerney, 1994, p. 46)

Ca să ne dăm seama mai bine de distincţia între eticile de tip deontologist şi cele de tip consecinţialist, luăm două cazuri: problema încălcării drepturilor şi problema ţinerii promisiunilor. Pentru deontologişti neîncălcarea drepturilor şi ţinerea promisiunilor sunt datorii morale perfecte. Pentru consecinţialişti, scopul rămâne fericirea, utilitatea sau satisfacţia, iar cele două norme sunt simple mijloace pentru a ne urmări coerent fericirea sau utilitatea. Actele sunt moral greşite pentru un consecinţialist nu fiindcă drepturile sau promisiunile sunt încălcate, ci pentru că acele acte nu au maximizat numărul celor ce nu violează drepturi şi pe acela al celor ce îşi ţin promisiunile.

De exemplu, arestarea cuiva în urma unui denunţ într-un articol de ziar este moral greşită fiindcă măreşte posibilitatea violării dreptului de a fi tratat potrivit prezumţiei de nevinovăţie (*ibidem* pp. 46-47). Dacă un partid vine la guvernare făcând promisiuni mincinoase, aceasta este moral greşit fiindcă, distrugându-se încrederea publică, creşte numărul celor ce fac promisiuni mincinoase.

Nucleul intuitiv al utilitarismului rezidă în ideea maximizării utilităţii colective. Proba că instituţiile sociale sunt drepte o dă felul în care ele sunt capabile să crească utilitatea agregată micşorând costurile. În relaţia între utilitatea individuală şi cea socială, utilitarismul nu postulează un bine supraindividual. Ceea ce numim bine colectiv (sau utilitate socială), nu este altceva decât suma binelui individual, căci societatea însăşi nu e altceva decât suma indivizilor care o compun (vezi S. Veca, 1989, pp. 76-78)

Într-un astfel de context, un enunţ de tipul: *societatea românească este săracă* nu are sens decât dacă el poate fi reformulat în felul următor: statisticile indică faptul că majoritatea cetăţenilor trăiesc sub pragul minim de venituri care să le permită o viaţă decentă şi accesul la propria fericire (sau, în cazul de faţă, la înlătu-

rarea suferinței). Societatea este săracă dacă majoritatea indivizilor care o compun trăiesc rău sub aspectul condițiilor materiale, de sănătate și de educație.

3. *Corectitudinea morală*

Judecata morală se aplică la fel în cazul indivizilor și instituțiilor. Un individ și o instituție acționează corect din punct de vedere moral dacă prin acțiunile lor tind să promoveze fericirea și, dimpotrivă, acționează incorect moral dacă prin acțiunile lor tind să promoveze opusul acesteia.

Prin fericire se înțelege plăcerea și absența durerii. Prin nefericire, durerea și privarea de plăcere (J. St. Mill, *Utilitarismul*, trad. rom, 1994).

Promovarea fericirii devine principiu normativ al acțiunii.

Acte moral corecte. Un act este moral corect dacă și numai dacă nu există vreun alt act pe care agentul l-ar fi putut face și care are o utilitate mai mare decât actul respectiv.

Prin urmare, corectitudinea actului moral se judecă prin faptul de a produce cea mai mare fericire pentru cel mai mare număr de oameni. Nu este neapărat necesar ca un astfel de act să fie premeditat, intenționat, motivat ca atare. De obicei urmărim propriile noastre interese, dar urmărindu-le și producându-ne un bine, sporim implicit și binele general care se compune din suma binelui individual.

De exemplu, eu pot să fiu investitoare de capital și să am ca scop precis maximizarea veniturilor mele din profit. Dacă îmi plasez bine banii, vor avea de câștigat salariații, beneficiarii serviciilor produse de ei și salariații bugetului public, prin impozite. Puțini dintre noi suntem deliberat „binefăcători publici" și nici nu este necesar să fim altruiști consecvenți. Putem să fim legitim interesați în propriul nostru bine și să producem efecte utile pentru ceilalți la care nici nu ne-am gândit deliberat.

4. *Datorii perfecte și datorii imperfecte*

După etica utilitaristă, scopul virtuții este sporirea fericirii: ocaziile în care unei persoane îi stă în putere să facă acest lucru la scară mare — să fie, cu alte cuvinte, un binefăcător public — sunt rare (excepțiile sunt de unu

la o mie); doar în asemenea ocazii i se cere ei să ia în considerare utilitatea publică; în toate celelalte cazuri, ea trebuie să urmărească doar utilitatea privată, interesul sau fericirea unui număr mic de persoane. Doar aceia ale căror acţiuni au o influenţă asupra societăţii în ansamblul ei, trebuie să se ocupe de un scop atât de vast (J. St. Mill, *Utilitarismul*, p. 35)

Sacrificarea intereselor private în favoarea celor publice nu este un act supererogatoriu pentru oamenii politici şi funcţionarii publici. Acest act devine, în cazul lor, o datorie derivată din statutul asumat pentru că rolul lor este să conceapă, promoveze şi implementeze politici publice.

Prin act supererogatoriu se înţelege acea acţiune morală pe care oamenii o practică dincolo de datorie. De exemplu, dacă cineva salvează o persoană dintr-un incendiu, face un act supererogatoriu numai dacă nu este pompier în exerciţiu. Acelaşi lucru este valabil pentru salvamari când salvează pe cineva de la înec. Ei nu se sacrifică pentru alţii, ci nu îşi fac decât datoria.

Distincţia făcută de Mill între datorii morale perfecte şi imperfecte este următoarea:

„Datoriile obligaţiei perfecte" sunt acele datorii în virtutea cărora apare un drept corelativ, caracteristic uneia sau mai multor persoane; datoriile şi obligaţiile imperfecte sunt acele obligaţii morale care nu dau naştere nici unui drept... Dreptatea implică nu doar ceva ce e bine să faci şi rău să nu faci, dar şi ceva ce o anumită persoană poate pretinde de la noi ca fiind dreptul său moral. Nimeni nu are un drept moral cu privire la generozitatea şi mărinimia noastră deoarece noi nu suntem obligaţi din punct de vedere moral să practicăm aceste virtuţi faţă de nici un individ determinat (Mill, *op. cit.*, p. 77).

5. *Corectitudine şi dreptate*

Relaţia între moralitate şi dreptate este relevată de Mill ca relaţie între ceea ce este drept şi ceea ce e oportun, nu ca o dreptate absolută, căci dreptatea nu este despărţită niciodată, practic vorbind, de oportunitate. „Pariul" pe sentimentul înnăscut al dreptăţii nu este fezabil în afara judecării prin propria noastră conduită (vezi Mill, *op. cit.*, cap. V). În opinia lui Mill, care se raliază, po-

trivit autorului, opiniei generale, acţiunile drepte şi opusul lor sunt următoarele:

a) Privarea persoanei de libertate, proprietate şi orice alt lucru care îi aparţine prin lege (e drept să respecţi şi nedrept să violezi drepturile legale ale cuiva).
b) Fiindcă există şi legi nedrepte, Mill distinge între drept legal şi drept moral. O acţiune este nedreaptă când persoanei i se refuză ceva asupra căruia are un drept moral.
c) E drept ca o persoană să obţină ceea ce merită. Este nedrept să faci pe cineva să sufere de un rău pe care nu-l merită.
d) E nedrept să înşeli încrederea cuiva, să încalci un acord (fără ca aceasta să fie urmarea comportamentului greşit al partenerului).
e) Este nedrept să fim părtinitori, să favorizăm persoane în dauna altora. Imparţialitatea este o datorie-mijloc. Ea este corectă ca deziderat când e vorba de respectarea drepturilor, dar tratamentele preferenţiale sunt admise când nu încalcă drepturile altora, de exemplu, în unele instituţii româneşti de învăţământ superior rromii nu candidează pe locurile generale şi nu minimizează şansele celorlalţi colegi. Noi acordăm tratamente preferenţiale rudelor şi prietenilor. Aceasta e corect când e vorba de grija şi atenţia pe care le acordăm în sfera privată, dar nu şi când este vorba de interesul public (de exemplu, în practica politică şi administraţia publică nu sunt moral admise pilele, nepotismul etc.) (vezi şi Mill, *op. cit.*, pp. 70-71).

Statutul de subiect al moralei revine oricui are interese şi preferinţe, iar acestor interese şi preferinţe trebuie să li se acorde consideraţie egală.

Mill este un autor de înaltă reputaţie pentru filosofia politică liberală. Concepţia sa despre moralitate este în acord cu cea despre libertate:

> *Singura libertate care îşi merită cu adevărat numele este aceea să ne urmăm propriul nostru bine, în propriul nostru chip, atâta vreme cât nu-i privăm pe alţii de al lor, sau cât nu le împiedicăm efortul de a şi-l dobândi* (J. St. Mill, *Despre libertate*, cap. I)

Termeni cheie: deontologism, consecinţialism, fericire, plăcere, utilitate (individuală şi colectivă, privată şi publică), act moral corect, supraerogaţie, dreptate, acţiune dreaptă, imparţialitate, datorii morale perfecte, datorii morale imperfecte, subiect al moralei, libertate.

Întrebări:

1. **Relevaţi semnificaţia conceptelor: utilitarism, consecinţialism, fericire.**
2. **Explicaţi şi exemplificaţi datoria morală a maximizării fericirii.**
3. **Când este un act moral corect din perspectivă utilitaristă?**
4. **Analizaţi dacă în instituţia în care lucraţi sau învăţaţi se aplică principiile eticii utilitariste.**
5. **Relevaţi un caz de acţiune egoistă ale cărui consecinţe sunt moral-pozitive.**
6. **Daţi exemple de acte din datorie şi de acte supererogatorii.**
7. **Este confidenţialitatea o obligaţie perfectă? Argumentaţi răspunsul.**
8. **Ce sunt acţiunile drepte?**
9. **Analizaţi un caz în care tratamentul preferenţial este moral.**

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Capitolul IV
CONTRACTUALISMUL

1. *Semnificația tradițională a contractualismului*

Tradiția contractualistă este atrăgătoare, în cadrul ofertelor teoretice în etică, prin simplitatea sa. Potrivit acesteia, normele morale, la fel ca și cele legale, sunt rezultatul acordurilor prin care oamenii își rezolvă pașnic divergențele de interese. Supunerea la normă își află argumentarea chiar în aceea că ea este rezultatul acordului liber consimțit în privința standardelor comune. Acordurile sunt presupuse a fi rezonabile și în același timp libere (vezi Kymlicka, 1996).

Contractualismul își are originile în filosofia greacă. Forma sa discutată în etică și teorie politică aparține modernității iluministe (Thomas Hobbes, Jean-Jacques Rousseau).

2. *Caracteristicile contractualismului contemporan (neocontractualismului)*

Departe de a-și fi epuizat virtuțile, contractualismul a revenit și s-a revitalizat în dezbaterile actuale, adaptându-se evoluțiilor lumii contemporane.

Elementele caracteristice ale teoriilor contractualiste contemporane (neocontractualiste) sunt:

a) obligațiile contractuale sunt pure convenții (înțelegeri) încheiate între oameni; ele nu au nimic divin și sunt valabile pe durata convenției, deci atâta vreme cât convenția avantajează membrii grupurilor contractante, inclusiv pe aceia care nu au putere contractuală;
b) rolul convențiilor este acela de a armoniza și apăra interesele contractanților.

Oamenii acționează moral dacă o fac în avantaj reciproc (tradiția hobbesiană) sau dacă o fac potrivit principiului imparțialității (tradiția kantiană) (vezi Kymlicka, 1996, p. 188). În prima aborda-

re, nu e nimic considerat rău în a leza sau a-l face să sufere pe altul, atâta vreme cât nu avem o convenţie după care este în avantajul reciproc să nu ne lezăm.

Răul moral se produce atunci când, comiţând o faptă încălcăm convenţia pe care am stabilit-o (deci, după ce am definit lezarea ca rea). Să nu furi, să nu înşeli pe cei cărora le promiţi, să-i respecţi şi să-i ajuţi pe alţii, nu sunt precepte care ne vin din intuiţie şi înclinaţie, nu sunt „naturale" şi nici divine, ci sunt norme create de către noi fiindcă am căzut de acord că este reciproc avantajos să ne abţinem să facem anumite acte şi, dimpotrivă, să facem altele. Am ales raţional, de exemplu, să nu înşelăm atunci când oferim ceva. Această alegere este raţională, dar nu are fundament moral (nu se bazează pe o intuiţie morală). Ea sau altele devin norme morale odată ce sunt acceptate(vezi Gauthier, 1986, p. 4). Prin urmare, consimţământul joacă un rol esenţial.

3. *Subiecţii contractului şi puterea contractuală*

Subiect al unui contract este acea persoană care participă la negocierea lui, are puterea să-şi exprime acordul sau dezacordul, să-i stabilească termenii.

Desigur că ar fi moral liniştitor să spunem că părţile aflate în contract sunt egale. Dar experienţa istorică ne spune un lucru limpede: o parte din contractanţi nu contează decât parţial prin minoratul lor ca poziţie în decizie (vezi, de exemplu, minorităţile etnice şi femeile) sau nu contează deloc, sunt practic excluşi sau cu totul marginali în calitate de contractanţi (vezi, de exemplu, în societatea românească rromii sau cei foarte săraci). Ca să intri într-o negociere, contează mult puterea contractuală: ce oferi şi de pe ce poziţie ceri.

Grupurile dezavantajate sunt practic ignorate, căci oferta lor nu este tentantă jar forţa lor de presiune în cerere este tratată ca slabă. La fel sunt trataţi şi cei lipsiţi de putere fiindcă sunt copii sau infirmi (vezi Gauthier, p. 18). Ei nu fac parte din „clubul select" al negociatorilor de norme. Pot cel mult să fie luaţi în seamă ca obiect al moralei (lor li se aplică norme fără să participe la negocierea acestora) nu ca subiect al ei. Dezavantajele sunt adesea văzute ca incapacităţi sau deficienţe. Rasiştii sau sexiştii s-au prevalat de ideea că oamenii din cealaltă rasă sau femeile sunt mai puţin raţionali, au un discernământ redus, nu îşi pot fi „cap propriu". Adesea aceste diferenţe sunt mascate de lozinca

egalității naturale dintre oameni sau de expresii vagi de tipul: umanitatea aflată în contract („umanitatea" rezumându-se de fapt la grupurile de putere și influență care vorbesc în numele tuturor). De asemenea, normele stabilite la un anumit timp afectează și generațiile viitoare care nu sunt părți ale contractului. Egalitatea nu derivă atât din cea naturală (fizică sau mentală), nici din cea economică, cât din egalitatea de putere ca parte contractantă.

4. *Teoria rawlsiană a dreptății*

Moralitatea cotidiană ne cere să fundamentăm interesul reciproc pe respectarea drepturilor celorlalți. Chiar dacă morala hobbesiană nu se bazează pe argumente de tipul datoriilor naturale sau a celor obiective, ea rămâne totuși o morală într-o lume în care „naturalul", „obiectivul", „divinul" nu pot să fie folosite ca fundamente pentru principiile și normele vieții cotidiene.

John Rawls, prin lucrarea sa *A Theory of Justice (O teorie a dreptății)*, 1971, este urmașul contractualist al kantianismului. El preia elementele valoroase ale ambelor tradiții etice: cea contractualistă și cea kantiană.

Ideile centrale care disting neocontractualismul rawlsian de cel de tradiție hobbesiană sunt următoarele:

Oamenii contează moral nu doar pentru că se pot leza reciproc sau se pot avantaja unii pe alții, ci și fiindcă sunt „scopuri în sine". Prin urmare, ei sunt egali moral și merită cu toții să fie tratați cu egală considerație. Pe această abordare fundamentează Rawls ideea sa că există o datorie morală: cea de a aplica tratamente drepte și de a construi instituții drepte (termenul „instituții" trebuie înțeles și într-un sens mai general, anume cel de practici). Ca să ne asigurăm de dreptatea acțiunilor noastre, e necesar să deliberăm imparțial asupra normelor, atunci când luăm în considerare interesele celorlalte ființe omenești. Știm că acest lucru e dificil fiindcă părțile contractante nu au poziții egale. Ca să depășim acest obstacol este necesar să negociem de pe poziții de egalitate.

Cum este cu putință o astfel de negociere? Răspunsul rawlsian este argumentat pe baza a două concepte: poziția originară și vălul de ignoranță.

Deosebirea între „starea naturală" și „poziția originară" (în afară de aceea că prima a fost presupusă ca reală de către contractua-

liştii tradiţionali, iar cea de-a doua este socotită un pur experiment mental), este aceea că Rawls sugerează o posibilitate de depăşire a inegalităţii de putere în situaţia contractuală prin aceea că părţile aflate în contract deliberează în spatele unui văl de ignoranţă.

Situaţia originară este cea prenormativă în care:

> Nimeni *nu-şi ştie locul în societate, poziţia de clasă sau statusul social, nu-şi ştie bunurile sau capacităţile naturale cu care a avut norocul să fie înzestrat, inteligenţa, forţa etc. Voi presupune chiar că părţile nu ştiu ce concepţie au despre bine şi nici ce înclinaţii psihologice speciale deţin* (vezi trad. românească în vol. *Dreptatea şi fericirea*, Ed. A. Miroiu şi M. Miroiu, 1995, p. 106).

Intenţia lui Rawls este să creeze o condiţie de deliberare normativă care să nu favorizeze şi să nu defavorizeze pe nimeni.

Cei care deliberează asupra normelor au câteva caracteristici:

Nu sunt interesaţi în interesul altora, tind să-şi maximizeze propriile avantaje dar nu ştiu deloc în ce situaţie urmează să se afle, astfel încât să ştie exact ce conţinut normativ i-ar avantaja. Mai mult, ei nu ştiu nimic despre condiţiile particulare din propria lor societate, dacă ea e săracă sau bogată, ce regim politic are, cât de dezvoltate îi sunt civilizaţia şi cultura, cărei generaţii îi aparţin, ce condiţii de mediu au. Ei nu cunosc nici părţile aflate în conflict. Ceea ce ştiu este că trebuie să fie pregătiţi să trăiască după toate consecinţele care decurg din principiile pe care le adoptă.

Ceea ce cunosc cei aflaţi în contract sunt următoarele elemente: societatea lor se va aşeza sub principiile dreptăţii; sunt conştienţi de felul în care au decurs faptele societăţii sub aspect economic, politic, ştiu care sunt caracteristicile organizării sociale şi coordonatele psihologiei umane.

Principiile dreptăţii sunt formulate astfel:

1. *Fiecare persoană are un drept egal la cel mai larg sistem de libertăţi egale de bază, compatibil cu un sistem similar de libertăţi pentru toţi ceilalţi.*
2. *Inegalităţile sociale şi economice trebuie să fie astfel încât:*
   a) *să asigure cel mai mare beneficiu pentru cei mai puţin avantajaţi membri ai societăţii;*
   b) *funcţiile şi poziţiile să fie deschise tuturor în condiţii de egalitate echitabilă de şanse* (J. Rawls, 1971, p. 302).

Inegalităţi permise sunt beneficiile şi răspunderile (de exemplu: prestigiul, averea, obligaţia de a plăti impozite, funcţii, posturi, preţuirea şi recompensele, salariile, averea dobândită prin şansă sau prin efort — dacă nu este monopol). Inegalităţile de acest tip sunt permise fiindcă avantajează toţi participanţii la o practică (vezi Miroiu A., Miroiu M., (ed.), 1995, p. 108).

O normă este dreaptă dacă aplicarea ei avantajează şi pe cel mai dezavantajat membru al comunităţii în care ea se aplică.

Cele mai semnificative critici aduse acestei teorii morale se referă la problema alegerii raţionale. Pentru a crea norme drepte trebuie să ne punem în „locul nimănui", ori un astfel de model teoretic este văzut ca dificil de practicat. Ne situăm în locul nimănui, sau în locul oricui? Este suficientă alegerea raţională, sau este necesară şi empatia (înţelegerea faţă de alţii în virtutea unor experienţe comun împărtăşite), pentru a crea norme drepte? (vezi în acest sens: Susan Moller Okin, 1996 în trad. rom. şi M. Miroiu, 1996, cap. Etici feministe).

Neocontractualismul rawlsian este o etică inspiratoare pentru orice cod profesional. Sugestia că putem să fim în locul oricui şi să ţinem cont de aceasta atunci când ne stabilim regulile propriei activităţi trimite la câteva idei importante. Politicienii aflaţi la putere pot să ajungă în opoziţie sau doar cetăţeni care trăiesc după o politică ale cărei consecinţe le suportă. Patronii sunt şi clienţi, funcţionarii publici sunt şi contribuabili, medicii sunt şi pacienţi, jurnaliştii sunt şi consumatori de presă, juriştilor li se şi aplică legea. Oricând şi oricine poate să ajungă în cea mai dezavantajată poziţie. De aceasta ar trebui să ţină cont atunci când stabilesc „regulile jocului".

Termeni cheie: contractualism, acord, convenţie, interes, avantaj reciproc, rău moral, putere contractuală, subiect al contractului, considerare egală, tratamente drepte, deliberare imparţială, poziţie originară, văl de ignoranţă, inegalităţi permise, principii ale dreptăţii.

Întrebări şi aplicaţii:

1. **Relevaţi semnificaţia conceptelor: contractualism, neocontractualism, tratament drept, deliberare raţională, poziţie originară, inegalităţi permise.**
2. **Daţi un exemplu de rău moral din perspectivă contractualistă.**

3. Analizați un caz ilustrativ pentru puterea sau lipsa de putere contractuală în stabilirea normelor.
4. Care sunt, după părerea dumneavoastră, grupurile dezavantajate contractual în România? Dar în propria instituție? Argumentați răspunsul.
5. Ce normă ați construi dacă v-ați afla în poziția originară, astfel încât ea să avantajeze și pe cel mai dezavantajat membru al grupului afectat de aplicarea normei?
6. Dați exemple de inegalități permise.

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Capitolul V
ETICI ALE DREPTURILOR

1. *Modernitatea și construcția eticii drepturilor*

Problema drepturilor are o largă tradiție modernă începând cu secolul al XVII-lea, prin operele lui Grotius, Puffendorf, Locke. Ea a continuat cu dezvoltările secolului XVIII, aflându-se în secolul al XIX-lea la concurență cu utilitarismul și marxismul. Tradiția moralei drepturilor se leagă de cea a legii naturale și are rădăcini în filosofia antică (mai ales în cea stoică), în ideea că dincolo de aspectele convenționale ale moralei, există repere naturale. La acestea avem acces prin propria conștiință, prin intuiție. Tradiția teologică creștină tratează această problemă în sensul respectului pentru persoană și conștiința individuală și a discuției asupra caracterului divin-uman al legilor (o parte din norme au origine divină, o parte sunt rezultatul convențiilor omenești).

Există momente și autori care au avut un rol substanțial în constituirea eticii drepturilor.

John Locke în lucrarea sa *Două tratate despre guvernare*, 1690, consideră că drepturile inalienabile sunt: libertatea și proprietatea. Această idee a fost preluată în Declarația de Independență a SUA în 1776, incluzând și dreptul de a-ți urmări fericirea. În ambele cazuri este considerat moral legitim ca oamenii să aibă interese și să și le urmărească. În gândirea lui J. Locke, egalitatea dintre oameni este fundamentată pe ideea de *tabula rasa*, oricare dintre noi născându-se fără nici o cunoaștere prealabilă, fără nici o intuiție care să preceadă experiența.

Declarația Drepturilor Omului și Cetățeanului, adoptată în Franța în 1789, accentuează pe dreptul la: libertate, proprietate, securitate, rezistență la oprimare.

O contribuție importantă în dezvoltarea teoriei drepturilor în general a avut-o Tom Paine, care, în1791, publică lucrarea *The Rights of Man*.

Deoarece majoritatea autorilor care pledau pentru universalitatea drepturilor excludeau accesul femeilor la ceea ce ei numeau „universalitatea cetățeniei", Mary Wollstonecraft publică în 1792

A Vindication of the Rights of Woman (O revendicare a drepturilor femeii), argumentând că raţiunea, care stă la baza drepturilor universale, constituind temeiul acordării lor, nu este monopol al sexului bărbătesc.

Acestor lucrări şi actelor normative fundaţionale mai sus pomenite li se adaugă numeroase convenţii contemporane. Actualmente, drepturile sunt în centrul dezbaterii moral-politice (mai ales când e vorba despre violarea lor), fie în spaţiul public (genocid, purificare etnică, tortură, terorism, sărăcie, mediu), fie în cel privat (avort, eutanasie, orientare sexuală) (vezi Brenda Almond, 1996, p. 259-260).

2. *Justificări şi clasificări ale drepturilor*

În mare, drepturile sunt protectiv-negative: relevă cât să nu te interferezi (să nu te amesteci în problemele altor persoane) şi protectiv pozitive cum ar fi la educaţie, sănătate, protecţie socială. Acestea din urmă relevă datoria statului de a oferi acces la educaţie, sănătate şi protecţie socială tuturor categoriilor de oameni, inclusiv celor care fac parte din grupuri defavorizate (de exemplu, în România în anul 2000, 16,6 % dintre locuitori trăiau sub pragul suportabil de sărăcie).

Drepturile sunt tratate în abordările adverse ca noţiune suspectă. Dar această soartă o au toate formele de instituire. Kant, de exemplu, foloseşte formularea: *acum eu spun: umanitatea din persoana ta e sfântă!* Oamenii au drepturi în virtutea faptului că sunt oameni este o astfel de instituire.

Justificarea drepturilor nu se găseşte decât controversabil şi speculativ în „legea naturală". Ele se justifică preponderent moral, ce drepturi ar trebui să avem şi să exercităm. Ele stau în morală alături de: datorie, obligaţie, corectitudine, în formularea „trebuie să" sau „nu este moral permis să". Justificarea lor e esenţial etică. Este mai bine, mai drept şi mai echitabil să considerăm că toţi oamenii au drepturi pentru că sunt oameni. Dacă introducem diferite categorii de discriminări: de religie, sex, rasă, etnie, avere, cei mai mulţi oameni ajung să fie trataţi ca non-cetăţeni, să devină victime ale voinţei arbitrare a celor care aparţin „religiei de stat", „sexului superior", „rasei superioare", „etniei pure", sunt bogaţi, nobili, instruiţi. Unele dintre drepturi nu pot să fie niciodată convertite în legi, de exemplu, dreptul la recunoştinţă, dreptul la proprie opţiune. Există: drepturi universale care sunt considerate morale şi aspiră să fie legale:

drepturi legale specifice; drepturi morale specifice (de exemplu: dreptul la ajutor, la protecţie, asistenţă).

Problemele centrale care apar în discutarea teoriilor asupra drepturilor sunt următoarele:

a) Ce şi cine poate să fie subiect al drepturilor?
b) Ce fel de lucruri pot să fie drepturi?
c) Cum justificăm drepturile? Se autojustifică?
d) Sunt drepturile inalienabile?
e) Există drepturi absolute?

Drepturile sunt nume abstracte pentru relaţiile dintre oameni, inclusiv dintre oameni şi alte făpturi. Ronald Dworkin (1978), le interpretează ca tip special de fapte: fapte morale. Libertarienii le interpretează drept limitări ale acţiunilor guvernării (Robert Nozick, *Anarhie, stat şi utopie).* Ele sunt active şi pasive (să faci şi să te abţii să faci), sunt formulate ca: cerinţe, datorii, puteri, libertăţi, imunităţi.

1. Cerinţe: dreptul de a împrumuta e asociat cu datoria de a restitui împrumutul.
2. Puteri: dreptul de a împărţi proprietatea este asociat cu puterea de a afecta drepturile altora.
3. Libertăţi: ai dreptul să depui mărturie contra cuiva, dar nu eşti obligat să o faci contra propriei surori.
4. Imunităţi: dreptul de afiliere la sindicat este şi interdicţia (faţă de angajator) de a fi oprit să o faci (vezi B. Almond, 1996, pp. 260-264).

Cum se poate justifica un drept? Cele mai frecvente justificări ale drepturilor în perioada actuală sunt construite pe baza teoriei contractului social (inclusiv varianta rawlsiană a contractualismului) sau prin teoria utilitaristă (Mill, Hare), considerându-se că libertatea şi dreptatea contribuie la fericirea umană, la împlinirea fiecărei persoane şi că, în practică, societăţile care garantează şi protejează exercitarea acestor drepturi sunt medii mult mai propice creşterii bunăstării şi fericirii individuale. Aceasta explică de ce, de exemplu, emigraţia se produce dinspre statele în care drepturile sunt încălcate spre cele în care drepturile sunt garantate. Oamenii îşi părăsesc uneori ţara chiar dacă au un trai material îndestulat, dacă ei se simt îngrădiţi în libertate şi autoafirmare, chiar dacă în ţara în care pleacă o iau material de la zero.

În afara exercitării drepturilor sau în condiţiile în care aceste drepturi sunt violate, oamenii nu pot acţiona ca fiinţe morale, auto-

nome. Drepturile sunt esenţiale pentru orice discurs etic şi pentru construirea oricărui cod etic democratic. Ele se autojustifică. În afara drepturilor persoanelor, drepturile pot să fie extinse la fiinţe nonumane şi la mediu (dacă îmbrăţişăm perspective ecologiste asupra moralei), precum şi la generaţiile următoare.

3. *Cine poate să aibă drepturi?*

Dacă un drept este tratat ca putere, atunci se adresează celor cu capacitatea de a alege (în cazul acesta, oamenilor aflaţi în exerciţiul discernământului). Dacă este permisie (interzicerea amestecului), orice fiinţă care poate beneficia de el.

Pe ce criterii acceptăm că cineva poate să aibă un drept? Cât de mare este sfera celor care pot să beneficieze de drepturi?

Există poziţii diferite în legătură cu temeiul pentru care există un drept, criteriile după care un drept este acceptat sau respins. De exemplu:

- Capacitatea de a suferi este un temei pentru ca orice făptură vie, dotată cu sensibilitate, să poată avea un drept. Prin acest criteriu, putem include animalele, în subiecţi ai drepturilor, dar îi excludem pe cei aflaţi în comă ireversibilă.
- Capacitatea de a avea interese (mai precis, capacitatea de a avea nevoi). După acest criteriu, subiecţi ai drepturilor sunt şi embrioanele, feţii, plantele, animalele.
  Acceptarea intereselor ca temei al faptului de a fi subiect al drepturilor include şi generaţiile următoare.
- Capacitatea de a alege o deţin oamenii (discernământul este şi a fost mereu temei al drepturilor şi responsabilităţii) şi în mod limitat, animalele superioare.
- Faptul de a fi persoană este temeiul cel mai frecvent acceptat. Pe el se bazează şi documentele amintite la începutul temei noastre. Dar conceptul de persoană este, la rândul lui, greu de definit foarte clar. Este fătul o persoană? Dar cineva aflat în comă ireversibilă? Dar cineva care suferă de demenţă senilă? (vezi B. Almond, 1993, p. 264).

Pentru ca să conturăm diferite categorii de drepturi avem nevoie de criterii raţionale (mai ales când aplicăm principiile eticii raţionaliste moderne, de tipul kantianismului sau a contractualismului). Dar, pentru situaţia în care aceste drepturi se extind dincolo de fiinţele capabile de deliberare raţională, include şi alte ca-

tegorii de făpturi, avem nevoie şi de criterii empatice de formulare a lor, respectiv de a înţelege alte fiinţe prin intermediul experienţelor comun împărtăşite (vezi M. Miroiu, 1996, *Empatia şi morala dreptăţii*).

Atunci când drepturile sunt stabilite la nivelul unei profesii, subiecţii drepturilor pot să fie de exemplu: profesioniştii, clienţii, contribuabilii, acţionarii, proprietarii, beneficiarii, pacienţii, consumatorii.

4. *Sunt drepturile inalienabile şi absolute?*

Există un consens redus în legătură cu caracterul inalienabil al drepturilor. Cele mai discutate în sensul inalienabilităţii sunt libertatea şi viaţa, dar în ambele privinţe, sensul exercitării lor ca drepturi inalienabile este redus. De exemplu, este general acceptat faptul că nimeni nu are dreptul să se vândă ca sclav şi nimeni nu are dreptul să vândă altă persoană. În privinţa vieţii, consensul nu este la fel de mare. Sinuciderea este interzisă în cele mai multe coduri legale şi morale, dar actual, de exemplu, se discută tot mai mult dreptul la eutanasie (admis în anumite etici în baza faptului că nu viaţa în sine are valoare, ci acea viaţă în care persoana mai poate avea cel puţin minime satisfacţii.

În privinţa caracterului absolut al drepturilor, abordările sunt la fel de relative şi consensul asupra unora dintre ele, socotite cruciale, greu de atins. Drepturile sunt uneori conflictuale între ele. De exemplu, dreptul la liberă exprimare se ciocneşte uneori de respectul pentru convingerile religioase sau de dreptul la o bună imagine (cazul pornografiei care întăreşte imaginea femeilor ca obiecte sexuale). Nici cazul altor drepturi, inclusiv ale celor socotite fundamentale, libertatea şi viaţa, nu este atât de simplu, nu poate fi tranşat în toate cazurile ca absolute, pentru că ele sunt relative la ale altora. Se acceptă de fapt ca absolut un singur drept, cel de a nu fi torturat (vezi B. Almond, 1996, pp. 264-266).

5. *Controverse în privinţa drepturilor*

Ideea de drepturi e coerentă cu supoziţia că ceea ce avem în comun (nevoi, capacităţi) e mai important decât ceea ce ne face diferiţi. Modernitatea a construit cadrul normativ al drepturilor în jurul

ideii că orice ființă rațională este scop în sine, poate alege pentru ea însăși și își poate urma interesele. Aceste aspecte aparțin umanității comune. Practica acordării și exercitării drepturilor a demonstrat că supoziția universalității a operat adesea discriminatoriu pentru anumite categorii, în funcție de sex, rasă, etnie, religie, uneori și de avere; cea mai vizibilă limită a fost atinsă de drepturile politice, mai ales de dreptul la vot, dar și de acces liber la funcții de putere publică. Din acest motiv, pe lângă drepturile universale, pot opera și drepturi specifice pentru: femei, minorități etnice sau rasiale, copii, persoane cu handicap. Rolul drepturilor specifice este acela de a corecta discriminările derivate din diferențe și din nedreptate istorică, sau de a proteja categoriile care au real nevoie de tratamente speciale (copiii, persoanele cu disabilități).

Adepții deontologiști ai drepturilor le acceptă de obicei ca naturale și derivate din asemănări naturale.

Utilitariștii nu acceptă drepturile ca naturale, ci ca aranjamente sociale, convenții acceptate ca pași esențiali în dezvoltarea umanității. Dacă, de exemplu, justificarea drepturilor ca „naturale" este mai utilă în acceptarea și exercitarea drepturilor, utilitariștii sunt de acord să accepte și explicațiile „naturaliste" ale deontologiștilor. Important este ca asigurarea exercitării lor să mărească șansele oricărei persoane la fericire.

Acceptarea drepturilor omului ca aspect esențial al dezvoltării morale, politice și al prosperității personale și comunitare nu reprezintă un consens general între teoreticieni. Marxiștii, de exemplu, le atacă din perspectivă relativistă și a progresului social. Insistă mai degrabă pe cele pozitive (dreptul la muncă, la concediu de odihnă plătit) și operează cu alte categorii de drepturi universale, după principiul dependenței drepturilor de dezvoltarea relațiilor de producție și abolirea proprietății private (lichidarea exploatării și a inegalității economice dintre oameni).

Drepturile pun probleme dificile nu numai stângii politice, dar și conservatorilor (dreptei conservatoare) pe motiv că subminează tradiția și obiceiurile (vezi, de exemplu, Edmund Burke, *Reflections on the Revolution in France, 1790*). Pe această bază, cea a încălcării tradiției și a specificului unei comunități particulare, le resping islamicii și ortodocșii fundamentaliști. Universalizarea drepturilor în formele consacrate în abordarea occidentală este văzută drept imperialism cultural occidental, ca un produs al gândirii al individualiste și cosmopolite, opus caracterului organic al societății, „parașutat" în comunități care au altfel de valori și tradiții (vezi B. Almond, 1996, pp. 266-268).

Individualismul liberal, care a fost generatorul eticii drepturilor și este susținătorul actual cel mai consecvent, este atacat de către ideologiile de stânga, de către cele de dreapta și chiar din interior, de exemplu, în virtutea multiculturalismului și dreptului la diferență).

Obiecția frecventă împotriva unui astfel de cadru normativ centrat pe drepturile persoanei este aceea că accentuează egoismul și lipsa de responsabilitate față de alții. Cu alte cuvinte, că individualismul promovat de liberalism este ne etic. Dar o astfel de obiecție nu se poate susține. Este greșit să considerăm că individualismul liberal centrat pe drepturi este incompatibil cu responsabilitatea o dată ce fiecare drept pe care îl are o persoană este limitat de același drept pentru altă persoană. Libertatea oricui are o singură limită: libertatea altei persoane. Problema cea mai importantă, cel puțin în perspectivă utilitaristă și în cea a eticii virtuții, o reprezintă contribuția extinderii și exercitării drepturilor la dezvoltarea omenească (B. Almond, 1993, pp. 266-267).

În regimul comunist românesc drepturile fundamentale erau cele la viață, muncă și pace. În același timp, exista pedeapsa cu moartea, nu se raportau născuții vii decât după o săptămână pentru ca, în cazul în care aceștia mureau, să fie trecuți la avorturi, nu la decese. Grija era îndreptată spre ființele nenăscute. Dreptul la muncă avea cel puțin două aspecte corelate: obligația de a munci și închisoarea pentru parazitism, legarea de un loc de muncă prin repartiție și dispariția relației salariu-merit. Dreptul la pace era exercitat propagandistic și implica „războiul întregului popor". Drepturile la libertate, proprietate și căutarea fericirii erau incompatibile cu un astfel de regim, precum și cu codul moral specific acestuia (un cod moral colectivist *Codul eticii și echității socialiste, al muncii și vieții comuniștilor)* în care construcția comunismului era scop în sine iar indivizii, mijloace pentru atingerea lui. Un astfel de cod exprima, în același timp, dispariția distincției între morala publică și cea privată, între morala privată și cea profesională. „Munca și viața", implicate în titlu, anulau posibilitatea alegerii între moduri de viață alternative, ca și posibilitatea creării autonome a codurilor particulare pentru diverse profesii. Un cod universalizant încălca un principiu generic al oricărei etici în general, pe al celei profesionale în particular, pe cel al autonomiei.

Termeni cheie: drepturi, drepturi protectiv-negative, drepturi protectiv-pozitive, subiecți ai drepturilor, individualismul liberal.

Întrebări şi aplicaţii:

1. **Care sunt drepturile fundamentale ale omului în abordările tradiţionale ale modernităţii?**
2. **Ce relaţie puteţi construi între imperativul practic kantian şi etica drepturilor?**
3. **Intră contractualismul în conflict cu etica drepturilor? Dar utilitarismul?**
4. **Cum se pot justifica drepturile?**
5. **Argumentaţi care sunt, după părerea dumneavoastră, subiecţii drepturilor.**
6. **Analizaţi un drept şi arătaţi dacă are caracter absolut.**
7. **Argumentaţi pro sau contra drepturilor specifice pentru o minoritate la alegere.**
8. **Se potrivesc drepturile omului în România? Este morală extinderea lor în contextul cultural şi social românesc? Argumentaţi răspunsul.**

BCU IAŞI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Capitolul VI
PROFESIONALISM ŞI ETICĂ PROFESIONALĂ

1. *Profesii şi profesionalism*

Societăţile moderne sunt societăţi profesionale. Orice persoană care îmbrăţişează o carieră îşi doreşte să fie recunoscută ca profesionistă a domeniului. În majoritatea cazurilor, politicienii şi funcţionarii publici, au avut alte profesii înainte să devină ceea ce sunt actul. Ei au fost de obicei economişti, medici, ingineri, profesori ş.a.

Tema pe care o tratăm se referă la sensurile conceptelor de profesionist şi profesionalism, precum şi la felul în care intervine etica în exercitarea rolurilor profesionale.

Există numeroase definiri ale profesiilor. Următoarea are o mare adecvare la cerinţele etice:

> *O profesie este o ocupaţie pe care o au mai multe persoane organizate voluntar să îşi câştige existenţa prin slujirea directă a unui anumit ideal într-un mod moral permisibil, dincolo de ceea ce le cere nemijlocit legea, piaţa şi morala comună* (M. Davis, 1999, p. 139).

În sensul pomenit anterior, hoţia sau prostituţia sunt ocupaţii, dar nu profesii. Se pot câştiga bani dintr-o ocupaţie, dar asta nu înseamnă că orice ocupaţie din care câştigăm bani este o profesie. Faptul de a câştiga venituri este la rândul său definitoriu. Amatorii pot să aibă calităţi profesionale, dar nu îşi obţin veniturile de bază din practica de amator. În acelaşi timp, profesiile nu sunt organizaţii de caritate şi nu solicită altruism de la fiecare membru al grupului profesional. De obicei, organizaţiile altruiste sunt alcătuite din amatori. Acestora din urmă li se cere, conform moralei de rol, să se dedice fără avantaje materiale acţiunilor caritabile.

Există de asemenea ocupaţii cărora li se contestă statutul clasic de „profesii", tocmai prin aceea că nu sunt exclusive (de exemplu, afacerile) sau nu au coduri care să conţină valori morale direct implicate în exercitarea profesiei (cum este cazul ingineriei, deşi actual încep să fie elaborate astfel de coduri). O obiecţie asemănă-

toare se poate aduce şi ocupaţiei numite: funcţionar public, deşi valorile acestei ocupaţii sunt direct şi precis legate de interesul public. Profesiile însă se schimbă. În ultimul deceniu s-a conturat o pregătire universitară direct axată pe afaceri (studii de business) sau pe administraţie publică, inclusiv în România. Ambele tind să treacă de la statutul de ocupaţii la cel de profesii (presupun o cunoaştere specifică, abstractă, din ce în ce mai conturată ca tip de studii) (vezi Airaksinen, 1998, p. 672).

Profesiilor le sunt necesare coduri etice. Pentru ca aceste coduri să aibă autoritate morală, ele trebuie să aibă consimţământul tacit sau explicit al fiecărui membru. Uneori acest consimţământ este cerut la intrarea într-o profesie şi în lipsa lui persoana nu este acceptată sau, dacă îi încalcă principiile cadru, este exclusă. Există cazuri în care anumiţi practicanţi ai unei profesii pun un monopol absolut pe regulile şi codul acesteia ajungându-se la ceea ce se poate numi „mafie a prototipului unei profesii" (vezi M. Davis, 1999, p. 144).

Care sunt caracteristicile ideale ale profesionistului? Care sunt valorile acestuia, cu alte cuvinte, în ce constă profesionalismul?

2. *Caracteristicile ideale ale profesiilor:*

a) Profesia presupune o cunoaştere a teoriilor domeniului, deci o pregătire consistentă şi îndelungată.
b) Standardele de iniţiere, menţinere şi avansare a unei persoane în competenţa profesională sunt stabilite de către corpul profesional.
c) Cea mai dură măsură de pedepsire pentru delicte profesionale este eliminarea din comunitatea profesională (retragerea dreptului de practică).
d) Rolul profesiilor este să ducă la satisfacerea unor nevoi sociale, deci practica profesională este legitimată de către comunitatea care beneficiază de rezultatele ei.
e) Membrii unui grup profesional sunt legaţi printr-un cod etic prin care se stipulează, între scopurile centrale, şi cel al slujirii altruiste a societăţii.
f) Membrii unei profesii trebuie să aibă relaţii colegiale iar comportamentul fiecărui membru este monitorizat colegial.
g) În cazuri de haos şi catastrofă, membrii unei profesii trebuie să fie pregătiţi să se sacrifice, inclusiv să îşi riste viaţa.

(Adaptare după H. Gortner, 1991, pp. 129-130)

Profesioniștii unui domeniu care își exercită rolul în mod responsabil, cât mai aproape de aceste cerințe, dobândesc un status recunoscut. Aceasta este proba că ei dau dovadă de ceea ce este considerat drept profesionalism.

Profesionalismul este socotit o ideologie relevantă pentru cei care lucrează în același domeniu. El exercită rolul de a coagula credințele comune ale unei profesii, întărește identitatea și crește stima de sine a membrilor unui grup profesional.

Profesionalismul este caracterizat prin:

a) Expertiză în exercitarea unei profesii (autoritate epistemică).
b) Credința în autonomia deciziilor profesionale și a exercitării profesiei (protejarea de amatorism și diletantism).
c) Identificarea cu profesia și cu cei din același domeniu (profesia devine element al identității personale).
d) Dedicația pentru o lungă parte a vieții față de profesia aleasă (recunoașterea și prestigiul se capătă în timp).
e) Obligația morală de a lucra în serviciul clientului, evitând implicarea emoțională excesivă (dar nu și empatia), arbitrarul și tratamentul preferențial nejustificat prin politicile domeniului.
f) Credința în capacitatea de autoreglare și menținerea colegială a standardelor profesionale.

(Adaptare după H. Gortner, 1991, p. 130)

3. *Relația între profesie și sfera politică a societății*

Nevoia de control asupra exercitării unei profesii conduce la solicitarea, pentru guvern, a autorizărilor și acreditărilor profesionale. La rândul lor, profesioniștii participă la construirea sau influențarea proiectelor de politici publice. Politicienii și funcționarii publici sunt adeseori, la rândul lor, profesioniști. Dacă lucrează în instituții guvernamentale, ei sunt puși uneori în situații în care apare un conflict între loialități și valori: ei trebuie simultan să protejeze interesul public, să urmeze scopurile organizației căreia îi aparțin, să urmeze scopurile propriei profesii. Medicii se supun conflictelor de interese între nevoile pacienților și finanțarea tratamentelor. Jurnaliștii intră uneori în conflict legat de dorința de informare corectă a auditoriului și grupul de interese care finanțează publicația sau postul respectiv.

În termeni sociologici, avem de-a face cu un conflict de roluri. Profesioniștii sunt educați să gândească în termenii științei lor. De

exemplu, un funcţionar de nivel superior este obişnuit să gândească în termeni de proceduri, resurse şi logistică aplicate la cazuri particulare ale organizaţiei: cum să fundamenteze decizii, să stabilească priorităţi, să păstreze stabilitatea organizaţiei, să aibă o relaţie corectă cu legislaţia (vezi Gortner, p. 133). Primii sunt orientaţi spre domeniul propriu în sensul onestităţii profesionale, sunt centraţi pe client şi doar secundar pe organizaţia în care lucrează.

Organizaţiile cer loialitate faţă de angajator şi chiar supunere la deciziile acestuia. Profesioniştii sunt educaţi în loialitate faţă de cerinţele domeniului lor şi ale comunităţii lor profesionale, dar adesea pot să facă parte din instituţii în care cele două loialităţi intră în conflict (vezi Guvernul român care este alcătuit dintr-un număr mare de profesori şi alocă fonduri reduse învăţământului). În aceste condiţii apare uneori un refuz al loialităţii şi fenomenul de insubordonare.

Valorile democratice ar trebui să fie în centrul oricărui cod etic al celor care lucrează pentru public sau pentru clienţi. Insubordonarea este acceptată ca legitimă în cazul în care conflictul este derivat din motive de încălcare a principiilor de bază ale democraţiei.

Interesul public poate să devină adeseori o simplă lozincă invocată de complezenţă faţă de valorile acceptate. Profesioniştii accentuează uneori excesiv asupra componentei de obiectivitate şi neutralitate politică şi fac acest lucru uneori deplin conştienţi că este o simplă legitimare a unei politici. Alteori pur şi simplu nu îşi dau seama că politica este o cauză importantă a deciziilor profesionale. Problema centrală a managerilor din diferite comunităţi este cum să utilizeze puterea pe care o au de aşa manieră încât să satisfacă: cerinţele legale, contribuabilii, clienţii, guvernanţii.

4. *Etica profesională. Consideraţii generale*

Profesioniştii sunt guvernaţi în principiu de legi şi reglementări specifice. Există multe cazuri în care, pe lângă normele legale, sunt necesare norme etice. În general aceste norme vizează, într-o societate democratică, următoarele tipuri de probleme: autoritatea profesională, practicile paternaliste, drepturile clienţilor.

Unii specialişti neagă existenţa unei etici profesionale ca atare şi susţin că nu există decât etici aplicate diferitelor profesii.

Etica profesională este o disciplină reflexivă şi critică. Ea se află la intersecţia filosofiei moralei cu eticile particulare ale diferitelor categorii de profesii. Problema centrală a introducerii eticii în pro-

fesii, deși există deja legi, se datorează faptului că legea acționează de obicei după ce s-a produs încălcarea ei. Practicile etice sunt de graniță și se presupune că ar trebui să acționeze preventiv (vezi Airaksinen, 1998, pp. 671-672).

Etica profesională precizează practicile, drepturile și datoriile membrilor unui grup profesional, critică și sancționează malpracticile profesionale.

Tipuri de etici:

a) Etici pentru situații încurcate (*Quandary ethics* în original)

Acest tip de etici nu se axează pe coduri, fiindcă acestea din urmă sunt documente încărcate de o doză mare de idealism (sunt declarații oficiale, adesea de fațadă, sub care se pot ascunde practici foarte diferite față de declarațiile de intenții). Etica pentru situații încurcate descoperă arii mai dramatice, cazuri negative. Slăbiciunea acestei abordări este aceea că, accentuând pe cazul negativ, poate arunca o umbră generală asupra unei profesii. De exemplu, în politică accentuează pe cinism și compromitere, în administrație pe corupție, în medicină pe neglijarea pacienților, în afaceri pe înșelarea clienților, în educație pe abuz de autoritate și încredere, în jurnalism pe dezinformare ș.a. Partea bună a concentrării pe cazuri negative rezidă din virtuțile pe care le conferă critica practicilor unui domeniu (a malpracticilor). Acest demers sprijină corecțiile care trebuie făcute. Rolul eticii, ca demers normativ, este mai degrabă cel de a orienta pozitiv, dar nu orb și nereflectiv, acțiunea. Etica pentru situații încurcate este preferată de mass-media, aceasta căutând mai degrabă senzaționalul și scandalosul, pe care îl consideră mai gustat de public, mai ales atunci când convingerea jurnaliștilor este aceea că tot ce nu e „scandalos" nu este știre (vezi Airaksinen, 1998, p. 673).

b) Abordarea standard

Abordarea standard nu se concentrează pe cazuri dramatice, ci pe trăsăturile unei practici profesionale, trăsături cărora le aplică analize prin intermediul conceptelor de drepturi și datorii. De exemplu, doctorii au datorii mai mari decât alți oameni să își ajute semenii, asistenții sociali la fel. Profesorii au mai multe drepturi să evalueze oamenii ca elevi și studenți și să le orienteze succesul. Ei au și dreptul să pedepsească așa cum, în alt registru, polițiștii au dreptul să uzeze de violență, parlamen-

tarii să stabilească după ce legi trăim, guvernanţii pe acela de a împărţi resursele publice. Analizele în termeni de drepturi şi datorii sunt mai puţin atrăgătoare, dar slujesc dezvoltării strategice a unei profesii sau organizaţii.

5. *Caracterul contractual al eticii profesionale*

Orice profesie este o relaţie între profesionist şi client (aici putem asimila şi relaţia politicieni-cetăţeni, guvernanţi-cetăţeni). Profesioniştilor li se cere să facă ceea ce este normal şi plătit ca atare de către client (direct sau indirect), adică să-şi facă datoria, după cum uneori li se pot cere şi acte supererogatorii (dincolo de datorie). Profesioniştii îşi urmăresc propriul succes ca prestigiu profesional şi succesul financiar. Orientarea pe succes este una de tip utilitarist. profesioniştii consideră că succesul lor se certifică prin maximizarea binelui public (sau al binelui clienţilor).

Uneori termenii contractului sunt excesiv stabiliţi de către profesionişti. Acest gen de impunere este una paternalistă, coercitivă şi invalidă în calitate de contract, mai ales atunci când profesia este monopolizată într-o aşa manieră încât toţi cei care nu sunt acceptaţi ca membri de drept ai ei, trec drept şarlatani, impostori, sau în situaţiile în care clienţii nu au alternative.

Prin urmare, chiar existenţa serviciilor alternative, nemonopolizate de către un grup profesional, este o condiţie de posibilitate a intervenţiei clientului în calitate de subiect al contractului.

Există contradicţii clasice între perspectiva profesioniştilor şi cea a clienţilor. Profesioniştii susţin că prestaţia lor este bună şi îşi merită succesul. Clienţii se aşteptă ca profesioniştii să dea curs şi ideologiei potrivit căreia aceştia sunt în serviciul public (aceasta exclude doar parţial problema celor care lucrează în sistemul privat) şi ca raţiune altruistă. Clienţii insistă pe o abordare deontologistă, pe ideea de datorie, de obligaţie profesională. Profesioniştii nu sunt obligaţi să presteze servicii supererogatorii, decât din considerente morale, deşi clienţii se aşteaptă să o facă din datorie pur profesională (Airaksinen, 1998, pp. 676-677). De exemplu, un pacient crede că a-şi solicita medicul în timpul concediului acestuia este normal şi că medicul ar trebui să renunţe la interesele lui personale ca să ajute pacientul.

6. *Relaţiile client-profesionist*

Problema centrală a relaţiei între client şi profesionist este cea a alocării responsabilităţii şi autorităţii. La modul ideal, între cei doi se stabileşte un contract. În acest contract, în principiu, alocarea responsabilităţii şi autorităţii poate să fie de următoarele feluri: a) clientul are mai multă responsabilitate şi autoritate; b) cei doi contractanţi sunt aproximativ egali; c) responsabilitatea şi autoritatea principală revin profesionistului (vezi M. Bayles, 1988).

Este greu să considerăm că aceste modele de „contract etic" se pot aplica *tale quale.*

a) *Prima presupoziţie:* clientul are mai multă autoritate şi responsabilitate este derivată din ideea că profesionistul este angajat de client, acţionează pentru acesta şi sub direcţia lui. Prin urmare, profesionistul este partizanul scopurilor clientului său (am angajat un avocat, medic, arhitect, profesor, deci acea persoană nu mai poate să fie neutră şi detaşată, ci ataşată scopurilor mele în calitate de client).

Există însă limite ale devotamentului faţă de client sau ale devizei: *Clientul nostru, stăpânul nostru!*

- Profesioniştii au obligaţia „celei de-a treia persoane", care limitează normativ acţiunea clienţilor (clienţii pot să dorească lucruri ilegale sau periculoase şi trebuie opriţi sau corectaţi). O astfel de abordare se potriveşte mai mult profesiilor în care clientul trebuie apărat (la avocaţi, de exemplu), dar şi în acest caz profesioniştii trebuie să acţioneze în limite legal permise şi moral corecte.
- Profesioniştii nu sunt simplii executanţi ai ordinelor clienţilor, ei au expertiză, au autoritate epistemică, discernământ profesional. Nu sunt „soldaţi" la ordin şi în nici un caz „slugi".
- Cu anumite excepţii (urgenţe medicale, de exemplu), un profesionist îşi poate refuza clientul. Consimţământul pentru o relaţie de acest tip este şi necesar şi dezirabil.

Pentru ca profesioniştii să fie responsabili, ei trebuie să fie liberi moral (autonomi).

b) *A doua supoziţie* este cea a egalităţii şi reciprocităţii contractuale.

Contractul cuprinde obligaţii şi drepturi reciproce, prin urmare, autoritatea şi responsabilitatea sunt egal împărţite (acest mo-

del este utilizat în abordările liberale ale libertății și egalității de șanse). Dar aplicarea unui astfel de model, deși dezirabilă, este dificilă.

- Între părți există cel mai adesea inegalitate de negociere, în sensul diferenței de cunoaștere, de informație.
- Sunt situații în care profesioniști au mai mult acces la clienți decât clienții la profesioniști (cazurile de monopol profesional sau chiar și cazul funcționarilor publici).
- Sunt situații în care clientul are mai multă putere decât profesionistul (angajarea unui profesionist depinde de Guvern, de autoritatea locală sau de singurul ofertant de muncă dintr-o zonă accesibilă).
- Există uneori presupunerea că între client și profesionist se instalează relații de prietenie și grijă. Relația se bazează pe cooperare, încredere reciprocă, parteneriat. Totuși, relația rămâne asimetrică. Doar una dintre părți ia grijile celeilalte pe umerii ei (profesionistul). Această grijă este de fapt un serviciu plătit, nu o gratuitate amicală. Cerința prieteniei este prea tare și adesea distorsionantă. Este suficient ca cele două părți să se accepte, nu este nevoie, și adesea este dăunător, să se implice emoțional (vezi, de exemplu, cazul psihoterapeuților, al chirurgilor, al polițiștilor).

c) *A treia supoziție* este cea a responsabilității și autorității profesionistului în raport cu ale clientului. Forma tare a acestei supoziții este paternalismul.

- Profesionistul acționează pentru bunăstarea clientului, are autoritatea profesională ca să cunoască binele acestuia (îi cunoaște binele mai bine decât clientul însuși).
- Clientul nu are baze pentru un consimțământ deplin, în consecință, poate să fie manipulat din lipsa autodeterminării, clientul nu este suficient de bine informat, nu are experiență și nu poate decide în cunoștință de cauză (analog relației părinte-copil). De exemplu, unii medici nu dau pacienților detalii despre diagnostic și tratament fiindcă pacienții sunt „incapabili să înțeleagă" ce li se întâmplă și de ce au nevoie.
- Consimțământul este dat de obicei *aposteriori*, după ce vezi că îți merge bine (vezi urgențele medicale, orientarea în educație, achitarea taxelor locale). Cazurile cele

mai flagrante de aplicare a paternalismului sunt cele pentru persoane în imposibilitatea mentală de a lua decizii pentru ele însele.

(adaptare după M. Bayles, 1988, pp. 114-119).

Din punct de vedere etic, paternalismul încalcă principiul autonomiei persoanei și, în consecință, trebuie evitat pe cât posibil. Problema centrală din punct de vedere etic este aceea de a da clientului cât mai multă libertate de autodeterminare. Politica, de exemplu, pare să evite paternalismul prin vot. Dar cum adesea politicienii au două politici: una de campanie și alta de guvernare, este necesar ca cetățenii să participe, prin intermediul societății civile, la influențarea politicilor publice și la controlul asupra actelor de guvernare.

Și pentru alte zone de activitate, chiar dacă clientul nu este în putință să decidă, este mandatată o altă persoană (tutore, aparținător legal) să o facă în locul ei.

Paternalismul se poate diminua prin informarea clientului și prezentarea alternativelor de decizie, a recomandărilor. Acestea sunt condiții pentru menținerea unei relații de încredere în profesioniști.

7. *Virtuți și valori profesionale*

Etica virtuții, venită din tradiția aristotelică inaugurată de *Etica nicomahică*, a recăpătat un important teren în discuțiile actuale (vezi McIntyre, 1999). Ea încearcă să răspundă, în cazul nostru, la întrebarea: ce fel de profesionist ar trebui să fiu? Care sunt virtuțile necesare unui politician, profesor, funcționar public, ziarist, medic, om de afaceri? Această problemă derivă din faptul că împlinirea profesională este cotată ca o componentă importantă a împlinirii și dezvoltării personale (*human flourishing* în original). Împlinirea profesională trece drept una din condițiile prin care o persoană poate să devină fericită sau cel puțin utilă, să simtă că are o viață cu sens și să-i crească stima de sine. Profesioniștii își urmăresc deopotrivă succesul propriu și serviciul competent. Uneori aceste două valori devin conflictuale. *Dacă succesul se poate măsura în bani, în acest caz uneori o bună practicare a profesiei poate să fie în detrimentul succesului*(vezi Airaksinen, 1998, p. 674.) Un practician este virtuos în sensul idealului profesional și poate să aibă succes ca practician, dar adesea aceasta înseamnă să câștige prost. El se concentrează pe excelență și pe client și prea puțin pe bani și imagine.

Valori profesionale. T. Airaksinen sintetizează câteva dintre valorile profesionale în modul următor (vezi Airaksinen, 1998, p. 674):

Profesia:	**Valoarea:**
Jurist	Dreptatea
Medic, asistent	Sănătatea
Educator	Dezvoltarea persoanei
Psiholog	Autonomia
Asistent social	Bunăstarea (asistarea celor în nevoie)
Contabil	Corectitudinea

Lor li se mai pot adăuga altele, cum ar fi: funcţionar public-binele public, politician-democraţia şi promovarea drepturilor omului, jurnalişti, onestitatea informării ş.a.

Aceste valori sunt considerate obiective mai ales fiindcă sunt inevitabile, oamenii nu le resping şi se aşteaptă ca, recurgând la serviciile unei profesii, să le poată atinge. Sensurile pe care le au aceste valori nu sunt însă fixe. Ele se redefinesc şi depind într-o mare măsură de politicile publice care le orientează, ca şi de dezvoltarea profesiei respective. Profesioniştii unui domeniu au „putere discursivă", în sensul în care le revine o importantă autoritate epistemică în definirea acestor valori.

Dileme standard în etica profesională intervin mai ales în situaţii cruciale între starea de fapt a unei societăţi în care se exercită o profesie şi valorile morale ale acelei profesii.

Cele mai dificile probleme etice survin în cadrul regimurilor totalitare sau autoritare. Legile sunt legi, au o astfel de valoare, dar multe dintre ele nu sunt drepte. Ziariştii şi profesorii sunt obligaţi să manipuleze. Şi chiar dacă ei doar socializează în anumite valori, cele ale societăţii în care trăiesc, la modul ideal fac un deserviciu democraţiei şi drepturilor omului. Medicii erau obligaţi, în regimul totalitar românesc, să cheme procuratura atunci când venea o pacientă cu iminenţă de avort. Adesea, din acest motiv, femeile rămâneau acasă, făceau septicemii şi mureau. Funcţionarii publici erau supuşii statului, într-un proces cu statul, cetăţeanul era aproape întotdeauna perdant.

Chiar şi în practica curentă a ţărilor cu regimuri democratice există dileme de etică profesională greu de surclasat. Un avocat îşi apără clientul, chiar şi împotriva ideii de dreptate, un profesor socializează elevii chiar şi pe valori nedrepte, dar care sunt încetăţenite, psihologii pot să-i facă pe pacienţi şi mai dependenţi de ei

înșiși prin terapia pe care le-o aplică, deși rolul lor moral este acela de a ajuta pacienții să revină la autonomie, să poată trăi din nou „pe picioarele lor".

8. Formalizarea etică și codurile profesionale

Prin formalizare etică se înțelege formularea explicită, în scris, a idealurilor, valorilor, principiilor și normelor unei instituții, organizații, asociații. Înseamnă elaborarea codurilor etice.

Obiectivele unui astfel de cod sunt următoarele:

- ✓ Ocupă locul lăsat liber între valorile cadru ale unei comunități și lege.
- ✓ Contribuie la reputația, încrederea, respectul pe care beneficiarii unei activități îl au față de instituția care prestează serviciul respectiv (vezi Mercier, 1999, pp. 10-12).
- ✓ Reprezintă un contract moral între beneficiari și organizații, între cei ce fac parte din organizație și, în acest ultim sens, menține coeziunea unei organizații, instituții.
- ✓ Protejează organizația de comportamente necinstite sau oportuniste și furnizează un model de comportament.
- ✓ Promovează o imagine pozitivă a organizației.
- ✓ Este un mijloc de reglementare a adeziunii și devotamentului colaboratorilor.
- ✓ Influențează crearea sentimentului de unicitate și apartenență pentru membrii grupului.
- ✓ Este un cadru de referință în orientarea deciziilor și orientarea acțiunii.
- ✓ Arată angajamentul de principiu al conducătorilor.
- ✓ Corelează relațiile pur contractuale cu încrederea și responsabilitatea.
- ✓ Creează climatul etic, respectiv climatul în care acțiunile sunt percepute ca drepte.
- ✓ Ghidează comportamentul în caz de dileme etice.

(Vezi Mercier, 1999, pp. 16-19)

Construcția codurilor etice

Managerul sau managera unei organizații se găsesc la interfața între aceasta și contextul în care își desfășoară activitatea. Ei sunt persoanele care pot formula politica etică a organizației. Această

politică etică depinde de filosofia personală a managerului, de cariera şi formaţia sa profesională. Este important ca persoana manager să dorească să creeze un factor de stabilitate organizaţională prin stabilitatea unor valori şi principii. De exemplu, IBM a elaborat cele trei principii care ghidează activitatea firmei: *Individul trebuie respectat; Clientului trebuie să i se ofere cel mai bun serviciu; Excelenţa şi performanţa superioară trebuie urmate permanent* (din principiile fundamentale ale IBM, prezentate de Mercier, 1999, p. 23)

Elaborarea codurilor se face de obicei în echipă. Obiectivele organizaţiei sunt stabilite de către conducere. Tot conducerea numeşte de obicei un colectiv de lucru. Acest colectiv pune în comun valorile împărtăşite de membri, informaţii despre coduri similare cu obiective similare. De obicei codurile etice sunt difuzate în mai multe moduri: mese rotunde de sensibilizare, anunţarea codului în preliminariile concursului de angajare; anexarea codului la contractul de muncă şi semnarea unei adeziuni.

Diferiţi eticieni au făcut sugestii legate de felul în care poate să fie scris un bun cod de etică pentru o anumită profesie. Neil Offen (1979, pp. 274-275) face următoarele sugestii:

1. Formulează obiective clare de care suntem siguri că vor fi susţinute şi de către ceilalţi. Trebuie să te asiguri în mod particular de acceptul conducerii.
2. Stabileşte un termen realist pentru dezvoltarea şi introducerea codului.
3. Fii conştient de faptul că aplicarea codului va costa, estimează de câţi bani este nevoie pe termen scurt şi lung.
4. Fii deschis spre schimbări în prevederile codului dacă apar situaţii noi. Nu lua codul drept dogmă.
5. Orientează codul către problemele cu care se confruntă profesia ta.
6. Ia în seamă în mod corect legislaţia şi reglementările aplicate profesiei tale.
7. Consultă-te cu un jurist pentru partea de acoperire legală a codului.
8. Cere sfatul experţilor referitor la felul în care trebuie promovat codul şi influenţaţi angajaţii şi clienţii.
9. Nu crea celorlalţi aşteptări nerealiste.
10. Exprimările utilizate în cod trebuie să fie simple şi clare, fără jargon de specialitate.
11. Asumă-ţi personal obiectivitatea şi responsabilitatea.

12. Alege pe cineva care să administreze competent și integru un astfel de cod.
13. Ai răbdare, fii perseverent și nu îți pierde simțul umorului.

Termeni cheie: profesie, profesionalism, etică profesională, loialitate profesională, datorie, prestigiu, obligație profesională, autoritate, responsabilitate, consimțământ, paternalism, virtuți profesionale, valori profesionale, coduri de etică profesională.

Întrebări și aplicații:

1. Relevați semnificația conceptelor: profesie, profesionalism, etică profesională, virtuți profesionale.
2. Dați exemple din care să reiasă distincțiile între: profesie și ocupație, profesionism-amatorism.
3. Care sunt caracteristicile ideale ale profesiilor și prin ce se caracterizează profesionalismul?
4. Ce rol poate juca etica în exercitarea profesiilor și în ce constă caracterul contractual al eticii profesionale?
5. Analizați pe un exemplu relația client-profesionist, din perspectivă etică.
6. Care credeți că sunt virtuțile și valorile profesiei dumneavoastră?
7. Dați exemple de dileme etice din proprie profesie sau ocupație.
8. Ce scopuri urmărește introducerea unui cod profesional?
9. Schițați principiile, valorile și normele unui cod etic al profesiei pe care o aveți sau urmează să o aveți.

Capitolul VII
CONCEPTE CENTRALE ÎN ETICA PROFESIONALĂ

1. *Autonomia*

Autonomia personală este o presupoziție de bază în privința deciziilor de natură etică. Autonomia semnifică posibilitatea de a alege cursul pe care dorim să îl ia acțiunile noastre, în baza faptului că avem discernământ, ne cunoaștem interesele și știm care credem că ne este binele propriu.

Uneori termenul folosit în locul celui de autonomie este cel de autoguvernare. Etimologic înseamnă capacitatea de a-ți fi propriul legiuitor (*nomos:* lege, în greacă). Acceptarea autonomiei trebuie să aibă caracter universal: o recunoaștem tuturor persoanelor, în calitatea lor de scopuri în sine. Intervenția nepermisă a cuiva în planurile noastre de viață ne diminuează ca oameni fiindcă ne lezează autonomia. Din acest motiv, regimurile totalitare sau autoritare, formele de dominație de sex (sexismul), de rasă (rasismul), de etnie (șovinismul), creează grupuri de excluși sau de marginali, tocmai fiindcă, de obicei, ceea ce nu li se recunoaște oamenilor care nu dețin puterea normativă (nu sunt subiecți ai moralei), este discernământul. Binele lor este conceput în afara voinței lor.

Autonomia presupune anumite grade de libertate negativă: „să fim eliberați de" anumite constrângeri, și anumite grade de libertate pozitivă: „să fim liberi să" facem anumite lucruri, adică să avem putința să exercităm aceste libertăți. De exemplu, în principiu nimeni nu obligă o persoană să meargă la un loc de muncă anumit în România actuală, dar este posibil ca acel loc să fie singura ofertă viabilă din zona respectivă, iar mutarea în altă zonă, aproape imposibilă.

Prin urmare, sintetic, autonomia presupune următoarele:

1. Eliberarea sau libertatea față de constrângeri
   În mod obișnuit suntem constrânși de nenumărați factori, legea fiind cel mai evident, tot așa cum o altă limită evidentă o reprezintă și propriile noastre capacități intelectuale sau fizice. Condiția să ne păstrăm autonomia este lipsa intervenției nelegitime, a amestecului forțat în propria viață. Autonomia nu se poate

exercita în comunități care nu respectă liberul arbitru al fiecărei persoane. În genere, nu se poate exercita în comunitățile în care drepturile omului se opresc la ușa casei, a instituției, firmei sau a statului.

2. Libertatea de a alege
   Trebuie să avem la dispoziția noastră un minimum de condiții pentru alegere și mai ales pentru a-i da curs. Sărăcia absolută nu ne pune în posibilitatea de a alege, handicapurile, la rândul lor, ne îngustează semnificativ alegerea.
3. Informația și rezonabilitatea alegerii (alegerea în cunoștință de cauză)
   Primii doi factori sunt de ordin extern (lipsa constrângerilor și libertatea de a alege), nu depind preponderent de noi (de voința noastră). De data aceasta avem de-a face (ca și în cazurile următoare), cu factori interni. Pentru a alege în cunoștință de cauză avem nevoie de un minimum de informații. În același timp, ceea ce dorim trebuie să fie rezonabil. De exemplu, dacă alegem cariera de funcționar public în România, trebuie să știm care îi sunt avantajele și constrângerile și, să nu ne așteptăm, de exemplu, la salariul unui funcționar public german. Pentru ca alegerea să fie deplin rezonabilă (ceea ce este un simplu ideal), există câteva condiții: identificarea obiectivelor valoroase, capacitatea de-a face priorități, capacitatea de a găsi mijloacele pentru aceste obiective, capacitatea de adaptare la schimbări în priorități, scopuri și mijloace. Această condiție a autonomiei poate să fie subminată de lipsa de informații, de manipulare, de incapacități proprii, de șansele reduse la educație pe care le-a avut o persoană, de boală, suferință sau chiar de epuizare din cauza suprasolicitării.
4. Recunoașterea faptului că orice persoană este moral valoroasă
   Această condiție face ca autonomia să capete aspecte etice. Ea reprezintă dimensiunea etică a autonomiei. Recunoaștem celorlalți oameni aceleași drepturi. Prin urmare, trebuie să ne abținem de a le leza propria autonomie și să promovăm, pe cât ne stă în putință, exercitarea acesteia. Condiția de posibilitate pentru o astfel de atitudine o reprezintă respectul egal pentru fiecare om ca persoană (după expresia lui Kant, *umanitatea din persoana fiecăruia este sfântă*). Astfel ne atingem cel mai înalt grad al propriei umanități: recunoașterea egalității morale, respectul față de alții, acțiunea de a-i trata și ca scop în sine.

Principiile în temeiul cărora poate fi restrânsă autonomia sunt, în general, următoarele:

a) Principiul paternalismului

În sens lărgit, principiul se aplică atunci când este justificată restrângerea autodeterminării pentru a preveni ca o persoană să își facă rău (de exemplu, să se sinucidă, să inhaleze substanțe periculoase, să circule periculos, sau chiar să fumeze). Primul sens este negativ: arată ce trebuie o persoană să fie împiedicată să facă.

În sens restrâns (versiunea „tare"), paternalism înseamnă restrângerea autodeterminării în beneficiul persoanei respective. Este un princîpiu pozitiv. Arată ceea ce o persoană trebuie constrânsă să facă. De exemplu, urmarea studiilor obligatorii, purtarea centurii de siguranță, chiar și plata impozitelor pentru sănătate, educație, apărare ș.a, sunt constrângeri în favoarea persoanei.

Paternalismul este exprimat în activitatea legislativă, în politicile publice. Ambele sunt instrumente care, fie restrâng, fie constrâng o persoană să facă anumite acte.

b) Principiul lezării

Libertatea unei persoane poate să fie restrânsă în cazurile în care ea ar putea să-i lezeze pe alții (să le facă rău). De exemplu, sunt interzise practici profesionale fără licență, în anumite profesii există controale medicale obligatorii: profesori, piloți, polițiști ș.a. Din aceeași categorie fac parte și măsurile împotriva poluării.

c) Principiul ofensei

Un act poate să fie supus restricțiilor dacă aduce ofensă publică (îi face pe alții să se simtă prost, jignește, produce rușine). Câteva exemple ilustrative sunt cele al nudității în public, al pornografiei și obscenității. Există comportamente socotite ofensatoare fiindcă sunt indecente. Principiul ofensei este foarte controversat. El vine în conflict cu libertatea de exprimare și obiecția cea mai semnificativă este construită pe baza „argumentului pantei alunecoase": care va putea să fie, în acest spirit, pasul următor în restrângerea libertății? Opiniile religioase? Opiniile po-

litice? Unde ne oprim cu argumentul: „X acţiune trebuie interzisă fiindcă lezează moravurile publice"? Astfel de discuţii apar în mod accentuat în privinţa eticii presei şi a libertăţii de exprimare a jurnaliştilor.

d) Principiul bunăstării generale (binefacerii)

Conform acestuia, fiecare posesor de venituri trebuie să dea o parte din ele pentru „binele public". În acest fel, persoana nu pierde în nici un caz mai mult decât câştigă cei cărora li se redistribuie venituri în cadrul politicilor de asistare a celor aflaţi în nevoie sau al unor domenii deficitare non-profit (de exemplu arta). Aplicarea acestui principiu depinde în mare măsură de politicile adoptate de partidele aflate la putere şi de doctrina împărtăşită de acestea. O doctrină social-democrată este în general mai suportivă faţă de etica binefacerii (bunăstării generale).

e) Principiul moralismului legal

Restrângerea autodeterminării se bazează pe ideea prevenirii actelor imorale. Legea este văzută ca instrument de întărire a moralităţii (vezi principalele argumente utilizate în opinia publică românească împotriva dezincriminării homosexualităţii şi prostituţiei, aceeaşi problemă apare şi în cazul avorturilor).
Mulţi eticieni socotesc că morala nu trebuie să „colapseze" în lege fiindcă transformă actele imorale în acte ilegale, în rând cu violul, hoţia, crima. Principiul lezării este socotit suficient în cazul „delictelor fără victime". Cu alte cuvinte, dacă un act nu este constrâns şi nu aduce prejudicii altei persoane, el nu ar trebui interzis prin lege. Este de preferat ca actele de tipul celor pomenite mai sus să rămână în patrimoniul moralei, fără a fi reglementate legal.

(vezi o discuţie mai largă a acestor principii în Appelbaum şi Lawton, 1998, pp. 31-38)

2. *Binefacerea (beneficienţa)*

Binefacerea este un concept legat preponderent de cel moral de grijă. Profesioniştilor li se cere acest lucru. Există aşteptări moral legitime ca medicii să răspundă şi unor apeluri ale pacienţilor atunci când sunt în afara serviciului, ca un poliţist să răspundă la

apeluri de urgenţă în afara orelor de program, ca un manager public sau privat să reacţioneze la cerinţele ivite în afara obligaţiilor sale directe. O astfel de cerinţă apare explicit pentru medici în *Jurământul lui Hipocrate*. Ideea centrală este cea de a face bine, a acorda grija potrivită şi de a te abţine de la a face rău. O cerinţă minimă este deci cea a non-maleficienţei (cea de a nu face rău). De exemplu, poliţist fiind, să nu utilizezi violenţa excesivă, profesor fiind, să nu descurajezi eforturile elevilor care încearcă să se depăşească, soră de caritate fiind, să nu administrezi un tratament nepotrivit, jurnalist fiind, să nu dezinformezi. Neglijenţa profesională este o parte a maleficienţei. Binefacerea este o componentă necesară bunăstării oamenilor şi trece dincolo de cerinţele autonomiei. Ea face parte din categoria datoriilor morale imperfecte faţă de alţii, în sensul precizat de către Kant. Utilitarismul consideră binefacerea altceva decât datoria (obligaţia morală perfectă). Binefacerea este meritorie pentru că este un act supererogatoriu (dincolo de datorie), cum ar fi cel făcut de medici pentru pacienţii săraci, care nu-şi pot plăti serviciile medicale, sau pregătirea suplimentară gratuită pentru elevii cu probleme speciale în educaţie.

În majoritatea profesiilor nu se cere doar să-ţi faci datoria scrisă în fişa postului, ci să-ţi pese de domeniul şi colectivul în care lucrezi, de renumele firmei sau instituţiei. Astfel de datorii nu pot să fie stipulate legal, ci doar moral. Un sacrificiu rezonabil este cerut oricui se angajează în diferite categorii de profesii. Este o condiţie a altei valori a eticii profesionale: devotamentul faţă de profesie (vezi Appelbaum şi Lawton, 1998, p. 40).

Dreptatea distributivă este categoria etică prin care putem depăşi problema binefacerii (caracterul neobligatoriu al asistării celor aflaţi în nevoie), care este mai degrabă o opţiune personală, subiectivă şi este invocată mai ales în morala privată. Dreptatea distributivă vizează împărţirea mai echitabilă a greutăţilor (poverilor) şi beneficiilor. În acest proces sunt cuprinse politicile legate de venituri, taxe şi impozite, educaţie, serviciul public. Scopul este acela ca şi oamenii cu venituri mici sau fără venituri să beneficieze de acces la educaţie, servicii medicale, protecţia poliţiei, asistenţă juridică.

Morala operează cu supoziţia egalităţii între oameni în faţa normelor şi valorilor sale. În acelaşi timp, o dată cu eticile virtuţii, s-a reactualizat în dezbaterea contemporană problema dreptului moral la împlinire omenească, a dreptului la autoafirmare şi autodezvoltare. Mulţi oameni se află în situaţii defavorizate. Sunt săraci sau

aparțin unei rase nedreptățite istoric, sau fac parte din alte categorii.

Toate aceste categorii sunt supuse inegalității de șanse în competiție. Dreptatea distributivă este menită să corecteze, moral și politic, această stare de fapt. O astfel de abordare pare să contrazică un principiu acceptat: cazurile asemănătoare trebuie tratate asemănător. În fața normelor și standardelor morale suntem egali. Aceste principii nu exclud însă ca în situații în care cazurile sunt diferite, ele să fie tratate în mod diferit în funcție de nevoi, efort, contribuție socială, echitate.

Termenii utilizați în aplicarea egalității de șanse sunt cei de acțiune afirmativă, discriminare pozitivă sau tratament preferențial. Aceste modalități de corectare a nedreptății sunt aplicate mai ales prin asigurarea unor locuri speciale la concursurile pentru diferite forme de învățământ la care grupurile marginalizate au avut și au un acces redus la educație, profesii, sau prin locuri de muncă special destinate în profesii greu accesibile celor nedreptățiți istoric prin apartenența la o anumită categorie. În România astfel de politici de corectare a nedreptății au fost aplicate până acum destul de redus, aproape exclusiv în educație și preponderent pentru rromi.

Tratamentele preferențiale au o justificare de tip deontologist: corectarea unei nedreptăți produse în trecut și una de tip consecințialist: șansele egale la educație și la locul de muncă duc la creșterea numărului de competitori și la autoafirmarea celor ținuți la niveluri reduse ale accesului în educație și pe piața forței de muncă.

3. *Paternalismul*

Termenul paternalism are conotații în genere negative. El se aplică preponderent relațiilor de autoritate și putere în care supoziția despre majoritatea oamenilor este aceea că ei nu au suficient discernământ, pot să fie mai degrabă obiect decât subiect al moralei (nu participă la crearea și negocierea principiilor și normelor, dar trebuie să se supună acestora). Regimul comunist românesc s-a prevalat de acest mod de gândire, restrângând drastic autonomia persoanei și intervenind dramatic în libertatea de alegere. Partidul era socotit prin excelență „factorul conștient", deci el decidea, prin reprezentanții săi, asupra modului de viață dezirabil sau chiar obligatoriu, asupra a ceea ce era interzis sau permis.

Paternalismul a devenit o țintă importantă de analiză teoretică în lucrarea lui J. St. Mill *Despre libertate* (1859).

Singurul scop în care puterea coercitivă poate să fie exercitată în mod drept asupra unui membru al unei comunităţi civilizate, împotriva voinţei sale, este acela de a preveni lezarea altor oameni (J. St. Mill, *Despre libertate,* Introducere).

Nici perspectiva deontologistă kantiană nu acordă paternalismului o valoare pozitivă, deoarece intră în conflict cu principiul autonomiei, cu posibilitatea persoanei de a se autoguverna.

Punctul de vedere paternalist susţine ideea că există situaţii în care oamenii au un discernământ mai slab, sunt vulnerabili, lipsiţi de putere, nu au mijloace să-şi urmeze scopurile.

Critica individualismului autonomist survine şi din alte perspective contemporane, în special din cele feministe (etica grijii, etici relaţionale, etici materne). Se consideră că etica modernă a luat în seamă ca subiecţi ai moralei doar adulţii sănătoşi şi în putere, omiţând faptul că, o bună parte din viaţă depindem de îngrijirea altora şi de protecţia pe care ei ne-o acordă ca să ne dezvoltăm şi să supravieţuim. Din experienţele autorilor teoriilor morale a lipsit interesul pentru un tip de practică: cea a îngrijirii copiilor, bătrânilor, a persoanelor aflate în dificultate. Una dintre cele mai cunoscute abordări de acest tip este etica grijii. Ea se distinge de paternalismul tradiţional, având ca ţintă asistarea altora pentru ca ei să poată deveni autonomi. Etica grijii nu patronalizează, ci ţine cont de faptul că oamenii nu sunt „atomi singulari". Ei se află mai degrabă într-o reţea de relaţii în care, pe lângă autoafirmare ca rezultat al autonomiei, se află şi concordanţa interpersonală (vezi C. Gilligan, 1982 şi M. Miroiu, 1996, cap. Etica grijii).

Atunci când vorbim în sens pozitiv despre paternalism, ne referim la *interferenţa în libertatea persoanei prin acte justificate referitoare exclusiv la bunăstarea, binele, fericirea, nevoile, interesele sau valorile celei care este supusă coerciţiei* (G. Dworkin, 1972, p. 65).

Această parte pozitivă a paternalismului se adresează persoanelor care, în mod obiectiv, nu sunt în situaţia de a-şi urma planurile proprii de viaţă, uneori nu pot nici să şi le formuleze (cazul copiilor mici, a persoanelor cu oligofrenie severă, al celor aflaţi în comă sau cu un handicap care îi face să trăiască o viaţă vegetativă, a celor senili). Cei foarte tineri (minorii) suportă un paternalism limitat până la vârsta la care li se recunoaşte capacitatea de a consimţi şi discernământul în sensul alegerii propriilor planuri de viaţă, a credinţelor şi valorilor, pentru ei înşişi.

Paternalismul ca problemă intervine frecvent în etica profesională. Un sens tolerabil al acestuia se referă la recunoaşterea autori-

tăţii profesionale (a faptului că, diletant fiind, este bine să te laşi „pe mâna profesioniştilor"). Acest lucru este şi riscant. De multe ori acceptarea paternalismului vine din faptul că profesioniştii cu care intrăm în contact nu ne dau nici informaţii accesibile astfel încât să putem alege pentru noi înşine în cunoştinţă de cauză (de exemplu, despre propria boală şi alternativele de tratament). Există chiar tentaţia de a „proteja" pacienţii sau clienţii de aflarea adevărului pe motiv că acesta le-ar face rău. Astfel de cazuri sunt, indiferent de bunele intenţii care îi animă pe „protectori", încălcări ale autonomiei. Paternalismul poate să intervină şi sub forma autorităţii normative. Guvernările adoptă legi despre ale căror proiecte nu a existat o transparenţă publică (eventual din ceea ce se cheamă: „raţiuni de stat"), socotind uneori că au nevoie de opinia cetăţenilor doar la alegeri şi că activitatea legislativă, inclusiv în faza de proiecte normative, este monopolul exclusiv al Parlamentului şi Guvernului.

4. *Drepturi şi acţiune dreaptă*

Etica nu este un corp teoretic de tip monolitic. Condiţia ei, ca reflecţie asupra moralei, este pluralismul opiniilor despre ceea ce este obligatoriu, permis, interzis, dezirabil, despre drepturi, datorii, excepţii, excluderi, îndreptăţiri.

Problema drepturilor intervine în situaţii profesionale în mod contextual. Indiferent de contexte, există însă cadre normative acceptate de tipul *Declaraţiei Universale a Drepturilor Omului*. În contextul respectării lor se elaborează şi norme pentru practicarea profesiilor care cuprind drepturile celor afectaţi de ele: drepturile pacienţilor, contribuabililor, clienţilor, elevilor sau ale celor angajaţi în profesii (drepturi sindicale, de exemplu). Un drept relevă libertatea de acţiune sau libertatea de a nu fi supus anumitor acte. Drepturile au formă negativă (ceea ce trebuie opriţi alţii să ne facă) sau pozitivă: ceea ce putem să facem. Există diferite categorii de drepturi: politice, legale, morale (cele garantate de principii etice, de exemplu, dreptul la o îngrijire medicală profesională, dreptul la informaţii asupra propriei persoane, dreptul de a fi corect informat despre probleme publice).

Există câteva condiţii pentru ca drepturile formal proclamate să poată să fie exercitate:

1. Orice drept este corelat cu datoria cuiva de a-i asigura exercitarea. De exemplu, dreptul la confidenţialitate în privinţa fişei

medicale proprii se corelează cu datoria personalului medical de a nu da altora acces la ea. Dreptul la viaţă privată este corelat cu datoria instituţiilor care-l protejează de a nu permite sau de a pedepsi intervenţia altora în privatitatea unei persoane. Cea mai mare controversă legată de un drept este asupra dreptului la muncă, iar motivaţia respingerii lui vine din faptul că nu există instituţii care să asigure exercitarea acestui drept (în statele capitaliste democratice). În comunism dreptul la muncă era un drept fundamental, dar asociat cu obligaţia de a muncii. De obicei se consideră că drepturile autentice sunt doar cele asigurate de lege. Dar legea nu poate să acopere toate categoriile de necesităţi şi nici presiunea ca acestea să devină drepturi legale. De aceea multe dintre ele, fie că nu pot să fie acoperite de lege, fie că sunt atât de controversate încât este mai bine să nu figureze în lege, preferându-se rămânărea lor în drepturi morale, de exemplu: cel de a ţi se spune adevărul, cel de a trăi într-un mediu curat şi civilizat, de a duce o viaţă demnă, de a te autoafirma.

2. Un drept asigură exercitarea autonomiei unei persoane în urmărirea scopurilor şi intereselor proprii.
   Intervenţia altora în spaţiul libertăţii personale de alegere este interzisă, cu anumite excepţii. de exemplu, nu putem stabili noi înşine pe ce criterii putem să fim admişi într-o formă de învăţământ sau într-o profesie.
3. Un drept justifică acţiunea persoanei care îl exercită şi faptul că acesta solicită sprijin în exercitarea lui.
   Dacă, de exemplu, un medic nu face un transplant şi pacientul moare, medicul se poate prevala de faptul că nu i-a fost permis transplantul de către pacient sau familia acestuia. Dacă a fost încălcată confidenţialitatea, un client sau un pacient pot să ceară daune celor care au violat acest drept. Violarea drepturilor este o problemă moral importantă. Dar pentru ca ea să nu fie doar obiect de dezbatere, orice instituţie ar trebui, în primul rând, să aibă şi să facă publice propriile norme etice prin care să se asigure atât protecţia beneficiarilor ei, cât şi a propriului personal.
   (adaptare după Appelbaum şi Lawton, 1998, pp. 46-48).

Principiile enunţate mai sus intervin în contextul tuturor eticilor profesionale. Ele constituie repere pentru construcţia codurilor diferitelor etici în sensul principiilor, valorilor şi normelor care se cer respectate în spiritul coerenţei între democraţie şi etica oricărei profesii exercitate într-un regim democratic.

Termeni cheie: autonomie, libertate pozitivă, libertate negativă, rezonabilitatea alegerii, respect egal pentru persoană, paternalism, principiul lezării, principiul ofensei, binefacerea, moralismul legal, neglijență profesională, sacrificiu rezonabil, devotament profesional, dreptate distributivă, împlinire omenească, inegalitate de șanse, acțiune afirmativă, tratament preferențial, paternalism, etica grijii, autoritate profesională, drepturi.

Întrebări și aplicații:

1. **Ce semnificație au conceptele: autonomie, binefacere, paternalism, drepturi morale?**
2. **Ce presupune autonomia și care sunt aspectele pozitive ale respectării acestui principiu?**
3. **Cum se justifică paternalismul și care sunt părțile pozitive și negative ale aplicării acestui principiu?**
4. **Dați exemplu de maleficiență.**
5. **Dați exemple de dreptate distributivă.**
6. **Care este rolul drepturilor în exercitarea profesiilor în general, a profesiei dumneavoastră în particular?**

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITARY

Capitolul VIII
ETICA ÎN POLITICĂ

1. *Argumente pro și contra moralei în politică*

Aparent, acest subiect, „etica politică", este nepotrivit într-un context referitor la etică profesională. Lipsește „un sens robust al eticii profesionale" așa cum îl găsim în alte profesii în care relația cu contribuabilul (la funcționarii publici), cu clientul (în medicină, drept, afaceri), cu auditoriul (în media), este coerent configurată (vezi B. Williams, 1978, p. 57).

Și cu toate acestea, felul în care evoluează politica influențează toate sferele vieții sociale. Politica este la originea actelor celorlalte profesii, cel puțin prin legi, politica de distribuirea banilor publici și niveluri de impozitare. Dacă politica se practică fără scrupule, este de așteptat ca alte domenii să fie silite să devină ne etice; în principal cel mai afectat domeniu poate să fie administrația publică.

Politica este pentru unii politicieni o ocupație vremelnică. Pentru alții devine o carieră. Ea însăși poate căpăta caracteristicile unei profesii speciale.

Cetățenia democratică este mijlocul prin care membrii unei comunități morale își proiectează normele și valorile în spațiul public. Spațiul public este locul în care „se pun la cale afacerile colective" (vezi Coady, 1996).

Într-un regim democratic asocierea dintre morală și politică este și dezirabilă, și necesară. Iată câteva rațiuni pentru aceasta:

- Democrația presupune soluționarea conflictelor pe cale pașnică, fără violență, între grupurile de interese.
- Pentru instituirea și dezvoltarea unei democrații este necesar ca relațiile între cetățeni și între aceștia și instituții să fie relații de încredere. Astfel de relații nu se pot instaura și menține dacă se ajunge la înșelarea sistematică a cetățenilor, la falsitate cronică sau în probleme cruciale, la secretomanie și lipsă de transparență.
- Societatea democratică este pluralistă și contractuală. Grupurile de interese sunt în competiție pașnică. Ele trebuie să

negocieze, să concilieze divergenţe, prin urmare, aceste practici nu sunt posibile fără înţelegere (N. Bobbio, 2000, p. 84).

Teoreticienii tratează problemele de etică politică sub genericul: problema mâinilor murdare (*dirty hands politics*). Termenul este inspirat din titlul piesei lui Jean-Paul Sartre: *Les mains sales*, precum şi din lucrarea lui Machiavelli, *Principele*. Ideea centrală care a condus la o astfel de formulare este aceea că, odată intrată în politică, o persoană nu poate să rămână cu „mâinile curate", ba mai mult, că, uneori, din „raţiuni de stat", poate să aibă mâinile pătate cu sânge.

Ruptura între morală şi politică este justificată astfel:

- Comportamentul politic este ghidat de maxima: *Scopul scuză mijloacele!* iar scopul major este crearea sau păstrarea statului şi binele public. Securitatea statului este socotită, într-o astfel de abordare, binele suprem. Acest comportament nu este justificat însă în statul de drept. În cadrul acestuia din urmă, mijloacele care conduc la lezarea drepturilor fundamentale ale omului nu sunt legitime.
- Teoria raţiunii de stat solicită realism politic, adică divorţul de morală, fie în raport cu „inamicul intern" (vezi duşmanul de clasă în perioada de instaurare a comunismului), fie în raport cu „inamicul extern" (vezi cazul războaielor). Împotriva acestor inamici, politicienii aflaţi la putere uzează de orice mijloace, dacă sunt adepţii divorţului moralei de politică (morala nu se aplică „duşmanilor"). Între aceste mijloace pot să primeze şantajul, tortura, întemniţarea fără judecată, condamnarea arbitrară, terorismul, segregarea, uciderea, genocidul.
- Există, potrivit unor opinii, o contradicţie fundamentală între etica principiilor şi etica consecinţelor. Dacă ţinem seama doar de principii, putem ajunge la consecinţe absurde legate de faptul că putem sacrifica orice în numele lor, eventual potrivit dictonului: *Fiat iustitia, pereat mundus!* (Să se facă dreptate, chiar dacă ar pieri toţi oamenii!). Dacă ţinem seama doar de consecinţe, putem iarăşi sacrifica orice categorie de cetăţeni sau de interese externe în numele faptului că, pentru grupul pe care îl reprezintă, politica satisface pe deplin interesele acestuia (vezi, de exemplu, procesele de colonizare, subjugarea altor categorii, interesele corporatiste din simple raţiuni de piaţă în condiţiile globalizării).

(Adaptare după N. Bobbio, 2000, pp. 80-83)

2. *Imoralitatea în politică: fețe ale „mâinilor murdare"*

Fața întunecată a politicii este chiar fața ei imorală. Între formele frecvente de imoralitate politică se numără:

- utilizarea cetățenilor ca mijloace;
- înșelăciunea;
- încălcarea promisiunilor;
- cinismul (a călca peste cadavre);
- lipsa de compasiune;
- compromiterea;
- demagogia;
- cruzimea;
- manipularea;
- trădarea.

Acest tip de comportamente sunt considerate vicii politice.

Problemele etice cele mai frecvente în viața politică sunt următoarele:

- ✓ Trebuie ca statul să-și țină promisiunile?
- ✓ Trebuie ca guvernul să spună adevărul?
- ✓ În ce limite este moral admis compromisul?
- ✓ La ce mijloace poate să recurgă guvernarea, fără să lezeze grav drepturile și valorile de bază ale cetățenilor?

Unul dintre cele mai discutate aspecte ale eticii politice îl reprezintă așa-numita minciună pentru binele public. Este solicitat chiar dreptul moral de a minți. Acest tip de comportament trece adeseori drept altruism politic. La o analiză mai atentă, astfel de justificare se poate regăsi în paternalismul politic.

Scuzele frecvente pentru minciună în politică sunt de tipul următor:

a) *Există o criză majoră în societate*. Publicul este ostil, anxios. Electoratul nu vrea să facă sacrificii imediate și este preponderent emoțional. Prin urmare, în campanie politicienii pot recurge la formula: „spune oamenilor ceea ce vor ei să audă" și, o dată ajunși la guvernare, ei vor face ceea ce trebuie, din rațiuni de stat. Cetățenii îi vor scuza după ce vor percepe ca utile consecințele guvernării. Uneori o astfel de abordare o întâlnim ca justificare pentru reducerea panicii în marele public. Oamenii sunt mai bine manipulați dacă sunt făcuți să fie optimiști. Propaganda are rolul de a-i ține pe oameni în starea de conformism pentru a permite mașinii puterii să opereze și de a-i manipula pe oameni să acționeze în vremuri de criză. Dar în anumite condiții, chiar crearea panicii are rol manipulator. De exemplu, cu cât cri-

za economică se adâncea în regimul Ceauşescu, cu atât mai mult se recurgea la contracararea ei printr-o panică şi mai mare (se făceau marşuri ale păcii împotriva pericolului „iminent" al bombei cu neutroni).

Există şi cazuri de minciuni „care ridică moralul", acestea fiind socotite minciuni nobile.

b) *Minciuna este nevinovată.* Din această categorie fac parte aşa-numitele minciuni albe, cele lipsite de consecinţe. Sunt minciuni din politeţe şi se practică mai ales în diplomaţie sau din curtoazie diplomatică. Toastezi în sănătatea unui dictator, omagiezi un politician veros cu o ocazie festivă, acorzi distincţii unor oameni care nu le merită, fiindcă aşa este mai „diplomatic". Caracterul „nevinovat" al acestui tip de minciună este discutabil. Mulţi politicieni occidentali au fost criticaţi pentru faptul că au legitimat regimul Ceauşescu prin astfel de gesturi „diplomatice". O vastă categorie de persoane din România şi-a pierdut reputaţia fiindcă s-a exprimat public omagial la adresa dictaturii.

c) *Minciuna este menită să protejeze secrete.* Există informaţii care nu pot fi public dezvăluite fiindcă ar aduce prejudicii fără să producă şi consecinţe dezirabile. Acelaşi argument este folosit şi în cazul secretelor private, nu doar al celor de stat. Este invocat dreptul de a ascunde informaţii.

În situaţiile anterior invocate, dilema morală este cea între minciună scuzabilă şi înşelăciune. Cea din urmă nu este moral scuzabilă fiindcă încalcă principiul consimţământului tacit sau explicit. Tratează oamenii ca mijloace pentru experienţe sociale la care nu au consimţit, încalcă principiul abţinerii de la promisiuni false. Dreptul de a ascunde informaţii nu este tot una cu dreptul de a înşela. Cel din urmă drept nu există (vezi şi S. Bok, 1988, pp. 150-156).

În situaţii de înşelăciune este încălcat principiul autonomiei persoanei cu scuze de tip paternalist: electoratul este imatur, cetăţeanul simplu (aşa-numitul „om de pe stradă"), nu înţelege, este mai bine să fie manipulat ca să-şi păstreze optimismul, pacientul nu se pricepe şi nu trebuie întrebat, cititorul este naiv.

Marele risc al înşelăciunii şi al paternalismului cronic îl reprezintă prăbuşirea încrederii în autoritatea democraţiei. Guvernările duplicitare produc alienare prin înşelăciune.

O problemă centrală a politicii, atât sub aspect legal, cât şi sub aspect moral, este cea a corupţiei. Se spune că puterea corupe, iar puterea absolută corupe absolut. Din punct de vedere moral corupţia are aceleaşi efecte ca şi înşelăciunea: lezează, sau, dacă este en-

demică, prăbuşeşte încrederea în guvernare. În acelaşi registru poate să conteze o practică politică frecventă şi necesară, de astă dată: compromisul.

Compromisul este un târg (politic, în cazul de faţă), din care unii agenţi văd avantaj obţinut prin cooperare reciprocă, temporară, pentru obiective limitate, politici sau interese limitate în scopul de a asigura atingerea altora, pe termen lung şi de importanţă mai mare. Nu este nimic imoral în compromis ca atare, ci în unele implicaţii ale sale. Ceea ce trece graniţa de la compromisul moral acceptat la compromisul inacceptabil este compromiterea: abandonarea marilor scopuri, a intereselor majore, ceea ce lezează major integritatea politicianului sau partidului: sacrificarea principiilor fundamentale (nucleul tare al principiilor). Compromiterea conduce spre responsabilitate negativă şi izolare morală. De exemplu, partidele de orientare liberală se pot alia temporar cu cele de orientare social democrată, prin compromisuri de doctrină şi program, fără să se compromită, dar ambele nu se pot alia cu partide extremiste pentru că nucleul tare al principiilor primelor două îl reprezintă democraţia, statul de drept şi drepturile omului.

3. *Necesitatea moralei în politică*

Motivaţia frecvenţei actelor imorale este de obicei aceea că politica implică acţiune necesară, nu neapărat acţiune bună.

Problema „mâinilor murdare" nu este specifică doar politicii, ci mai general, condiţiei umane (vezi Coady, 1996).

Ideea divorţului între etică şi politică nu este caracteristică doar realismului politic de tip machiavelic, ci o susţin şi anarhiştii actuali şi de aceea doresc sfârşitul statului. Statul, susţin aceştia, este incompatibil cu valorile moralei.

Ca să îţi atingi scopurile în politică recurgi la minciună, cruzime, crimă (vezi considerentele lui Machiavelli). Promotorii necesităţii sau fatalităţii imoralităţii în viaţa politică nu fac de obicei distincţia între etică şi morală, între morala publică şi cea privată şi adesea iau drept reper strict morala religioasă (în tradiţie euro-americană, pe cea creştină). În statele fundamentaliste există o suprapunere aproape perfectă între religie, morală şi politică. Etica devine o imposibilitate fiindcă ea reprezintă o abordare raţional-convenţională şi este conştientizată ca având acord comunitar, fiind produsă de oameni şi nu revelată profeţilor.

Să ne închipuim că ar funcţiona la nivel politic norma: *Să nu râvneşti la bunul aproapelui tău!* Aplicarea ei ar însemna sfârşitul impozitării şi taxării. Dacă cineva îţi ia banii, acest act este considerat jaf, dacă statul ia impozit şi mai mult, dacă o face pentru ca să îndrepte nedreptatea socială, avem de-a face cu un act moral justificat, sau, cum expresiv o numea Th. Nagel (trad rom. 1998), cu o „hoţie justificată".

Moralitatea politică are însă standarde specifice, relativ diferite de cea privată. Noţiunea centrală este cea de moralitate de rol.

Este uşor să îţi mânjeşti mâinile în politică şi adesea este drept să o faci (Michael Walzer, 1973). Uneori este necesar să manipulezi, minţi, trădezi iar aceste comportamente sunt mai frecvente decât în viaţa privată, însă fiindcă în democraţii politicienii sunt reprezentanţi ai cetăţenilor şi ai grupurilor lor de interese, ei trebuie să aibă acoperire morală pentru actele lor.

Viaţa publică este pluralistă. Politicile pe care le aprobăm trec drept morale, iar cele pe care le dezaprobăm trec drept imorale.

În politică alegerea este a altuia, în morală alegerea este proprie (politic, puterea de alegere este deasupra indivizilor).

Se pot formula câteva raţiuni pentru existenţa unei morale în politică:

- Actele aparţinând politicilor publice schimbă vieţile multor oameni, prin urmare, responsabilitatea pentru consecinţe este semnificativ mai ridicată decât pentru actele din viaţa personală sau chiar din viaţa profesională.
- Domeniul public deţine „monopolul violenţei", în sensul utilizării ei ca violenţă legitimă. Pentru Poliţie, de exemplu, „să nu loveşti" sau uneori chiar „să nu ucizi", devin norme inaplicabile sau dacă sunt aplicate, consecinţele pot să fie mult mai imorale.
- În democraţie guvernanţilor li se cere să protejeze interesele celor pe care îi reprezintă, indiferent dacă aceştia sunt membri partidului propriu sau cetăţeni neafiliaţi sau afiliaţi altor partide, prin urmare, politicienii trebuie să aibă o componentă de etică a grijii. (vezi St. Hampshire, 1978, pp. 49-52)

Politica e dominată de problema imparţialităţii morale şi a neutralităţii. De exemplu, nepotismul are un prost prestigiu, ca şi tratamentului preferenţial pe criterii personale. În viaţa privată nimeni nu te judecă rău că îţi părtineşti familia sau prietenii. Guvernanţii intră sub o altă normă*: Să nu profiţi de putere în scopuri personale*! Dar existenţa unei astfel de norme nu ne asigură că tratamentul preferenţial nu se aplică pe alte criterii, de exemplu, grupurilor fi-

nanciare de interese care îi sprijină pe politicieni în campanii electorale. Imparţialitatea nu este totdeauna convingătoare, sau necesară. Politicienii sunt legitim părtinitori faţă de naţiune, faţă de susţinători, propriul partid sau propria facţiune, iar în cazul mişcărilor de eliberare şi faţă de propriul grup etnic, faţă de propria rasă, de propriul sex (vezi mişcările pentru drepturi civile, cele pentru egalitate politică şi cele pentru egalitate de şanse). Chiar asumarea unei doctrine reprezintă asumarea parţialităţii, a părtinirii.

Un rol major al politicii este acela de a aplica strategii ale dreptăţii, chiar de a contura sensurile contextuale ale dreptăţii. La modul general, dreptatea este tratată ca dreptate procedurală şi dreptate retributivă. Legea este egală pentru toţi, fiecare persoană primeşte ceea ce merită. Numai că acest fel de dreptate are partea ei de orbire. Dacă „oamenilor legii" li se cere să o aplice, pur şi simplu, politicienilor aflaţi la putere li se cere altceva: să vadă dincolo de egalitatea în faţa normelor şi situaţiile particulare, grupurile defavorizate, nedreptatea, chiar „imoralitatea" legilor oarbe. În legătură cu acestea, politicienii trebuie să stabilească victimele nedreptăţii şi strategiile de compensare: dreptatea compensatorie. Ea este expresia practică a regretului moral în politică. Astfel de abordări sunt frecvente în raport cu grupurile rasiale, etnice. În România cele mai semnificative abordări politice de acest tip s-au referit în ultimii ani la compensarea victimelor regimului comunist, la dreptatea reparatorie şi cea restitutivă. În cazul dreptăţii reparatorii s-a ţinut cont de majoritatea populaţiei şi au fost adoptate măsuri reparatorii de tipul: vânzarea apartamentelor către chiriaşi, restituirea „părţilor sociale", Legea 18 de restituire a micii proprietăţi agricole. Argumentul moral al dreptăţii reparatorii a fost acela potrivit căruia majoritatea populaţiei a fost victimă a comunismului şi merită compensaţii. Dreptatea restitutivă, parte a dreptăţii compensatorii, a vizat o categorie mai restrânsă de victime: foştii proprietari de case, terenuri, păduri, marii proprietari funciari din perioada interbelică (pentru o analiză de detaliu vezi A. Miroiu, *Filosofia fără haine de gală*, 1998 şi M. Miroiu, *Societatea retro*, 1999).

4. *Virtuţi în politică*

Aristotel a fost iniţiatorul tradiţiei eticii virtuţilor şi al discuţiei teoretice despre „virtuţi civice", cum le numea el. Etica este practică şi trebuie să aibă valoare acţională, prin urmare, ea nu poate să rămână la o mulţime de precepte care transcend persoana. Ne inte-

resează la fel de mult şi cine practică aceste precepte. Ce fel de persoană trebuie să fie, fiindcă între caracter şi acţiune există o legătură cauzală. Pentru ca un om să facă acte drepte trebuie să fie un om drept, să aibă virtutea corectitudinii. Virtuţile se dezvoltă prin reciprocitate şi conduc la concordie ca formă reciprocă de recunoaştere şi confirmare. Cea mai semnificativă virtute a conducătorilor politici este înţelepciunea practică (vezi Aristotel, *Etica Nicomahică*, 223-224).

Atunci când ne întrebăm ce fel de oameni am vrea să fie politicienii încercăm să răspundem configurând sensurile virtuţilor necesare în politică. Ne vom referi cu precădere la virtuţile rolului de politician sau politiciană şi nu la virtuţile specifice vieţii private ale politicienilor (vezi, de exemplu, „afacerea Sexgate" în care preşedintele Clinton a fost iertat de publicul american în numele rezultatelor administraţiei sale). Deşi ar fi de dorit ca rolurile morale să fie în armonie, nu este obligatoriu ca aceasta să se întâmple. Mai mult, sunt situaţii în care politicienii sunt iertaţi pentru greşelile lor din rolurile publice deţinute în trecut, dacă sunt percepuţi ca eficienţi în prezent (vezi. de exemplu, acceptarea unor foşti membri ai nomenclaturii comuniste şi ai poliţiei politice ca lideri ai tranziţiei spre capitalism democratic în ţările est-europene). Aceasta se întâmplă în virtutea abordării unei perspective utilitarist-consecinţialiste asupra moralei în politică. Există însă şi perspective deontologiste potrivit cărora greşelile flagrante din viaţa privată, precum şi cele din viaţa politică anterioară „noului contract" nu trebuie iertate. Aceste greşeli trebuie sancţionate prin lege. Avem de-a face, în acest context, cu o perspectivă moral-legalistă. În România o astfel de abordare a căpătat notorietate în forma disputelor etico-politice referitoare la ceea ce s-a numit „Punctul 8 al Proclamaţiei de la Timişoara". Raţionamentul moral-legaliştilor era de tipul următor:

1. Oricine are o responsabilitate crucială în iniţierea şi menţinerea comunismului în România nu trebuie să aibă dreptul, pentru cel puţin două legislaturi, de a candida la funcţii publice.
2. Membrii nomenclaturii şi ai Securităţii comuniste au o responsabilitate crucială în iniţierea şi menţinerea comunismului în România.
3. Deci, cei vizaţi de premisa 2. nu trebuie să aibă dreptul să candideze timp de două legislaturi la funcţii publice.

Virtutea vizată în această discuţie este cea a responsabilităţii. Politicienilor le revine cel mai înalt nivel de responsabilitate publică tocmai prin faptul că ei deţin informaţii şi putere publică în

cel mai înalt grad. Un astfel de exercițiu al responsabilității nu este, în cazul politicienilor aflați la guvernare, un act supererogatoriu, ci chiar o datorie. Responsabilitatea este o virtute obligatorie.

Politicienilor le revine o responsabilitate retrospectivă, cea aplicată pentru faptele lor anterioare. Dar, atâta vreme cât nu părăsesc scena politicii, le revine și o responsabilitate proiectivă, aceea de a promite și a-ți asuma responsabilitatea să dai curs promisiunilor politice (vezi Agnes Heller, 1988, pp. 67-82). În cazurile anterior discutate, responsabilitatea retrospectivă a fost tratată ca una morală, fără consecințe legale, în favoarea încrederii în responsabilitatea proiectivă. Aderența la aceste abordări este relevată mai ales prin analiza tendințelor de vot.

Max Weber (în lucrarea *Politica — o vocație și o profesie)* critică ceea ce el numește *etica scopurilor ultime*. În acest fel de etică agentul vrea să fie pur și el colapsează în privința consecințelor. În aceste situații, agentul moral argumentează că oamenii sunt răuintenționați sau așa a vrut Dumnezeu. Max Weber, de exemplu, preferă etica responsabilității fiindcă aceasta accentuează asupra consecințelor, este relativistă, e un realism instrumental. Problema centrală a politicii e justificarea mijloacelor: faci un rău actual pentru un bine de viitor. Din acest motiv, din punctul lui de vedere, virtuțile politicienilor sunt: simțul proporțiilor, realismul, concentrare interioară, calmul (să nu-ți pierzi capul).

Michael Slote utilizează termenul de stomac moral (*moral stomach*), respectiv calitatea de a-ți păstra apartenența politică chiar dacă ai o aversiune morală în a-ți urma cauza: *să-ți ții angajamentele politice și când ești în conflict moral cu ele* (M. Slote,1983 pp. 98-99). Nu admirăm, susține el, doar angajarea publică a politicianului, ci și „stomacul lui moral".

Simone Weil consideră că moralitatea acțiunii în sfera publică depinde de onestitatea intelectuală. Rolul acestei virtuți este acela de a te apăra de automistificare. Dacă avem onestitate intelectuală știm ce și cine suntem, care ne sunt limitele și posibilitățile. Umilința morală este un bun antidot al formei exagerate a orgoliului: trufia. Ea constituie o condiție a integrării morale, în acordul cu standardele comunității, (S. Weil, 1952, p. 195). Cele două virtuți: onestitatea și umilința sunt necesare oricărei persoane politice democratice, capabile să înțeleagă faptul că este ea însăși cetățeană alături de alți cetățeni, în rând cu ei, dând seama de interesele lor publice. Estompează tentația politicienilor de a se simți supra-cetățeni, eventual chiar stăpâni ai destinelor celorlalți.

Între compromisurile şi dilemele morale ale altor zone şi cele ale politicii nu sunt diferenţe de natură şi nici mai puţine dileme morale sau mai puţine situaţii de tipul „mâinilor murdare". Întreaga condiţie umană este marcată de astfel de probleme, nu doar politica. Atunci când ne referim la „machiavelism" ca divorţ morală-politică, nu vizăm divorţul în sine, ci o practicare a politicii fără remuşcări pentru răul pe care îl producem altora, fără să ne gândim la oameni ca scopuri în sine, ci doar ca la simple instrumente pentru raţiuni mai înalte decât ei sau pentru satisfacerea voinţei arbitrare a unui grup de interese sau a unui politician care are prea multă putere.

Termeni cheie: „mâini murdare", încredere publică, înşelare, realism politic, imoralitate politică, vicii politice, moralitate de rol, imparţialitate, neutralitate, părtinire legitimă, minciună pentru binele public, paternalism politic, compromitere, dreptate compensatorie, dreptate reparatorie, dreptate restitutivă, responsabilitate retrospectivă, responsabilitate proiectivă, etica responsabilităţii, „stomac moral", onestitate intelectuală, umilinţă morală.

Întrebări şi aplicaţii:

1. **Care este semnificaţia următoarelor concepte: „mâini murdare", înşelare, moralitate de rol, imparţialitate, părtinire legitimă, minciună pentru „binele public", dreptate compensatorie, compromis, compromitere?**
2. **Care sunt argumentele în favoarea separării moralei de politică?**
3. **Care sunt argumentele pentru necesitatea moralei în politică?**
4. **Analizaţi un caz de minciună şi înşelăciune în politica românească, arătând ce justificări a avut şi dacă acestea sunt legitime din perspectivă consecinţialistă.**
5. **Care sunt principalele vicii şi virtuţi în politică?**
6. **Daţi un exemplu de compromis şi compromitere în viaţa politică românească, arătând de ce compromisul a dus la compromitere.**
7. **Analizaţi un caz de părtinire legitimă în politică.**
8. **Care sunt principalele tipuri de dreptate?**
9. **Daţi exemple de: acţiune politică responsabilă, „stomac moral", umilinţă morală.**

Capitolul IX
ETICA ÎN ADMINISTRAȚIA PUBLICĂ

1. *Importanța problemei*

În România etica în administrația publică are o importanță aparte față de alte state cu administrații democratice consolidate. Procesul de așezare legislativă a administrației publice românești a fost el însuși greu. Deoarece Legea Funcționarului public a intrat în vigoare de un timp foarte scurt, cerințele ei vor deveni practici instituționale curente după o perioadă destul de lungă. Legea Administrației publice locale intră în vigoare abia în anul 2001. A ignora dezvoltarea pe coordonate etice a administrației publice, sub pretextul că este de-ajuns aplicarea legii, este tot una cu a ignora faptul că funcționarii publici sunt persoane, nu simpli executanți, că ei au propriile valori, vin din medii diferite iar dorința lor de afirmare ca profesioniști ai administrației nu se reduce la conformism, datorie pe sarcină, salariu, sancțiune, premiere, ci că identitatea profesională devine o componentă a identității personale. Împlinirea profesională este o parte a împlinirii omenești și o condiție a stimei de sine.

Zona etică a administrației publice este cu atât mai sensibilă cu cât scopul vizat este menținerea încrederii publice în funcționarea instituțiilor, încredere fără de care democrația este doar spectacol politic.

România nu este un caz de excepție, dar este un caz de creștere a scepticismului și a cinismului legat de serviciile publice. Există un nivel mare de neîncredere în executiv și în faptul că adesea acesta se substituie legislativului. Legislativul este adesea perceput ca fiind mai degrabă un consumator de resurse decât un prestator de servicii publice. Din cauza acestei frecvente percepții, așteptările cetățenilor ca politicienii și funcționarii publici să aibă un anumit grad de exemplaritate morală este chiar mai mare decât în privința altor categorii, cu alt statut social.

Funcționarii publici se află constant în fața unor decizii cu implicații etice și sunt adesea obligați să opteze între aspirații personale și responsabilități instituționale.

Interesul public face necesar un cadru moral în interiorul căruia funcționarii publici să poată opta. Acest cadru moral este circumscris unor valori de tipul: demnitate personală, libertate, respect pentru ordine și lege. Ei au datoria să abordeze rațional propriul rol în sensul eficienței (să obțină cel mai bun rezultat cu cel mai scăzut cost). Din acest motiv abordarea lor trebuie să fie, pe lângă cea deontologistă (legată mai ales de statutul lor de implementatori de legi), și una utilitaristă: acțiunea unui funcționar public este moral corectă dacă produce cea mai mare utilitate pentru cel mai mare număr de oameni.

2. *Managerii și funcționarii publici: aspecte etice*

Cine sunt managerii publici? Potrivit lui Harold F. Gortner, manager public este *oricine produce politici publice sau se îngrijește de implementarea politicilor publice. Cei care utilizează resurse publice care au impact asupra indivizilor sau grupurilor dintr-o societate. oricine joacă un rol de lider într-o birocrație* (Gortner, *Ethics for Public Managers,* p.12)

Este important să facem distincția între lideri și manageri (deși etica despre care vorbim vizează ambele categorii).

Liderii joacă (potrivit lui J. Gortner, 1986) următoarele roluri:
- ✓ proiectează scopurile;
- ✓ afirmă valorile organizației;
- ✓ motivează personalul;
- ✓ slujesc drept simbol al organizației (sunt oamenii de imagine);
- ✓ reprezintă grupul;
- ✓ evaluează indivizii și grupul.

Managerii
- ✓ dețin funcții de conducere;
- ✓ conturează modalități practice de atingerea scopurilor;
- ✓ caută și distribuie utilizarea resurselor;
- ✓ urmăresc procesele organizaționale;
- ✓ fac studii pentru diferitele probleme care trebuie soluționate.

Funcționarii de nivel mediu și mic au un rol foarte important în administrație, inclusiv din perspectivă etică și politică. Rațiunile pentru care au acest rol sunt, în principal, următoarele:

- Controlează informaţia care ajunge la legislativ şi la manageri şi consiliază ambele categorii (controlul asupra informaţiei este o formă esenţială a puterii);
- Fac *lobby* pentru diferite grupuri de interese;
- Orice program de guvernare, indiferent de nivelul căruia i se adresează, trebuie implementat, şi aceasta depinde de administraţia publică;
- Conformismul, în sensul supunerii la norme, primează asupra convingerilor personale şi este criteriu de menţinere şi promovare în administraţie (vezi subcapitolul: „Supunere şi insubordonare");
- Tendinţele spre conservatorism duc la un anumit imobilism în situaţii nestandard şi, în aceste condiţii, mediul reacţionează prin lupta anti-birocraţie, în direcţia adaptării la cerinţe şi interese noi, legitime din punct de vedere public.

(Adaptare după McKinney şi Howard, 1998).

Un manager public trebuie să ţină cont, în ultimă instanţă, de următoarele aspecte cu valenţe etice:

1. Interesul public general: soluţiile date de această categorie afectează viaţa oamenilor; sunt formulate în numele interesului public; aplicarea lor antrenează resurse publice.
2. Scopurile politice pentru care lucrează: administraţia publică implementează politici publice, deci nu poate să funcţioneze ca o „birocraţie apolitică".
3. O înţelegere a actorilor implicaţi.
4. Dinamica organizaţiilor în care lucrează.
5. Personalitatea celor cu care interacţionează.

Cele mai importante imperative cu care se confruntă funcţionarii publici sunt următoarele:

- să satisfacă standardele de performanţă profesională, comportamentală şi etică;
- să adere la ceea ce le impun guvernul, politicile publice, publicul însuşi;
- să împace cerinţele legii cu situaţiile reale din viaţa zilnică;
- să împace morala privată cu cerinţele codului profesional.

Funcţionarii publici au două priorităţi care uneori pot să fie contradictorii: publicul şi propria instituţie. Ei lucrează sub presiune, iar presiunea cea mai frecventă o reprezintă cea dată de politicile de impozitare.

Funcţionarii publici au un rol dual: sunt şi angajaţi ai publicului şi cetăţeni. În calitate de angajaţi ai publicului ei nu au dreptul

să facă politici partizane. Partizanatul politic duce la neglijarea obligaţiei legale de a servi publicul. În calitate de cetăţeni ei participă la procesul politic. Dacă se izolează de politică îşi neglijează îndatoririle de cetăţeni (vezi ASPA, 1982).

Caracteristicile personale ale funcţionarilor publici contează în mod semnificativ, tocmai din cauza particularităţii muncii lor.

- Ei se află într-o aşa numită „zonă gri" în care nu poţi să fii nici total altruist (orientat exclusiv pe interesul public), nici egoist, orientat doar spre interese proprii. Funcţionarii publici lucrează în comunităţi în care au rude, prieteni, şefi, persoane de care sunt legaţi prin interese proprii. Lor li se cere să se orienteze neutru şi detaşat spre „public". Prin urmare, ei nu pot să fie eroi luptători pentru „sfânta cauză".
- Funcţionarii publici trăiesc într-un climat politic în schimbare. Prin urmare, etica lor este una situaţională. În consecinţă, ataşamentul rigid faţă de un anumit set de valori este disfuncţional.
- Urmarea strictă a procedurilor are paradoxurile ei. Procedurile slujesc ordinii, stabilităţii, egalităţii de tratament şi eficienţei. uneori însă „habotnicia procedurală" creează efecte nedrepte (vezi S. Bailey, 1965, pp. 283-298).

Virtuţile morale implicate în deciziile luate de funcţionarii publici sunt:

- ✓ Optimismul, legat de însuşi conceptul de „bine public" înţeles ca scop al actelor acestei categorii de profesionişti.
- ✓ Curajul constă în capacitatea de a acţiona drept, chiar dacă presiunile politice şi cererea de favoruri din partea partidelor, organizaţiilor, politicienilor sau chiar a celor apropiaţi sunt uneori copleşitoare.
- ✓ Corectitudinea este asociată cu datoria supunerii faţă de lege.
- ✓ Empatia (capacitatea de a te pune în situaţia celor care depind de deciziile tale).

Aceste virtuţi cultivate şi afirmate drept comportamente profesionale conduc spre o valoare de mare importanţă în menţinerea încrederii în funcţionarii publici: buna reputaţie.

După York Willbern (1984), nivelurile de moralitate ale funcţionarilor publici sunt următoarele:

1. Onestitate şi conformare la lege.
2. Confruntarea cu conflicte de interese.
3. Orientarea pe sarcini şi corectitudinea procedurală.

4. Etica responsabilității democratice.
5. Orientarea pe etica politicilor publice.
6. Etica compromisului și integrării sociale.

Aspectele 3-6 au o relevanță mai mare în contextul acestei discuții.

3. Orientarea pe sarcini și corectitudinea procedurală este importantă în principal din cauza tendinței guvernanților de a face ceea ce le este convenabil, de a accentua pe propria lor autoritate, uneori de a eluda legea, de a se folosi arogant de putere, din cauza tendinței spre secretomanie și lipsă de transparență.

4. Etica responsabilității democratice. Funcționarii publici sunt, dincolo de jocul politic, purtătorii „voinței poporului" și au datoria să mențină controlul democratic. Uneori ei pot decide chiar contra opiniei publice, datorită calității lor de profesioniști. Prin urmare, ei trebuie să țină în balanță: legea, politicile publice, voința populară și corectitudinea profesională.

5. Etica pentru politici publice. Soluțiile de implementare a politicilor publice sunt în atribuția funcționarilor publici. Ei trebuie să stabilească cele mai potrivite proceduri care afectează pozitiv cel mai mare număr de oameni.

6. Etica compromisului și integrării sociale. În mod absolutist moralitatea înseamnă aderarea la un principiu, fără nici un fel de compromisuri. O astfel de abordare duce la intransigență ca pericol, lipsă de conciliere, uneori chiar la radicalisme pe care le putem socoti „fascism normativ" (principiul trebuie respectat, chiar dacă piere toată lumea: *Fiat justitia, pereat mundus*!). În acest sens este ilustrativă ideea formulată de către T. Smith:

> *Lumea este plină de sfinți, fiecare dintre ei știind calea unică spre mântuire. Rolul politicianului (și al funcționarului public — n.n. M.M.) este cel al păcătosului care stă la cotitură să oprească un sfânt să taie beregata altui sfânt. Acesta este poate cel mai înalt nivel etic la care poate să ajungă cineva care lucrează pentru sectorul public* (vezi Smith, cit. în Gortner, 1991, pp. 41-42).

Datoria morală a funcționarilor publici este cea de dezvoltare a integrității profesionale. În sprijinul acesteia vin următoarele valori:

- ✓ Egalitatea: se referă la tratamentul identic acordat tuturor clienților, la aceeași calitate a serviciilor, indiferent cine este clientul, prin urmare, la un tratament corect comun.

- ✓ Echitatea: sunt situaţii în care egalitatea nu conduce spre echitate din cauza existenţei categoriilor discriminate. În cazul lor, un tratament egal trebuie combinat cu un tratament preferenţial compensatoriu.
- ✓ Loialitatea: este o valoare de bază în relaţia cu Constituţia, Guvernul, legile, instituţia proprie, superiorii, subordonaţii, colegii.
- ✓ Responsabilitatea: responsabilitatea primă este cea faţă de public. Dacă această ordine de responsabilitate este neglijată şi accentul cade pe subordonare faţă de superiorii ierarhici, poate să apară delictul de supunere („nu am făcut decât să mă supun ordinelor!") (vezi ASPA, 1982).

3. *Controverse în privinţa aplicării eticii în administraţia publică*

Este destul de răspândită opinia potrivit căreia etica nu este adecvată pentru administraţia publică fiindcă aceasta nu este decât o birocraţie apolitică, iar funcţionarii publici sunt, sau ar trebui să fie, angajaţi pe merit şi nu aleşi în urma unui scrutin politic. Chestiunile de ordin etic sunt în sfera politică. Administraţia se ocupă de problemele tehnice ale guvernării, prin urmare, valori de tipul binelui sau dreptăţii deciziilor nu pot apărea ca cerinţe în activitatea funcţionarilor publici. Ei răspund în faţa superiorilor ierarhici şi a legii, sunt supuşi controalelor şi nu sunt judecaţi pe alte criterii decât cele ale profesionismului.

Obiecţia principală care poate fi adusă acestui argument îşi are fundamentul în faptul că, în raport cu administraţia publică, cetăţenii deţin autoritatea ultimă fiindcă administraţia este în slujba lor, nu a instituţiilor în sine, nici a politicienilor. Deşi valoarea etică cea mai comună în aprecierea funcţionarilor publici este corectitudinea, administraţia nu se adresează doar relaţiei cetăţean-lege, ci şi politicilor publice, acestea fiind orientate inclusiv spre valori centrale precum echitatea, egalitatea de şanse, dreptatea.

Standardele etice sunt stabilite şi susţinute de către societatea civilă: biserici, organizaţii neguvernamentale, partide politice, sindicate, cu accent deosebit pe asociaţiile profesionale şi cele pentru apărarea drepturilor cetăţenilor (vezi Gortner 1991, pp. 19-23)

Dilemele etice intervin, pentru aceste categorii, în momentul în care se confruntă mai multe valori (apare conflictul de valori). Va-

loarea reprezintă ceea ce considerăm bun, dezirabil, drept, obligatoriu, virtuos, frumos, adevărat, sfânt.

Conflictul de valori, chiar dacă poate viza mai multe persoane, este trăit ca un conflict personal. În situații de dileme etice ceilalți ne pot sfătui, dar fiecare dintre noi hotărăște și trăiește apoi cu consecințele hotărârii pe care a luat-o.

Rolul preponderent al unei etici pentru funcționarii publici vine din faptul că, în condițiile în care o birocrație încetează să-și împlinească rolul într-o manieră etică, adică într-o manieră percepută de oameni ca dreaptă, corectă și echitabilă, atunci beneficiarii serviciilor ei devin neîncrezători și frustrați în privința guvernării și chiar a sistemului politic. Se pierde încrederea publică.

Problema este cu atât mai acută în societățile care își schimbă sistemul politic (societățile în tranziție, cum este cazul celei românești) și au încă instituții vulnerabile ca autoritate publică. Din acest motiv mediul academic are datoria să se aplece asupra eticii în administrația publică, nelăsând funcționarii publici în stare de amoralitate, insensibilitate și dezinteres față de cetățeni și valorile lor, după cum etica trebuie să le fie un ghid pentru situații moral dilematice. Aceste situații pot uneori să fie dramatice, tragice, critice.

Alegerile dramatice sunt cele făcute în condițiile în care resursele sunt sărace (de exemplu, banii nu sunt suficienți nici pentru ajutor social, nici pentru crearea locurilor de muncă). A alege o strategie înseamnă diminuarea celeilalte sau chiar dispariție ei.

Alegerile tragice se produc atunci când distribuirea resurselor (a bugetelor) este o problemă de viață sau moarte (de exemplu, finanțarea sănătății pentru cei fără asigurări sociale).

Alegerile critice se produc în situații în care grupurile de interese implicate sunt numeroase și mult prea diferite ca cerințe. De exemplu, problema șomajului (dacă acesta nu este endemic și criza economică nu se prelungește prea mult) este o problemă care afectează grupuri diferite de interese: șomerii, contribuabilii, patronii, sindicatele ș.a. Șomajul nu este o problemă de viață și moarte, ci de calitate a vieții. O problemă etică de primă importanță este cea a încrederii și respectului de sine a persoanei șomere. În confruntarea dintre grupurile de interese există învingători și perdanți. Funcționarii publici dau socoteală socială, politică și economică pentru soluțiile pe care le găsesc unor astfel de probleme. Prin urmare, orice birocrație trebuie să manifeste o anumită doză de sensibilitate etică (vezi D. Thomson, 1987 și H. Gortner, 1991).

4. *Importanța eticii în administrația publică*

Funcționarii publici au nevoie de etică din următoarele motive:

- Deciziile administrative sunt luate de către persoane în poziție de încredere publică. Încrederea este un concept central în etica pentru viața publică.
- Funcționarii publici își exercită profesia în instituții care, în principiu, sunt fondate pe valori ca: autoritate, raționalitate și eficiență pentru viața cetățenilor.
- Instituțiile publice există într-un mediu politic care are politici, valori și scopuri conflictuale. Etica are rolul de a oferi un ghid valoric pentru depășirea conflictelor.
- Funcționarii publici sunt cei care caută strategii și mijloace de transfer în practică a politicilor publice.
- Într-un mediu politic democratic, funcționarii publici sunt cei care trebuie să practice și mențină valori de tipul: libertate individuală, egalitatea, dreptatea, participarea, responsabilitatea pentru exercitarea drepturilor constituționale, corectitudinea, descentralizarea, respect pentru demnitatea persoanei.

(Adaptare după H. Gortner, 1991, p. 15)

5. *Administrație, etică și democrație*

Funcționarii publici sunt ei înșiși cetățeni. Ei reflectă valorile societății în care trăiesc și sunt socializați să răspundă „voinței deliberative", adică respectului față de lege, participării angajate, toleranței, respectului pentru alții, responsabilității în urmărirea interesului public. O abordare democratică a rolului de funcționar public presupune încurajarea libertății de exprimare, a traducerii politicilor în fapte, furnizarea informațiilor de bună calitate, promovarea dialogului, analizei, interpretării (McKinney și Howard, 1998, p. 6).

Administrația publică este menită să țină în echilibru interesul colectiv cu cel politic, promovat de legislativ și executiv. Rolul ei a fost și este acela de a crea cadrele instituționale civilizate ale vieții cetățenilor. Pe de o parte, aceasta înseamnă soluții economice și responsabile pentru problemele cetățenilor; pe de altă parte, înseamnă să atragă potențialul cetățenesc de resurse (vezi, de exemplu, importanța colaborării între administrația publică și organizațiile ne-

guvernamentale în sensul utilizării resurselor şi împărţirii serviciilor pe criteriul eficienţei).

Filosofia unei administraţii democratice este orientată spre strategii de tipul „ce este mai bun sau mai bine pentru public". O astfel de filosofie trebuie să ghideze deciziile luate de către cei ce lucrează în administraţia publică. În consecinţă, etica unei astfel de filosofii trebuie să promoveze cea mai mare integritate, cea mai mare libertate, egalitate şi încredere publică.

În administraţiile democratice consolidate există educaţie pentru virtuţi specifice. De exemplu, în cea americană modelul este: „fermitate, curaj, răbdare, hărnicie, trai frugal, tărie în situaţii critice, devotament faţă de comunitate", fiindcă funcţionarii publici au rol strategic în implementarea deciziilor şi prin acest rol ei afectează libertatea şi bunăstarea cetăţenilor (McKinney si Howard, 1998, p.13).

Dacă oamenii politici au în principal angajamente pe termen mai scurt (de obicei pe durata unui mandat), administraţia publică preia aspectul dezvoltării durabile a societăţii (proiectele pe termen lung). Între politicile particulare ale partidelor aflate succesiv la putere trebuie să existe o coerenţă, iar această coerenţă este vegheată de către administraţia publică.

6. *Etica şi legea*

Un stat de drept este cel în care oamenii sunt guvernaţi de legi, nu de voinţa arbitrară a altor oameni. Legile reprezintă, într-o democraţie, voinţa publică. Administraţia este construită ca să asigure drepturile şi responsabilităţile legale.

În ciuda aparenţei că funcţionarii publici doar administrează aplicarea legilor, ei participă efectiv în procesul de legiferare şi aplicare a legilor în mai multe etape:

a) Etapa de proiectare a legilor:

- ✓ Sunt implicaţi în alcătuirea proiectelor de legi, hotărâri, ordonanţe, trebuind nu doar să arate ce nu este permis legal (faţa negativă a legii), ci şi ceea ce este dezirabil, permis (faţa pozitivă a legii).
- ✓ Sprijină depăşirea conflictelor de interese prin participare la negocieri de proiecte de legi.

- ✓ Legea vizează o realitate care aparține viitorului, iar aceasta este nesigur. Este posibil ca în viitor să apară mișcări sociale pentru drepturi civile pe care legiuitorul nu le-a prevăzut.

b) Etapa de aplicare a legilor în viața cotidiană:

- ✓ Funcționarii publici se comportă ca manageri într-o birocrație, iar rolul legii este să arate limitele acestei acțiuni.
- ✓ Legea protejează funcționarii publici împotriva arbitrarului partidelor și grupurilor de presiune.
- ✓ Legea devine scop în sine când alții o ignoră sau o eludează.
- ✓ Legea este o problemă în situațiile în care aplicarea ei are consecințe rele, nedrepte (vezi Gortner, 1991, cap. 4).

7. *Supunerea și insubordonarea*

Funcționarii publici nu se supun numai legii, ci și ordinelor superiorilor (autorității politice și propriei ierarhii interne). Uneori legile însele pot să fie nedrepte. Alteori ordinele ierarhice vin în conflict cu legea iar presiunea conformării poate să fie foarte intensă. O astfel de supunere transformă funcționarul public în copărtaș moral la deciziile care se iau. Presiunile pot viza acțiuni anti-etice, iar loialitatea în astfel de situații este prost plasată fiindcă implică o percepție falsificată a binelui public. Supunerea oarbă la lege sau la ordine poate să devină delict de supunere. Astfel de cazuri sunt frecvente în regimurile autoritare, dar nu sunt deloc excluse în cele democratice în condițiile coexistenței legitime a conflictelor de interese între diferite grupuri.

O astfel de problemă apare acut și în condițiile globalizării în care marile corporații mondiale presează spre propriile lor interese. În astfel de situații problema controlului democratic (politic și etic) devine extrem de acută, iar funcționarii publici pot să se afle într-o altă dilemă legată de supunerea la interesele politico-economice ale corporațiilor și la cele ale firmelor și cetățenilor din propria comunitate.

În cazurile în care funcționarii publici consideră că o politică sau o presiune guvernamentală aduce prejudicii publicului (încalcă legi, reguli, violează drepturi de bază, este un management fa-

limentar al resurselor, deturnează bani publici, este abuz de autoritate, este periculos pentru siguranţa sau pentru sănătatea publicului), funcţionarii publici trebuie să „fluiere în biserică", să tragă semnale de alarmă. În acest caz avem de-a face cu un conflict între responsabilitatea faţă de public şi loialitatea faţă de guvernare, între dezvăluire şi confidenţialitate. Din acest motiv, în codurile etice pentru funcţionarii publici se insistă asupra protejării acestora când dezvăluie astfel de situaţii. Atenţia trebuie acordată, spun partizanii acestei idei, nu mesagerului, ci mesajului (vezi ASPA, 1982).

8. *Sugestii etice pentru managerii din administraţia publică*

Pentru un comportament cât mai apropiat de exigenţele etice, managerii din administraţia publică trebuie să ţină cont de următoarele „porunci":

- Selectează oameni bine motivaţi, de bună credinţă şi pregătiţi pentru rolul de funcţionar public.
- Concentrează-te pe rezultate ca scop, nu pe structuri birocratice ca scop.
- Încearcă să găseşti un echilibru corect între cerinţele legii, ale guvernării şi interesul public.
- Promovează interesul luminat, adică acela interes care, chiar dacă nu e dorit conjunctural în mod explicit de către public, poate să se dovedească benefic în practică în calitate de interes public.
- Pregăteşte-te să împaci supunerea la autoritate cu integritatea personală, gândeşte-te inclusiv la posibile situaţii legitime de nesupunere.
- Ţine seama de considerente legate de etică la examenele pentru ocuparea posturilor şi la promovări.
- Stimulează subordonaţii să-şi pună probleme etice despre munca lor.
- Reafirmă constant respectul faţă de lege.
- Tratează subordonaţii potrivit principiului respectului reciproc, nu cu superioritate ierarhică arogantă sau cu atitudine de stăpân sau de patron.
- Nu schimba scopurile de la o zi la alta, ci construieşte-le unul din altul şi urmează-le unul după altul.
- Fă din normele guvernării democratice propriile norme morale.

- Învaţă să rezişti presiunilor care contravin interesului public, Constituţiei, drepturilor fundamentale ale omului, indiferent din partea cui vin.
- Nu uita că rolul principal pe care îl ai implică răspunderea permanentă.
- Fii atent la felul în care guvernarea afectează viaţa cetăţenilor şi caută să facilitezi participarea cetăţenilor la guvernare.
- Evaluează continuu ce s-a făcut şi ce mai este de făcut, în termeni de bine-rău, drept-nedrept, corect-incorect, în sensul orientării pe consecinţele actelor de administraţie asupra binelui cetăţenilor, contribuabililor.
- Cultivă-ţi calităţile analitice şi de cercetare.
- Ajută cetăţenii să fie pro-activi în privinţa agendei guvernamentale, sprijinind forme de democraţie participativă.
- Promovează practicile bune în toate zonele profesionale pe care le poţi influenţa.
- Încurajează educaţia spre exerciţiu civic efectiv în privinţa serviciului public, din partea funcţionarilor publici.

(Preluate după McKinney şi Howard, 1998, pp. 14-15).

Termeni cheie: demnitate personală, libertate, respect pentru ordine şi lege, lideri, manageri, interes public general, imperative, etici situaţionale, virtuţile funcţionarilor publici, niveluri de moralitate, corectitudine procedurală, responsabilitate democratică, compromis şi integritate, tratament corect, echitate, tratament preferenţial, loialitate, delict de supunere, alegeri dramatice, alegeri tragice, alegeri critice, bine public, dezvoltare durabilă, responsabilitate faţă de public, loialitate faţă de guvernare.

Întrebări şi aplicaţii:

1. **Arătaţi comparativ care este rolul liderilor, managerilor şi funcţionarilor publici.**
2. **Argumentaţi pro şi contra introducerii eticii în administraţia publică.**
3. **Analizaţi, pe baza unui exemplu, felul în care se câştigă sau se pierde încrederea publică.**
4. **Ce relaţii există între etică, lege şi democraţie?**
5. **Care sunt principiile etice care ar trebui să ghideze comportamentul managerilor publici?**

6. **Analizați un exemplu de dilemă etică în administrația publică.**
7. **Relevați un caz în care nesupunerea funcționarilor publici este legitimă.**
8. **Ce diferențe etice credeți că sunt între „administrația de stat" și „administrația publică"?**

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Capitolul X
ETICA AFACERILOR

1. *Mituri și prejudecăți despre lumea afacerilor*

Mediul afacerilor se dezvoltă în societățile urbanizate și specializate. O economie rurală și manufacturieră nu este propice unei astfel de dezvoltări.

Adepții fervenți ai pieței libere care se autoreglează și asupra căreia intervenția exterioară trebuie să fie cât mai redusă trebuie totuși să țină seama de o evidență: chiar dacă firmele sunt libere să-și maximizeze profitul, întregul lor succes depinde de cererea consumatorului, mai pe larg, de pretențiile consumatorului și de puterea lui de cumpărare. Pretențiile consumatorului (în genere, ale beneficiarilor) au și componente etice de care firmele de afaceri trebuie să țină cont. dacă vor să reziste concurenței și dacă vor să-și mențină clienții.

Conceptele centrale cu care operează etica afacerilor sunt destul de obișnuite: datorie, utilitate. Afacerile sunt un mediu care este perceput ca mai puțin nobil, eventual un mediu fără scrupule fiindcă este legat de profit. Viciile clasice, cum ar fi lăcomia sau avariția, trec drept motivații cum nu se poate mai frecvente pentru intrarea în lume afacerilor.

Aceasta nu înseamnă că nu a existat o tendință permanentă ca afacerile să fie guvernate de valori și norme morale, oricât ar părea de paradoxal, având în vedere tipul de motivații pomenite mai sus.

În afara „viciilor" de care sunt ghidați oamenii de afaceri, argumentele tipice împotriva asocierii morală-afaceri, sunt, în principal, următoarele mituri despre lumea afacerilor (vezi Solomon R., 1996):

a) Mitul profitului și limitele sale

Prejudecata cea mai importantă este aceea potrivit căreia cei care intră în această ocupație urmăresc doar goana după îmbogățire prin profit. Cele mai semnificative astfel de critici au venit din

partea stângii marxiste. Profitul este socotit un furt din munca celor care îl produc.

Oamenii de afaceri invocă mai rar valorile celorlalte ocupații. Politicienii se socotesc purtătorii binelui public, funcționarii publici se socotesc apărătorii interesului public, medicii se consideră în slujba sănătății pacienților, avocații se socotesc apărători ai dreptății, polițiștii ai ordinii publice, profesorii ai cunoașterii, adevărului și educației, jurnaliștii ai informării corecte a cetățenilor în probleme de interes public. La modul ideal, toți au dreptate. La modul real, în practica fiecărei profesii intervin motivații neortodoxe, neconforme cu valorile proclamate. Toți lucrează și pentru salariu, cei mai mulți își urmăresc puterea, influența, prestigiul și succesul financiar, caută să profite de pe urma avantajelor profesiei sau ocupației. Nu există o puritate motivațională în nici unul dintre cazuri (vezi și Solomon, 1993, p. 356).

În ultimă instanță, acționarii și managerii continuă să spună că urmăresc prin excelență profitul și insistă mai puțin pe faptul că oferă bunuri și servicii pentru clienți, că angajează forță de muncă, faptul că adesea profitul este redistribuit și reinvestit, că recompensează angajații, managerii și pe unii investitori. Managerii firmelor și companiilor afirmă o valoare mijloc, respectiv, profitul. La o analiză mai atentă, avem de-a face și cu alte valori care pot să fie scopuri: statutul de învingător, succesul, utilitatea, afirmarea. O altă motivație utilizată de către manageri este formulată în termeni de datorie și obligație. atât față de acționari, cât și față de clienți.

Problema profitului a rămas esențial legată de deținătorii de acțiuni (*stockholders*). Ei trec drept *încarnarea inumanului homo economicus* (Solomon, 1993, p. 357). Este însă greu de presupus că proprietarii de acțiuni sunt pur și simplu oameni lacomi de profit. Ei intră într-o relație de datorie față de firmă, sunt mândri de felul în care merge o afacere, au o anumită responsabilitate civică și un tip de devotament față de propria investiție și față de semnificația ei pentru comunitate.

Dincolo de motivațiile egoiste, excesiv puse pe seama lumii afacerilor, ea vehiculează cu valori de tipul: încurajarea, răsplătirea muncii și investiției bune, un serviciu social mai bun adus comunității.

b) Darwinismul și limitele sale

Din exterior, lumea afacerilor pare o junglă. este lumea lui „care pe care", o lume în care „câinii se mănâncă între ei". Ca și în poli-

tică, se vorbeşte despre oamenii de afaceri că sunt veroşi, sunt lipsiţi de scrupule, calcă peste cadavre. În acelaşi timp, afacerile nu sunt posibile fără cooperare, grijă reciproc împărtăşită, încredere reciprocă, adeseori fără parteneriat şi fair-play. Aceste valori care ghidează comportamente se aplică între firme, între acestea, clienţi şi acţionari, între manageri şi acţionari.

Competiţia este vitală în funcţionarea oricărei economii capitaliste. Dar această competiţie nu trebuie să aibă în mod necesar aspecte de junglă, să aibă forma unui război pentru profit, să fie nemiloasă (vezi Solomon, 1996).

c) Atomismul individualist

O sursă clasică a neputinţei asocierii între etică şi afaceri o reprezintă ceea ce se cheamă atomismul individualist. Originea acestei idei se află în teoriile contractualiste clasice. Societatea însăşi şi cu atât mai mult economia erau văzute ca fiind generate de contracte între indivizi izolaţi, „atomi singulari". Într-o astfel de perspectivă aplicată lumii actuale este ignorată dimensiunea comunităţii. În firme sunt implicate adesea familii, grupuri de acţionari, corporaţii inclusiv multi-naţionale. Înseamnă valori împărtăşite şi cultură comună. În etapa actuală, procesul dominant este cel de globalizare. El implică un amestec de culturi organizaţionale, transferuri de valori. Izolarea nu mai este posibilă. Atomismul individualist este un model teoretic depăşit.

2. *Necesitatea eticii în afaceri*

Interesul pentru o oarecare morală în lumea afacerilor este vechi. Ceea ce ştim, din perspectivă istorică, este că acest interes a început în cea mai avansată societate comercială de acum cinci mii de ani, în Sumer. Grecia antică manifesta deopotrivă interes pentru teoria economică şi pentru valorile şi normele morale implicate în schimburile economice. Aristotel făcea distincţia între *oikonomos* (gospodărire privată, în scopuri familiale) şi *chrematistike* (schimburi economice al căror scop este profitul) (*Politica*, 8-11). Prima practică avea o încărcătură etică, cea de-a doua avea o singură dimensiune: cea a profitului. Este o ocupaţie pur egoistă. Schimburile comerciale, activitatea cămătărească au avut mereu aceeaşi grilă de interpretare: ocupaţii lipsite de dimensiune morală, cu utilitate pur economică. Imaginea acestei separaţii a durat până în secolul al

XVIII-lea. Cicero vorbea totuşi despre corectitudine în tranzacţii ca dimensiune morală a afacerilor.

Oamenii de afaceri ai trecutului erau în genere stigmatizaţi ca lipsiţi de respectabilitate, cu îndeletniciri neonorabile. Justificarea creştină a unei astfel de percepţii era dată de relatarea din Noul Testament asupra alungării negustorilor din Templu, precum şi de reluarea acestei idei în scrierile teologice. Să nu uităm că, în acea vreme, unica morală admisă în lumea europeană era cea creştină. Nu exista o morală a vieţii publice, desprinsă de conotaţii religioase. Câteva breşe în această perspectivă le-au reprezentat breslele şi ghildele medievale care aveau propriile lor coduri morale. Calvin şi puritanii britanici încep să readucă în discuţie faptul de a fi întreprinzător ca virtute iar Adam Smith în *Avuţia naţiunilor* (1776) „canonizează" noua credinţă: în versiune populară: „lăcomia e bună". Au loc transformări în credinţele filosofice, începe să-şi facă loc şi legitimarea intereselor ca morale (vezi Amartya Sen, 1998, cap. 3). Acest proces coincide cu urbanizarea. Tehnologia, privatizarea, industrializarea, dezvoltarea nevoilor şi a consumului, conduc societatea într-o direcţie în care apare şi nevoia reglementării etice a afacerilor. În societăţile rurale, dominate de economia „naturală închisă" sau de economia de autoconsum, acest fenomen nu are decât şanse infime să se propage. În multe sate româneşti actuale domină economia de auto-consum. Este predictibil faptul că o astfel de comunitate va dezvolta valori patriarhale în locul celor contractuale.

Până foarte recent (acum mai puţin de 20 de ani), acest subiect a fost circumscris unor discuţii negative despre scandalurile şi dezastrele aduse mai ales de lumea corporaţiilor, despre iresponsabilitate, iar recent ele au fost reluate în diferite forme în contextul globalizării şi existenţei corporaţiilor mondiale. Locul comun al acestor abordări legate de amoralismul afacerilor este dat mereu de „numitorul comun al afacerilor: banul" (Solomon, 1993, pp. 354-355).

Întrebarea care rămâne deschisă este: există sau nu o contradicţie în termeni că „lăcomia este bună"?

În mare, teoreticienii de orientare liberală au insistat pe ideea că succesul este o virtute, sărăcia este un viciu şi că bogăţia devine sursă de *noblesse oblige* (este generatoare de obligaţii morale, pe când sărăcia este generatoare de probleme morale). Socialiştii au dezvoltat discursul opus despre amoralismul lumii afacerilor. Recent discuţiile teoretice s-au mai echilibrat şi au ajuns la nivelul construcţiei idealurilor morale în afaceri, cu accente, inclusiv pe dreptate socială şi grijă faţă de consumator.

În ultimele două decenii, lumea afacerilor a devenit un subiect academic important şi interesant. Au apărut studiile superioare în specialitate (şcolile de business), s-a încetăţenit şi legitimat ideea că cel puţin aspectele manageriale ale afacerilor sunt profesionale. Se studiază, inclusiv din perspectivă etică, relaţiile între acţionari (sau proprietari), sindicate, manageri, clienţi, mediul afacerilor, comunitatea locală în care acestea se desfăşoară. Etica afacerilor devine tot mai pregnant o componentă a eticii profesionale.

3. *Niveluri de aplicare ale eticii în afaceri*

În afaceri pot să fie detectate câteva niveluri de aplicare a eticii (vezi Solomon, 1996, pp. 360-369):

- Nivelul micro este cel care se stabileşte între indivizi în baza principiului corectitudinii schimbului. Acest nivel este mai aproape de etica tradiţională şi cuprinde: obligaţii, promisiuni, intenţii, consecinţe, drepturi individuale. Toate acestea se află sub principiile schimbului cinstit, câştigului cinstit, tratamentului corect (*Fii onest când faci un târg!).* Unui astfel de nivel i se aplică ceea ce Aristotel numea dreptate comutativă, cea practicată între egali. O firmă care vinde maşini, trebuie să-şi prevină cumpărătorii dacă ele au defecte de frână sau o firmă care vinde anticoncepţionale trebuie să prevină clienţii că acestea produc dereglări hormonale. Clientul trebuie considerat raţional, autonom şi trebuie informat ca să poată cumpăra serviciul sau produsul în cunoştinţă de cauză.
- Nivelul macro se referă la reguli instituţionale sau sociale ale comerţului, ale lumii afacerilor. Conceptele centrale cu care se operează pentru acest nivel sunt: dreptate, legitimitate, natura societăţii. Problemele puse în contextul nivelului macro sunt de tipul următor: Care e scopul pieţei libere? Este proprietatea privată un drept prioritar? Este drept sistemul de reglementare al pieţei? Este meritul luat în seamă? Ce rol trebuie să aibă statul în afaceri? Care este natura lumii afacerilor? Sunt drepte şi echitabile politicile de impozitare aplicate firmelor? Multe din aceste probleme sunt de natură filosofică, preponderent etică.
- Nivelul molar: pentru unitatea de bază a comerţului actual: corporaţia. Discuţiile etice se referă preponderent la rolul

corporației în societate și al indivizilor în corporație, la responsabilitatea socială și internațională a corporațiilor.

Milton Friedman (laureat al Premiului Nobel pentru economie) este unul dintre apărătorii fervenți ai pieței libere, inclusiv de constrângeri etice care depășesc regulile proprii ale afacerilor și mai ales scopul esențial: profitul, (vezi Friedman, 1970). El acuză intelectualii de socialism și de faptul că vor să-i transforme pe oamenii de afaceri în „marionete lipsite de libertate". Orice implicare în caritate, în proiecte sociale care nu duc la creșterea profitului reprezintă un furt din buzunarul acționarilor, căci managerii corporațiilor nu trebuie și nici nu au competențe să facă politici publice. Portretul oferit de Friedman este unidimensional și vine dintr-o veche separație: „afacerile sunt afaceri și morala e morală". Aceste sfere nu pot să fie amestecate.

Nu aceeași poziție o împărtășește un alt mare teoretician, Peter Drucker, în lucrarea sa *Management*, 1979. Argumentul competenței, susține Drucker, este corect doar dacă corporațiile nu își propun proiecte de inginerie socială, dacă au competențe privind discriminări la angajare, promovările, poluarea. În activitatea unei corporații cei care iau parte la desfășurarea unei afaceri nu sunt doar acționarii (*stockholders*). Există o categorie mai largă de participanți (*stakeholders*) față de care primii (acționarii) sunt doar subclasă. Participanții (stakeholders) sunt toți cei afectați de activitatea unei companii. Aici sunt incluși: angajații, consumatorii și furnizorii, comunitatea înconjurătoare, mai pe larg, societatea. Toți acești participanți au așteptări legitime și drepturi legitime:

O corporație este menită să satisfacă publicul oferindu-i produse și servicii dorite și dezirabile. Ea nu îl satisface dacă promovează discriminarea, poluează aerul, apa, secătuiește resursele, distruge frumusețea mediului.

Minimele reguli etice pe care trebuie să le urmeze o corporație (o firmă) sunt următoarele:

a) În privința clienților (cumpărătorilor)

Produsele trebuie să fie de calitate, sigure, să aibă instrucțiuni de folosire, avertismente asupra efectelor nedorite ale pericolelor posibile pentru consumator.

Supoziția generală, pe care se bazează comerțul, este cea a consumatorului adult, dotat cu discernământ, inteligent, capabil să-și dea seama de riscuri, este responsabil (ceea ce, de exemplu, nu se

potriveşte copiilor când este vorba despre jucării cu un grad de pericol, de ţigări, băuturi, filme excesiv de violente sau obscene). În cazul producătorului există presupoziţia că este matur, inteligent, responsabil, bine intenţionat. Acestea sunt în general cazuri ideale, adesea arătând totuşi comportamente reale frecvente. Ce se întâmplă însă în cazul în care consumatorul este iresponsabil iar producătorul este dubios, necalificat, veros? Piaţa singură nu poate să reglementeze astfel de situaţii. Ea creează cerere iar reclama, la rândul ei, influenţează şi cererea, şi alegerea. Uneori ceea ce se oferă pe piaţă nu doar că nu satisface o nevoie (de menţinere, de autodezvoltare, de autoafirmare), dar, mai mult, poate să lezeze cele mai semnificative datorii faţă de sine ale consumatorului şi datorii faţă de alţii ale producătorului. De exemplu, utilizarea excesivă a imaginilor de femei în reclame la obiecte de uz casnic le circumscrie acestora o imagine de eterne servitoare ale familiei iar utilizarea excesivă a imaginii femeilor ca trup întăreşte imaginea că femeile sunt obiect sexual. Reclama promovează utilizarea femeilor ca obiecte şi a sexului ca mijloc de manipulare. Ea poate întări prejudecăţile rasiale. Reclama uzează de minciuni, iluzii pozitive (vei cuceri lumea dacă foloseşti parfumul X), de seducţie, kitsch (Solomon, p. 362). Este sistematic violat principiul adevărului (al veridicităţii). În numele unui astfel de principiu ar trebui permisă doar prezentarea informaţiilor despre calitate şi utilizare. Producătorii mizează pe faptul că un consumator mediu poate să nu le înţeleagă, dar că astfel are şi el responsabilitate pentru alegere. Responsabilitatea, pentru a fi etică, trebuie să fie reciprocă.

b) În privinţa angajaţilor

Angajaţii sunt trataţi adesea ca o marfă-forţă de muncă, deşi sunt fiinţe umane, scopuri în sine. Cele mai dezumanizante tratamente se aplică mai ales în zonele în care există o singură ofertă de lucru, în care există un monopol total asupra locurilor de muncă.

Pentru a aşeza relaţiile între angajat şi firmă pe temeiuri etice se introduc următoarele categorii de principii şi norme:

– S-au introdus: drepturile angajaţilor şi reglementări în privinţa loialităţii faţă de companie. Tratarea angajaţilor ca pe o piesă pur înlocuibilă, respectiv, un simplu mijloc, conduce la faptul că şi ei tratează compania ca pe o staţie de tranziţie, o simplă sursă de salariu şi beneficii. O părăsesc îndată ce găsesc ceva mai bun pentru ei înşişi.

– Loialitatea față de companie se conturează prin obligațiile reciproce: companie-angajat, prin atribuire de roluri și responsabilități. Unele dintre acestea sunt contractuale și legale, dar ele nu ajung decât pentru îndeplinirea sarcinilor și nu au o componentă etică: *O slujbă nu e niciodată doar o slujbă* (Norman Bowie, 1982). Există mereu o dimensiune morală: mândria față de propriile produse, spiritul de echipă, grija față de bunăstarea companiei, atașamentul față de colegi. Afacerile nu sunt scop în sine.

Există uneori conflicte de valori între valorile companiei și cele personale. În acest caz, unii angajați trag semnale de alarmă, își critică public propria companie. Cel sau cea care fluieră în biserică (*the whistle-blower*) nu e pur alarmist ci și cel care arată că nu poate tolera imoralitatea, trădarea încrederii publicului și vrea să sprijine depășirea unor astfel de impasuri. Categoria de angajați despre care discutăm nu are o viață liniștită, riscă foarte mult (în primul rând își riscă slujba), sunt percepuți de către companie ca trădători, indezirabili iar succesele ei sunt ocazionale (vezi și nesupunerea funcționarilor publici). De aceea, fără acoperire în coduri etice ale afacerilor, ei pot avea cel mult prestigiu de Don Quijote. Introducerea eticii afacerilor le-a făcut un serviciu în sensul în care i-a eliminat din percepția greșită că acest tip de angajați nu sunt loiali companiei. Ei trăiesc în mod responsabil conflictul între moralitatea și bunăstarea societății, pe de-o parte și afaceri, pe de altă parte (vezi Solomon, *op. cit*).

4. *Probleme etice ale globalizării afacerilor*

Una dintre cele mai evidente forme ale globalizării o reprezintă existența corporațiilor internaționale. Ele au un rol dual din punct de vedere etic. Pe de-o parte se extind în state în care guvernele și clienții sunt mai puțin pregătiți în protecția drepturilor consumatorilor, a celor salariale și în probleme de mediu. Aceasta facilitează, pe termen scurt, strategii de creștere a profitului, fără prea multă grijă față de angajați, consumatori, cetățeni și mediu. Instituțiile de protecție ale consumatorilor sunt prea slabe ca să forțeze companiile mari să își schimbe regulile (în România OPC [Oficiul Pentru Protecția Consumatorului] a acționat preponderent împotriva producției și comerțului improvizate și neprofesionale și mult mai puțin asupra marilor companii private sau publice). Pe de altă parte, corporațiile aduc în noile lor medii, mai ales în țările sărace și

cu instituţii democratice mai fragile, noi deprinderi de comportament şi noi reguli care pot facilita dezvoltarea economico-socială şi normele etice. Există de asemenea instituţii internaţionale create ca să vegheze la probleme de muncă, protecţia consumatorilor, mediu.

Există probleme specifice, de natură etică, în condiţiile în care corporaţiile internaţionale acţionează în ţările cu economii subdezvoltate şi cu un nivel mai redus de exercitare a drepturilor omului sau chiar în regimuri autoritare (în acest sens, vom lua în seamă drepturile contribuabilului, angajatului local, ale consumatorilor şi ale comunităţii locale) (vezi Appelbaum şi Lawton, 1990, pp. 205-247):

1. Consimţământul obţinut pe baza informării consumatorului poate să fie mai redus. Reclama unui produs poate să conţină informaţii înşelătoare. În acest caz este încălcat principiul dreptăţii comutative care implică relaţii între egali, acordul părţilor contractante, precum şi acela al respectului pentru persoană (ea este tratată doar ca mijloc pentru profit).
2. Dreptul la un mediu natural sănătos, dreptul generaţiilor următoare la resurse fac necesară etica mediului. Ea devenit o cerinţă tot mai pregnantă. Problemele de mediu afectează regiuni întregi (vezi poluarea Tisei şi Dunării în 2000, deversările de cianuri în Siret în ianuarie 2001). Ele nu pot să fie socotite probleme locale. Din acest motiv, firmele, companiile, corporaţiile au inclusă ca cerinţă morală responsabilitatea faţă de mediu. Poluarea este un fenomen care se poate importa sau exporta ca produs secundar şi neintenţionat al extinderii industriale. Din cauza restricţiilor ecologice impuse în propriile state sau în Uniunea Europeană, anumiţi producători tind să-şi desfăşoare activitatea în ţările în care guvernele respective ţin seama mai ales de obiective imediate: creşterea Produsului Intern Brut, ocuparea forţei de muncă şi nu impun reglementări suficient de aspre în probleme de mediu. Prin urmare, afacerile pot exploata resursele unor astfel de ţări, inclusiv forţa de muncă, într-un mod neacceptabil în propria ţară.
3. Dumpingul este la rândul său o practică internaţională care pune probleme etice. Există produse care, prezentând un risc mare, nu pot să fie vândute în ţară. În schimb, ele sunt vândute, uneori cu sprijinul statului care acordă înlesniri de taxe, cu preţuri mai mici, în ţările lumii a treia. Motivaţia acestor vânzări este una de tip antipaternalist: Nu este cazul ca un guvern străin să protejeze consumatorul extern. Acesta poate să fie capabil să îşi dezvolte, la nivel guvernamental, propriile sale mijloace de au-

toprotecţie. În acest caz, procedura este apropiată de perspectiva doctrinei realismului politic: datoriile morale şi politice ale unui stat vizează doar propriii cetăţeni şi se opresc la graniţele statului.

4. Dependenţa de corporaţii. Corporaţiile pot ajunge să domine o societate, să-i impună legi şi politici publice. Unele dintre aceste corporaţii au dus la creşterea polarizării sociale în ţările în care au acţionat (vezi, de exemplu, în America Latină). Conducătorii corporaţiilor nu se identifică cu comunitatea locală, ci cu interesele firmei. În astfel de situaţii adesea este împiedicată dezvoltarea clasei de mijloc şi acţiunea societăţii civile ca factor de influenţă şi presiune socială. Există chiar o preferinţă a unor corporaţii pentru a face afaceri cu regimurile autoritare care le oferă un mediu mai sigur pentru afaceri (prin urmare, ele pot uneori să sprijine tacit reprimarea mişcărilor spre democraţie). În acelaşi registru se înscrie tentaţia unora dintre ele de a nu sprijini un mediu în care se dezvoltă activitatea sindicală. Accentul pe drepturile salariaţilor ar conduce la scăderea profiturilor. O altă formă de manifestare a dependenţei este neîncurajarea cercetării locale. Oamenii de afaceri locali trebuie să cumpere *know-how* şi tehnologie, de preferat nord-americană şi europeană. În aceste condiţii ei nu sprijină financiar formarea profesională locală şi nici cercetarea.
Susţinătorii capitalismului sunt visători şi vizionari care, în loc să facă bine cu intenţii rele, pot să facă rău cu cele mai bune intenţii. (George Bernard Shaw)
5. Responsabilitatea socială în plan internaţional.
Există, după cum am arătat mai sus, suficient scepticism legat de oportunitatea eticii afacerilor, chiar şi când este vorba despre afaceri „domestice" (în interiorul aceluiaşi stat). Datoria primă a unui om de afaceri este creşterea profitului propriei firme (în acest sens vezi mai ales pledoariile lui Milton Friedman, 1970) şi această datorie nu poate să fie îngrădită decât de norme împotriva constrângerii şi fraudei. Prin urmare, sarcina guvernelor este doar aceea de a menţine regulile liberei concurenţe şi a prevenirii înşelăciunii. În acest sens. singura dreptate acceptabilă este dreptatea distributivă, prin care fiecare persoană primeşte ceea ce merită iar recompensele sunt distribuite în funcţie de contribuţia personală. Cu atât mai mult o astfel de distribuţie se poate aplica atunci când o companie acţionează în afara propriului stat şi are doar „angajamente de afaceri".

Adversarii unicității dreptății distributive sunt adepții egalității de șanse. De ce însă ar promova o companie internațională o astfel de politică și de etică? Un răspuns simplu vine din faptul de a alege între o strategie pe termen scurt și una pe termen lung. Este în interesul companiei ca, pe termen lung, să aibă un număr cât mai mare de clienți și o ofertă de forță de muncă cât mai competitivă. Firmele câștigă mult și din prestigiul dat de participarea lor la asistența pentru dezvoltare și la activități de binefacere.

(vezi Appelbaum și Lawton, 1990, cap. Issues in External Corporate Relations).

În partea anterioară ne-am referit preponderent la acele aspecte care țin de comportament ne etic în relațiile dintre corporații și mediul local în care acestea acționează. Există însă și aspecte pozitive ale acestei acțiuni. Ele se referă mai ales la modurile în care firmele străine care au o tradiție substanțială a eticii în afaceri, influențează introducerea și dezvoltarea ei la nivel local. Ele pot contamina pozitiv mediul intern al afacerilor și politicii, pot să influențeze politici publice pentru consumatori. De aceea guvernele statelor în tranziție (cum este și cazul României) au datoria morală să încurajeze acele corporații care pot să aibă și efecte benefice în creșterea gradului de democrație, în apărarea și exercitarea drepturilor contribuabililor, angajaților și clienților. Afacerile pot să pară un scop în sine, dar moral ele sunt doar un mijloc pentru dezvoltare personală și socială.

Termeni cheie: datorie, utilitate, lăcomie, zgârcenie, responsabilitate civică, încredere, competiție onestă, atomism individualist, corectitudine în tranzacții, onorabilitate, succesul ca virtute, amoralism, tratament corect, acționari, participanți, drepturile consumatorilor, drepturile angajaților, loialitatea față de companie, globalizarea afacerilor, consimțământ, drepturi contractuale, dreptate distributivă, egalitate în șanse, asistență pentru dezvoltare.

Întrebări și aplicații:

1. **Arătați care este semnificația următorilor termeni: competiție onestă, atomism individualist, corectitudine în tranzacții, onorabilitate, succes, drepturile consumatorilor și ale angajaților,**

loialitatea față de companie, globalizarea afacerilor, drepturi comutative, asistență pentru dezvoltare.

2. Comentați etic „goana după înavuțire".
3. Cu ce argumente este respinsă etica în afaceri?
4. Care poate să fie „profitul" comportamentului etic în afaceri?
5. Relevați perspectiva liberală și cea socialistă în privința eticii afacerilor.
6. Ce reguli etice trebuie să urmeze o companie?
7. Care sunt nivelurile de aplicare ale eticii în afaceri?
8. Dați exemplul unei corporații internaționale care face afaceri în România și arătați ce impact credeți că a avut asupra climatului etic și a celui democratic.

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Capitolul XI
ETICA JURIDICĂ

1. *Juridic și etic*

Privitor la relația juridic-etic funcționează doua opinii complet contradictorii: ea este văzută sau ca o tautologie, sau ca o relație imposibilă pentru că termenii nu ar fi deloc asociabili. Funcționează tautologic pentru că cei doi termeni par a fi identici: fie că exercițiul juridic este văzut ca însăși practica eticii, fie că întreaga etică se consideră a fi modelată de normativitatea juridică. Este imposibil de asociat pentru că ceea ce devine deja normat juridic ar ieși din sfera eticii sau pentru că tot ceea ce se normează juridic nu ar ține de esența eticii, ci mai degrabă este centrată pe conștiința fiecărui individ. Drept consecință, ar fi impropriu să vorbim de o etică a profesioniștilor din aria juridică, fie pentru că această profesie este un exercițiu etic prin excelență, fie pentru că orice normare etică suplimentară nu ar face decât să adauge condamnări și sancțiuni care privesc mai degrabă aspectul administrativ al profesiei.

În realitate, considerăm că eticul și juridicul sunt într-o relație de interdependență care nu permite nici uneia, nici celeilalte să funcționeze independent și care dă seamă de faptul că sfera celor doi termeni nu poate fi una și aceeași.

Pentru o mai bună distincție a celor doi termeni, inclusiv pentru a clarifica relația lor, este util să avem în vedere posibilele planuri în care relația mai sus pomenită poate funcționa:

a) normă juridică — normă morală
b) rolurile juriștilor: în principal distincția între magistrați (judecători și procurori), avocați, notari și consilieri juridici
c) raporturile între juriști și cei vizați prin actul justiției

a) Normă juridică — normă morală

În ce măsură o normă juridică trebuie să fie conformă cu o normă morală este un subiect care nu face obiectul acestui text, dar raportul dintre norma juridică și cea morală este de reținut pentru că,

în cele mai multe cazuri, activitatea juriştilor este atât de complet normată încât pare că nu mai poate rămâne nimic în afara stipulaţiilor juridice. Or, dacă se poate formula o cerinţă etică neprevăzută deja în lege, ea ar putea fi sau de prisos, sau ar trebui urgent înglobată în corpul reglementărilor juridice. În realitate, există şi calea intermediară a normelor, evident etice, care, deşi nu sunt stipulate în codurile juridice, sunt necesare bunei funcţionări a profesiei de jurist.

b) Rolurile juriştilor

Sarcinile morale ale juriştilor diferă, mai cu seamă prin evidenţierea unor principii prevalente, în funcţie de diferitele roluri jucate în sfera juridică. Deşi se păstrează un număr comun de obligaţii etice, prin natura profesiei, etica avocaţilor, de exemplu, se orientează şi în funcţie de principii specifice, altele decât cele care vizează profesia magistraţilor sau cea a notarilor (Held, 1983).

c) Raportul dintre jurişti şi cei vizaţi prin actul justiţiei

În funcţie de distincţia de mai sus, raportul cu „subiecţii" actului juridic diferă el însuşi. Dacă pentru avocat sau notar putem vorbi de un raport cu un client, magistratul nu are în faţă decât probe care să dea dreptate uneia dintre părţi (în dreptul civil) sau să condamne sau achite un inculpat (în dreptul penal).

2. *De ce este necesară o etică a profesiei de jurist?*

Pentru că justiţia se bucură, sau ar trebuie să se bucure, de deplină autonomie, este vital pentru binele general al societăţii, ca juriştii, în mod individual şi în mod colectiv, să menţină un standard etic foarte ridicat. Dacă exigenţele unui asemenea standard ar rămâne doar o problemă „internă" a justiţiei, există pericolul ca interesele private sau de grup ale juriştilor să fie preferate responsabilităţii sociale. Mai mult, pot apărea situaţii în care persoane cu influenţă sau cei foarte bogaţi să facă presiuni asupra juriştilor tocmai pentru a provoca decizii în detrimentul societăţii (Frideman şi Zile, 1964). Juriştii trebuie să facă faţă unor mari tentaţii a căror detectare e foarte dificilă, iar beneficiile economice ar putea fi foarte consistente. Astfel, standardele etice ar fi ameninţate. De aceea importanţa rolului social al juriştilor îl obli-

gă pe jurist la respectarea unui set de valori indispensabile profilului moral al profesiunii sale.

Necesitatea eticii pentru profesiile din justiție nu se fundamentează, evident, pe relația dintre etic și juridic la nivelul normelor. Acest aspect intră în preocuparea legiuitorilor care ar trebui să folosească eticul, acolo unde e cazul, ca un criteriu principal al normării juridice. Trebuie menționat faptul că, într-o societate democratică, întreaga legislație este obligată să satisfacă cerințele etice ale unei societăți. Sigur că nu se poate vorbi de etica unei societăți independente sau în contradicție cu etica în calitate de trăsătura a relațiilor interpersonale, interinstituționale sau între persoane și instituții. Dar într-o legislație, obiectivele societății prevalează asupra celor ale persoanelor fizice și juridice.

Celelalte două planuri, privind distribuirea rolurilor în spațiul juridic și, respectiv, cel al relațiilor cu persoanele-subiecte ale actului justiției, pun în evidență distincții utile pentru înțelegerea diferențiată a necesității eticii pentru profesiunea de avocat, pentru cea de magistrat sau de notar.

Ținând cont de cele enunțate anterior, credem că principala rațiune a necesității normării etice a profesiunii de jurist este o consecință a relației dintre justiție și stat, relație cu repercusiuni importante pentru raportul juriștilor cu subiecții proceselor.

În țările cu regim totalitar, controlul statului este atât de puternic și de nerestrictiv încât juristul este foarte tentat să neglijeze interesele persoanelor (civile, mai ales) ca să „servească interesele societății", de fapt interesele statului, fiindcă un stat totalitar identifică interesele societății cu cele ale statului. Dar, și mai grav este că statul însuși nu înseamnă decât voința unui partid, respectiv, a unei „clase conducătoare".

> *Atât timp cât juriștii nu sunt în mod particular recompensați de către clienții lor, fiind angajați ai statutului, iar recunoașterea și avansarea lor profesională se face doar în funcție de felul în care este satisfăcut interesul statului, este oarecum de înțeles de ce, o dată în plus, juriștii subordonează statului interesele propriilor lor clienți* (Frideman și Zile, 1964).

Evident, observația celor doi autori îi vizează în mod special pe avocați.

În țările cu regim democratic, prin chiar cerințele democrației, justiția este independentă, este una dintre cele trei puteri constituționale. Controlul statului fiind atât de redus, unul din pericole

poate fi acela ca juristul să neglijeze interesele societății în favoarea exclusivă a intereselor particulare ale clienților, mai ales că aceștia din urmă îi procură avantajele materiale. Este, de asemenea, vorba mai ales despre avocați, dar și magistrații pot fi contaminați (corupți) de această atitudine prin acceptarea unor avantaje (materiale sau de orice altă formă) care li se oferă de către clienți prin intermediul avocaților.

Astfel, *libertatea profesiei de jurist înseamnă, într-o societate totalitară, libertatea față de excesiva dependență față de stat, iar într-o societate democratică libertatea față de excesiva dependență față de client* (Frideman și Zile, 1964).

Această cerință a independenței reale a juristului față de constrângerile statului, oricât de juste sau nejuste ar fi ele, și față de aspirațiile clientului, oricât de rezonabile sau nerezonabile ar fi ele, pune în discuție responsabilitatea profesională a juriștilor, angajamentul lor dincolo de cerințele clar formulate ale competenței lor. Într-o țară cu un grad înalt de corupție, păstrarea acestei independențe (în special față de cei vizați prin instrumentarea dosarelor) reclamă eforturi în plus pentru a face față tentațiilor și presiunilor de tot felul (vezi de exemplu numeroasele cazuri de trenare a finalizării dosarelor, semnalizate de către presa românească a ultimului deceniu).

3. *Responsabilități generale*

Majoritatea responsabilităților profesionale ale juriștilor sunt prevăzute în normele juridice (coduri sau legi organice), dar comportamentul juriștilor este, de asemenea, ghidat de conștiința personală și de regulile aprobate de comunitatea mai restrânsă a colegilor (Freedeman, 1990).

Responsabilitățile etice ale juriștilor decurg din statutul profesiei lor, ei fiind deopotrivă:

a) parte a sistemului legal;
b) cetățeni cu responsabilități speciale față de calitatea justiției.

a) Ca parte a sistemului legal, un jurist trebuie:

- Să folosească legea numai pentru scopuri legitime și în nici un caz pentru a-i hărțui sau intimida pe alții.
- Să arate respect față de sistemul legal și față de cei care îl servesc.
- Să provoace desfășurarea corectă a acțiunilor oficiale și să susțină caracterul legal al proceselor.

b) Ca cetăţean, juristul trebuie.

- Să caute îmbunătăţirea legii.
- Să promoveze calitatea serviciilor justiţiei.
- Să cultive cunoaşterea legii dincolo de exerciţiul strict al profesiei lui, să îşi folosească cunoştinţele pentru reformele în justiţie şi pentru o mai bună educaţie juridică a cetăţenilor. O dată în plus acesta este necesar pentru că ignoranţa în raport cu legea nu poate justifica nici o faptă prin care legea este încălcată.

Concentrând cerinţele de mai sus, le putem reformula ca trei condiţii generale:

1. Să depună eforturi să atingă nivelul cel mai înalt posibil al competenţei.
2. Să îmbunătăţească legea.
3. Să îşi utilizeze calificarea pentru a servi idealurile serviciului public.

4. Competenţa

Principala obligaţie, şi juridică, şi etică, este competenţa. Ea presupune cunoaşterea legilor, abilităţi pentru o bună înţelegere şi interpretare a actelor juridice. Cea mai importantă cerinţă menită să asigure competenţa unui jurist constă în încadrarea cât mai corectă a cazului instrumentat în legislaţia existentă.

5. Confidenţialitatea

Principiul confidenţialităţii trebuie respectat de toţi juriştii, deşi obligaţiile care decurg din el se concretizează diferit după cum juristul este avocat, magistrat sau notar. Cum violarea confidenţialităţii ar aduce prejudicii importante nu numai instrumentării corecte a cazului, dar şi imaginii celor implicaţi, acest principiu este indispensabil profesionalismului şi moralităţii unui jurist, dar nu trebuie înţeles ca fiind inviolabil ca un „zid chinezesc". Confidenţialitatea nu face imposibilă orice fel de comunicare. Ea este mai degrabă un principiu care procură motivaţia pentru păstrarea secretului, motivaţie care poate fi anulată de alte considerente mai puternice.

În situații excepționale, accesul la informație devine el însuși o cerință etică (de exemplu, cazurile care prezintă un mare grad de periculozitate publică duc la necesitatea de a cunoaște cât mai complet coordonatele vieții unei personalități politice ș.a.). O respectare nenuanțată a confidențialității poate aduce prejudicii responsabilității civice a juristului (Simon, 1988).

Obiectul confidențialității nu este același pentru un notar, un avocat și un magistrat. De pildă, dacă unui magistrat nu i se îngăduie să dezvăluie desfășurarea deliberării, felul în care își concepe strategia nu este pentru un avocat un secret obligatoriu.

Așa cum s-a mai arătat, cerințele etice ale juriștilor diferă în funcție de rolul lor profesional.

6. *Responsabilitățile avocaților*

A. *Loialitatea*

La celelalte două componente ale statutului de jurist, în cazul avocatului se adaugă și cea de a fi reprezentatul unui client. Prin această ultimă funcție el devine partizanul clientului său, indiferent de vinovăția sau nevinovăția acestuia. Astfel, imperativele sale etice se concentrează în jurul cerinței de a fi loial față de client.

B. *Sarcinile avocatului*

Conexat cu rolurile de a fi parte a sistemului legal și cetățean cu responsabilități speciale față de calitatea justiției, avocatul are de îndeplinit roluri speciale care îi revin din calitatea de a fi reprezentatul clientului său. Astfel:

- În calitate de consultant, face cunoscute clientului care îi sunt drepturile legale și obligațiile și explică implicațiile lor practice;
- Ca pledant, argumentează juridic poziția clientului față de regulile invocate de adversari;
- Ca negociator, caută să obțină rezultate avantajoase pentru client, dar ele trebuie să fie consistente cu cerințele unui tratament onest aplicat adversarilor. Nu sunt permise nici un fel de presiuni în interesul clientului;
- Ca intermediar între clienți, caută să reconcilieze interesele lor divergente;

- Ca evaluator, examinează problemele legale ale clienților și face un raport față de magistrat.

C. *Comunicarea cu clientul este esențială bunei reprezentări*

Un avocat trebuie să-și țină clientul la curent cu desfășurarea procesului și să explice informația de câte ori este necesar pentru a permite clientului să ia decizii corecte asupra reprezentării sale în proces (această cerință derivă din respectarea principiului autonomiei).

Deseori se întâmplă ca avocatul să fie nevoit să acționeze fără consimțământul anterior al clientului, sau, în cazurile în care este vorba de un copil sau de un handicapat, o asemenea comunicare este practic imposibilă (în acest caz se aplică principiul paternalismului legitim).

În anumite circumstanțe este justificat ca avocatul să nu comunice imediat informația clientului datorită efectelor pe care această comunicare le-ar putea antrena (de exemplu, în cazul în care e previzibil pericolul unei reacții imprudente a clientului).

Ținând cont de posibilitatea unor excepții, în privința comunicării cu clientul, sarcinile avocaților sunt:

- să respecte deciziile clientului privind obiectivele sau reprezentarea;
- să se consulte cu clientul asupra căilor prin care acestea trebuie urmărite;
- să discute consecințele legale ale fiecărei propuneri făcute;
- să clarifice clientului care este validitatea mijloacelor folosite, înțelesul sau aplicarea legii.

Clientul este cel care trebuie să dețină ultima autoritate în determinarea scopurilor care trebuie urmărite prin reprezentarea legală, în limitele impuse de lege și de profesiunea de jurist. Dar avocatului nu i se poate cere să urmărească obiective și să folosească anumite mijloace doar pentru că aceasta ar fi dorința clientului. Datoria sa este dublă: ea se manifestă și față de client, și față de lege.

D. *Diligența*

Un avocat trebuie să acționeze cu diligență rezonabilă și promptitudine în reprezentarea unui client. El trebuie să se dedice intereselor clientului și să pledeze convingător în favoarea lui, dar îi este interzis să facă orice tip de presiune în avantajul clientului.

E. *Confidențialitatea*

În cazul avocatului, principiul confidențialității se subordonează aceluiași scop al respectării loialității față de client. De aceea, un avocat nu are voie să furnizeze nici o informație privitoare la dosarul clientului său fără consimțământul acestuia (astfel clientul este încurajat să comunice cu avocatul său într-un mod sincer și să furnizeze toate informațiile). De asemeni, în cazul în care un avocat lucrează pentru o firmă, el trebuie să păstreze secretul asupra informațiilor conținute în dosarele angajaților.

Datoria confidențialității continuă și după ce relația cu clientul încetează.

Și totuși, există cazuri în care acest principiu poate fi încălcat. Și anume, dacă:

- avansarea anchetei o cere;
- avocatul crede într-un mod rezonabil că astfel este împiedicată o infracțiune (o posibilă vătămare corporală sau o încercare de asasinare);
- este necesară protecția avocatului (dacă acesta este amenințat ca urmare a instrumentării dosarului);
- un client apelează la serviciile legale pentru a comite o fraudă (nefiind în scopul obișnuit al serviciului său și, deci, putând fi acuzat chiar de complicitate, avocatul este obligat să comunice orice informație care ar putea împiedica acea fraudă);
- avocatul este chemat ca martor (atunci nerespectarea confidențialității este motivată de obligația de a depune mărturie).

Rămâne ca regulă generală, fără excepții, faptul că unui avocat îi este interzis să exploateze în vreun fel informații cunoscute din dosarul clientului.

F. *Conflictul de interese*

Responsabilitățile unui avocat sunt concepute ca un tot armonios (un avocat poate păstra confidențialitatea protectoare pentru clientul său și în același timp să servească interesul public). În realitate, în practica justiției apar deseori situații conflictuale mai ales între responsabilitățile față de client, cele față de sistemul de justiție și interesele personale ale juriștilor. La acestea se adaugă posibilele conflictele între interesele unor clienți diferiți, între jurist și colegii săi. Dintre toate aceste situații dilematice, ne vom concentra asupra conflictelor în reprezentarea unor clienți diferiți, conflicte

care diferă în funcție de încadrarea cazului, de exemplu, în tematica dreptului civil, penal, a dreptului familiei sau a celui comercial (Tur, 1992).

1. Ca regulă generală: Un avocat nu trebuie să reprezinte un client dacă el este adversarul altui client, cu excepția situațiilor în care avocatul este convins că reprezentarea acelui client nu afectează relația cu celălalt client; sau dacă fiecare client consimte la această dublă reprezentare.
2. Un avocat nu trebuie să reprezinte un client dacă reprezentarea acestuia poate fi material limitată de responsabilitățile avocatului față de alt client sau față de o altă persoană sau de interesele personale ale avocatului, cu excepția situațiilor în care avocatul e sigur că reprezentarea acestui client nu va fi afectată prin neîndeplinirea condițiilor de mai sus.
3. Un avocat nu poate reprezenta mai multe părți care sunt antrenate într-o negociere și ale căror interese fundamentale sunt antagoniste una față de alta. Reprezentarea comună este permisă dacă clienții au un interes comun, chiar dacă există anumite diferențe.
4. Un avocat nu poate acționa împotriva unui client precedent, sau, ca o regulă mai puțin restrictivă, un avocat nu poate lucra pentru un nou client, dacă e necesar să folosească informații aflate de la un client precedent.
5. Un avocat care anterior a reprezentat un client într-un caz, nu poate reprezenta o altă persoană într-un caz conectat cu cel anterior, dacă interesele noului client sunt conflictuale cu cele ale clientului precedent. Excepția o reprezintă cazul în care clientul precedent consimte la această nouă reprezentare.

G. *Reprezentarea celor defavorizați*

Implicarea civică a avocatului îl obligă pe acesta să fie conștient de deficiențele administrării justiției, deficiențe care fac ca anumite persoane (cum ar fi, de exemplu, cei săraci) să nu poată beneficia de o asistență juridică adecvată. În consecință, avocatului nu îi este permis să refuze reprezentarea celor incapabili să-și procure (plătească) asistența legală sau a celor a căror cauză este controversată sau subiect de dezaprobare publică.

În același scop al protecției celor defavorizați față de posibilele abuzuri ale avocaților, este necesar ca taxele unui avocat să fie rezonabile. Ele trebuie stabilite ținând cont de:

- timpul și munca de care e nevoie, de noutatea și dificultatea subiectelor, de abilitățile necesare

- posibilităţile clientului
- încadrarea rezonabilă în limitele de preţ ale unor servicii legale similare care se practică pe plan local
- raportul între suma cerută şi rezultatele obţinute
- natura relaţiilor cu clientul
- experienţa, reputaţia şi abilitatea avocatului

Ca principiu general, toate tranzacţiile între client şi avocat trebuie să fie corecte şi rezonabile pentru client.

7. *Responsabilităţile magistraţilor*

Responsabilităţile magistraţilor rămân consistente cu obligaţiile generale ale juriştilor dar, ca şi în cazul profesiei de avocat, sunt specificate unele norme, etice şi juridice deopotrivă, care se adresează numai magistraţilor. Vom cita câteva dintre ele, aşa cum au fost ele formulate în legea organică (Legea 92-1992).

A. Pentru a asigura independenţa şi imparţialitatea magistraţilor:

- prin art .110 se interzice magistraţilor să facă parte din partide politice sau să desfăşoare activităţi publice cu caracter politic.
- prin art. 111 se stipulează că funcţia de magistrat este incompatibilă cu orice altă funcţie publică sau privată, cu excepţia funcţiilor didactice din învăţamântul superior.
- prin art.112 magistraţilor le este interzisă exercitarea, direct sau prin persoane interpuse, a activităţilor de comerţ, participarea la conducerea unor societăţi comerciale sau civile. De asemenea, le este interzisă participarea la administrarea unor asemenea societăţi.

B. Pentru a respecta principiul confidenţialităţii: prin art. 117 magistraţii sunt obligaţi să păstreze secretul deliberării. Nerespectarea secretului deliberării sau al confidenţialităţii lucrărilor care au acest caracter este considerată prin art. 122, litera e) abatere disciplinară.

C. Pentru a evita situaţii conflictuale: prin art 115 se stipulează că magistraţii nu pot să dea consultaţii scrise sau verbale în probleme litigioase, chiar dacă procesele respective sunt pe rolul altor instanţe decât cele la care îşi exercită funcţia, şi nici să-şi

exprime public părerea asupra proceselor aflate în curs de desfăşurare.

8. Concluzii

Regulile etice care ghidează comportamentul juriştilor pot fi clasificate în trei tipuri:

- ✓ Reguli care definesc comportamentul adecvat pentru a asigura disciplina profesională.
- ✓ Reguli prin care se specifică ariile de excelenţă sau excepţiile anumitor obligaţii.
- ✓ Reguli care definesc natura relaţiilor dintre jurişti şi ceilalţi.

Primul tip de reguli este imperativ, nerespectarea lor fiind sancţionabilă, de pildă competenţa.

Al doilea tip îl reprezintă regulile permisive. De exemplu, reguli prin care se stabilesc cazurile în care obligaţia confidenţialităţii poate fi încălcată.

Întregul set de reguli este compus din norme al căror rol este fie de a descrie rolurile juriştilor, şi deci sunt reguli constitutive, fie de a stabili obligaţii a căror încălcare este pedepsită.

Pentru că, în bună parte, profesia de jurist se autoreglează, se impune o asigurare suplimentară că regulile adoptate sunt în interes public şi nu în cel al unor comunităţi restrânse. Dat fiind că nici un alt domeniu nu se bucură de o independenţă atât de mare ca cel al justiţiei, orice jurist este obligat să supravegheze respectarea regulilor de conduită profesională. Altfel, este compromisă independenţa justiţiei şi interesul public nu este servit.

Termeni cheie: independenţa justiţiei, libertatea juristului, responsabilitate, cetăţeni cu responsabilităţi speciale faţă de calitatea justiţiei, acces legitim, cunoaşterea legii, ignoranţă, competenţă, confidenţialitate, loialitate, consultant, pledant, negociator, intermediar, diligenţă, promptitudine, conflict de interese, imparţialitate, interes public.

Întrebări şi aplicaţii:

1. **De ce este necesară o etică a profesiei de jurist?**
2. **Care sunt principalele responsabilităţi etice ale avocaţilor?**
3. **Prin ce diferă sarcinile etice ale avocaţilor de cele ale magistraţilor?**
4. **În ce circumstanţe un avocat poate încălca principiul confidenţialităţii?**

BCU IAŞI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Capitolul XII
ETICA ÎN MASS-MEDIA

1. *Precizări necesare*

Comunicarea media este diversificată în funcţie de mai multe criterii. Din punctul de vedere al suportului tehnic ea este astăzi împărţită în: imprimerie, difuzare hertziană, cablu audio-vizual şi telefonic, satelit, convergenţă audiovizuală, informatică, telecomunicaţii. Din punctul de vedere al diversităţii suporturilor editoriale putem vorbi de: agenţii de presă, presă scrisă de informaţie generală sau specializată, cotidiene şi periodice, media electronică (radio şi televiziune). Din punctul de vedere al actorilor profesionişti întâlnim jurnalişti, realizatori, animatori, producători, programatori, editori, angajaţi ai unor firme publicitare şi de anunţuri (Boris Libois, 1996).

Diversitatea suporturilor de difuzare ca şi pluralitatea profesiilor angajate în serviciile media fac problematică existenţa unei etici comune, a unui cod unic în care să se regăsească norme valide pentru toate domeniile care compun serviciile media. Interesul nostru se va concentra asupra eticii profesiunii de jurnalist, ca fiind cea mai reprezentativă pentru ansamblul profesiilor din spaţiul media.

2. *Diferite abordări ale eticii în media*

În literatura care are ca obiect etica informaţiei şi comunicării se pot distinge patru orientări majore (Schramm W., 1974):

a) În accepţiune ei autoritară, mass-media este văzută ca un instrument de informare asupra politicii de stat şi în mod special a partidului unic, a cărui ideologie presa, în toate formele ei, trebuie să o slujească. Este cazul ţărilor cu un regim dictatorial în care cenzura face imposibilă comunicarea în afara standardelor stabilite de autoritatea politico-admistrativă a celor aflaţi la putere. Etic, în acest caz, ar fi ceea ce corespunde intereselor politicii de stat.

b) În cadrul doctrinei libertariene se proclamă nu numai o libertate absolută a comunicării, dar este încurajată o exprimare lip-

sită de orice constrângere socială. Posibilitatea unor abuzuri nu ar trebui prevenită prin convenţii dinainte stabilite, ci doar sancţionată ulterior de către justiţie atunci când este cazul, sau limitată prin exerciţiul liber al pieţei şi liberei concurenţe. Libertarienii consideră că intervenţia oricărei forme de autoritate (de stat sau profesională) în serviciile media este ilegitimă şi că ea trebuie interpretată ca o ingerinţă în exercitarea libertăţii de exprimare a individului. Eticul, din această perspectivă, ar viza doar statutul profesionistului şi ar consta în respectarea absolută a libertăţii de exprimare.

c) Doctrina liberală are în comun cu cea libertariană afirmarea dreptului la liberă exprimare, dar, spre deosebire de prima, ea îşi asumă normele formulate în cadrul unor coduri stabilite de către profesionişti, neacceptând însă, la fel ca şi libertarienii, intervenţia statului în exercitarea profesiunii lor. Din această perspectivă se cere garantarea unui acces nediscriminatoriu la toate documentele publice, libera circulare a jurnaliştilor şi utilizarea formală a tuturor mijloacelor şi suporturilor tehnice de comunicare (Berger, 1980).

d) Cel mai des întâlnită în practica profesioniştilor din media contemporană este doctrina responsabilităţii sociale. Şi în contextul acestei orientări este respinsă orice intervenţie a statului în afirmarea dreptului la liberă exprimare, dar sunt asumate responsabilităţi faţă de publicul căruia i se adresează profesionistul din massmedia.

În toate cele patru orientări pot funcţiona coduri profesionale, dar dacă în primele trei ele vizează, îndeosebi, strategiile relaţiilor între profesionişti sau între ei şi autorităţile de stat, prin doctrina responsabilităţii sociale, profesioniştii din media se obligă la respectarea unei etici a informaţiei. Este o etică ce impune obligaţii faţă de colectivitate, faţă de subiecţii asupra cărora informează şi faţă de destinatarii acelor informaţii.

3. *Sarcinile etice ale jurnaliştilor*

În sensul larg al funcţionării media, principalele sarcini etice ale acestui domeniu vizează, în primul rând, două aspecte ale aceluiaşi obiectiv, respectiv, ale libertăţii de comunicare. Primul aspect se referă la comunicarea interpersonală, cel de-al doilea la comunicarea mediatică. În cel dintâi, fundamentele etice sunt reprezentate de drepturile şi libertăţile individului, în cel de-al doilea se pune problema legitimării unei comunicări în care autonomia instituţiilor tre-

buie corelată cu libertatea de expresie şi responsabilităţile celor angajaţi în funcţionarea dreptului la informare.

Parte a eticii media, etica în jurnalism îşi asumă rolul de a fi premergătoare justiţiei şi de a se constitui ca un fundament al democraţiei. Ea se concentrează în promovarea acestor scopuri prin căutarea adevărului şi prin strădania de a relata într-o manieră comprehensivă, accesibilă publicului larg, diferite subiecte şi evenimente (Gurvitch M., 1982)

În aprecierea statutului jurnalistului şi, implicit a normelor etice care să orienteze activitatea sa, în literatura americană de specialitate sunt vii dispute, de exemplu, pe tema dacă activitatea de informare este, mai degrabă, un drept al jurnalistului (la liberă exprimare) sau o obligaţie (respectiv, cea de a distribui informaţia). Privită ca fiind preponderent un drept, profesiunea de jurnalist trebuie definită în termenii libertăţilor pe care ea le permite. Socotită mai mult ca o obligaţie, ea se defineşte prin limitele pe care nu le poate încălca. Fără să neglijeze dreptul jurnalistului, atitudinea care se bucură cea mai largă popularitate vede în jurnalism mai ales obligaţia de a distribui informaţia, ca mijloc de a redistribui puterea.

Exigenţele morale ale jurnalistului se adresează rolului său de a contribui la democratizarea societăţii prin corecta informare a tuturor membrilor săi, prin influenţarea societăţii asupra felului în care trebuie să îi trateze pe toţi membrii săi (Cornu D., 1994).

Principalele interogaţii ale unui jurnalist privind aspectele morale ale profesiei sale îşi caută răspunsurile mai degrabă în principiile care trebuie respectate decât în expresiile concrete ale normărilor specifice. Tocmai din cauza caracterului democratic al unei societăţi, în majoritatea cazurilor se obţine cu greu un consens asupra selecţiei anumitor principii ca fiind cele mai relevante, precum şi asupra anumitor valori ca fiind cele mai reprezentative pentru profesiunea de jurnalist. Un impediment serios în acceptarea anumitor principii (şi, implicit, a normelor care să le reprezinte) stă în posibila lipsă de popularitate a unor decizii, altfel justificate etic. Deseori imperativele etice se ciocnesc cu interesele comerciale ale instituţiilor în care îşi desfăşoară jurnaliştii activitatea sau sunt situaţii în care cauze recunoscute ca fiind morale par că trebuie slujite cu mijloace incorecte din punct de vedere moral.

Mai mult poate decât în orice altă profesiune cu mare impact public, jurnaliştii (cei din România nu fac excepţie) se simt mai puţin constrânşi de un cod etic şi uneori nici nu doresc să fie formulat şi adoptat un astfel de cod. În măsura în care anumite norme etice nu sunt formulate şi ca articole de lege, jurnaliştii par deseori

insensibili față de repercusiunile unor comportamente reprobabile etic. Ei se simt mai motivați de propriile lor opinii și de „etica" instituției în care lucrează.

Idealul etic al profesiunii de jurnalist se concentrează în jurul onestității cu care publicul trebuie informat. Integritatea nu este doar cheia credibilității și profesionalismului unui jurnalist, ci și principala cerință etică.

4. *Teme etice în deontologia jurnaliștilor*

În rândurile următoare vom prezenta principalele obligații etice specifice profesiei de jurnalist, așa cum au fost ele formulate în diferitele versiuni ale codurilor jurnaliștilor profesioniști din Statele Unite ale Americii (prelucrare după Black J, 1999). Alegerea acestui cod e întemeiată pe caracterul complet, explicit și succint în formularea normelor care îl compun.

A. *Căutarea adevărului și relatarea lui*

Cetățeanul obișnuit nu are de obicei suficiente date pentru a alege între informațiile contradictorii care se vehiculează într-o societate. De cele mai multe ori, el nu poate lua atitudinea corectă față de anumite subiecte tocmai pentru că doar simpla calitate de cetățean nu îi permite nici o viziune de ansamblu asupra relațiilor dintre ele, nici cunoașterea lor în datele esențiale. Sarcina jurnalistului este tocmai aceea de a permite cetățeanului să își fundamenteze pozițiile față de evenimentele petrecute sau față de cele care urmează sa aibă loc, pe baza informațiilor complete și conforme realității. Jurnalistul trebuie să filtreze informația și să o prezinte într-o formă accesibilă, fie pentru a pregăti audiența pentru evenimentele ulterioare, fie pentru a explica evenimentele trecute.

Jurnaliștii trebuie să fie onești, cinstiți și curajoși în descoperirea adevărului, în relatarea și interpretarea informației. Pentru împlinirea acestui scop ei trebuie:

- Să verifice acuratețea informației prin epuizarea tuturor surselor și să acorde o atenție specială evitării erorilor și inadvertențelor. Distorsiunea deliberată nu trebuie să fie niciodată permisă.
- Să descopere subiecte noi, inedite cărora să le ofere, astfel, șansa să fie cunoscute.

- Să identifice cât mai exact sursele, atunci când prin precizarea lor nu se pune în pericol securitatea celui care furnizează informaţia. Publicul este îndreptăţit să aibă cât mai multe informaţii despre cât de credibilă poate fi sursa.
- Să clarifice înaintea publicării materialului asigurarea anonimatului sursei sau dezvăluirea identităţii sale. Condiţiile obţinerii informaţiei trebuie precizate de la început. În cazul unor promisiuni la care jurnalistul se angajează în schimbul informaţiilor dorite, el trebuie să le respecte.

De stăruinţa cu care un jurnalist strânge informaţii semnificative şi de onestitatea cu care el le relatează depinde, în bună parte, gradul de conformitate a părerilor auditoriului cu realitatea socio-politică la care el participă. Dacă jurnalistul prezintă distorsionat informaţia, publicul poate lua decizii care nu sunt consistente cu realitatea.

Admiţând că scopul unei societăţi democratice este să minimizeze acumularea de putere în mâinile celor care caută să se îmbogăţească şi care pot manipula puterea în scopurile propriilor lor interese, o participare activă şi responsabilă a cetăţenilor devine necesară pentru bunul mers al instituţiilor publice. Or, o asemenea participare este dependentă de buna cunoaştere a felului în care funcţionează instituţiile, de buna informare asupra mecanismelor prin care cetăţenii pot interveni în viaţa socio-politică a societăţii.

Rolul jurnalistului este să furnizeze asemenea informaţii rezistând la posibilele presiuni care se fac asupra lui, căutând să rămână cât mai imparţial, prezentând informaţiile cât mai clar şi mai accesibil. Concordanţa ştirilor cu realitatea este, de aceea, principalul obiectiv al jurnalistului. El trebuie:

- Să se asigure că titlurile, informaţiile ironice, materialele promoţionale, fotografiile, înregistrările video sau audio, ilustraţiile nu aduc prejudicii nimănui şi citatele nu sunt greşit redate şi incorect interpretate. Toate acestea nu trebuie să fie scoase din context, simplificate sau exagerate prin interpretare.
- Să nu fie schimbat conţinutul fotografiilor sau înregistrărilor video. Îmbunătăţirea imaginii prin tehnici de clarificare este permisă.
- Să se evite distorsiunile prin remontarea sau reinterpretarea informaţiilor. Dacă remontarea este necesară în prezentarea unui subiect, ea trebuie mărturisită.
- Să se evite camuflajul sau alte metode de obţinere clandestină a informaţiei, cu excepţia cazurilor în care metodele tra-

diţionale nu sunt eficiente în obţinerea unor informaţii vitale pentru public. Folosirea unor metode neconvenţionale trebuie mărturisită şi justificată în cadrul relatării.

- Să nu se recurgă niciodată la plagiat.
- Să fie transmisă informaţia într-un mod consecvent cu diversitatea experienţei umane, chiar dacă o relatare neprelucrată a informaţiei este nepopulară.
- Să fie examinat un eveniment respectând valorile culturale propriii contextului în care el s-a petrecut, fără să se încerce impunerea unor valori aparţinând altor arii culturale.
- Să se evite stereotipurile privind rasa, genul, vârsta, religia, etnia, orientarea sexuală, infirmităţile, aparenţa fizică sau statutul social.
- Să fie încurajat schimbul deschis de informaţii, chiar când informaţiile pot fi respingătoare.
- Să fie reprezentate şi surse populare, fără autoritate instituţională. Sursele oficiale şi neoficiale ale informaţiei pot fi în mod egal valide.
- Să se facă distincţia necesară între pledoarie şi prezentarea ştirilor. Analizele şi comentariile trebuie identificate ca atare şi ele nu trebuie să reprezinte într-un mod eronat faptele sau contextele. Opiniile jurnalistului nu trebuie prezentate ca fiind „realitatea însăşi".
- Să demarcheze clar care sunt ştirile şi care sunt informaţiile de publicitate. Trebuie evitată orice confuzie între cele două categorii.
- Să fie asumată obligaţia ca interesele publicului să fie discutate cât mai deschis şi ca rezultatele guvernării să fie cunoscute cât mai corect.

B. *Minimalizarea efectelor dăunătoare*

Principiul minimalizării răului se fundamentează pe valorile de cinste, înţelegere, toleranţă, compasiune, respect. El se bazează pe responsabilitatea noastră de a-i trata pe ceilalţi cu decenţă şi pe recunoaşterea demnităţii lor, inclusiv în circumstanţe dintre cele mai dificile. Imperativul kantian de a-i trata întotdeauna pe ceilalţi ca scop şi niciodată numai ca mijloc, se regăseşte în exerciţiul profesiei de jurnalist în atitudinea faţă de subiecţii ştirilor, dar şi în tratamentul celor care furnizează informaţii. Jurnaliştii trebuie să fie conştienţi de posibilele consecinţe ale profesiei lor, de răul pe care

îl pot produce, fie el pe termen scurt sau lung, fie el privitor la o persoană anume sau la un grup.

Căutarea adevărului și prezentarea lui par incompatibile cu cerința de a produce cât mai puțin rău. În fapt însă, corectitudinea în relatarea informației nu ne poate împiedica să respectăm „regula de aur" și să îi tratăm pe ceilalți cum am vrea să fim tratați noi înșine.

În anumite situații (prezentarea unor tragedii, demascarea publică a unor fraude sau fapte de corupție, publicarea unor știri neplăcute despre societatea în care trăim), evitarea răului pare imposibilă. Chiar dacă nu pot fi împiedicate efectele neplăcute ale anumitor știri, important rămâne ca producerea lor să nu fie intenționată de jurnalist, ca deviza activității să nu fie, mai degrabă cauzarea răului decât evitarea lui. *Încearcă să eviți răul, nu să-l produci tu însuți!*

Jurnaliștii trebuie să își trateze sursele de informații, subiecții știrilor și colegii cu tot respectul datorat unor ființe umane care se bucură de drepturi și libertăți. Ei trebuie:

- Să arate înțelegere pentru cei care pot fi afectați de relatarea știrilor. Să dovedească o grijă specială când tratează cu copii și persoane ne-experimentate fie că acestea sunt surse de informații, fie că sunt subiecții știrilor.
- Să nu fie lezați prin interviuri sau fotografii cei care sunt afectați de tragedii sau asistă la înmormântări.
- Să fie conștienți că adunarea informației și prezentarea ei poate dăuna și cauza disconfort. Scopul de a formula știri cât mai interesante nu poate fi o scuză pentru un comportament agresiv și arogant.
- Să nu fie lezat dreptul persoanelor private de a controla informațiile care îi privesc. Asupra persoanelor publice, oficialilor și altor persoane care urmăresc afirmarea la putere, sau ocupă posturi de influență, sau caută într-un fel sau altul să se afirme public, se pot furniza informații mai ample decât în cazul persoanelor private, dar doar un interes major al publicului poate justifica încălcarea intimității unei persoane, a dreptului la viață privată.
- Să nu se renunțe niciodată la bunul-simț. Trebuie evitat să se creeze cu orice preț senzaționalul.
- Să lucreze cu precauție în identificarea suspecților minori sau a victimelor crimelor pasionale.
- Să nu prezinte ca fiind certă identificarea unui criminal înainte ca acesta să fie declarat vinovat într-un mod definitiv.

- Să fie soluționat just posibilul conflict între drepturile unui suspect și drepturile publicului de a fi informat.

C. *Independența jurnalistului*

Trebuie ca un jurnalist să fie angajat doar în exercitarea profesiei lui? Îi este permis să aibă un serviciu secundar prin care să se angajeze, de pildă, în campaniile unor politicieni? Putem accepta că un jurnalist poate avea concomitent oricare altă slujbă pentru că are dreptul să-și administreze cum vrea timpul lui? Sunt relevante pentru eventuala lipsă de obiectivitate a unui jurnalist legăturile de rudenie sau de prietenie apropiată cu anumite persoane vizate în subiectele știrilor pe care le prezintă sau interesele lor comune în afaceri sau acțiuni în care jurnalistul însuși este implicat? Îi poate fi permis unui jurnalist să aibă avantaje extra-profesionale (materiale sau de orice altă natură) din exercitarea profesiei sale? Folosirea capitalului de popularitate al unui jurnalist pentru susținerea unei cauze politice poate să nu afecteze obiectivitatea informațiilor privind acel subiect? Este posibil să delimităm astăzi foarte net o știre editorială de una de publicitate? Putem identifica foarte exact o publicitate mascată?

Se pare că jurnaliștii au dificultăți în a cădea de acord asupra răspunsurilor la aceste întrebări. Cu toate acestea, au fost formulate câteva norme prin care se conturează statutul de independent, statut indispensabil profesiunii de jurnalist.

Jurnaliștii trebuie să nu aibă nici o altă obligație decât cea de a informa corect publicul. Ei trebuie:

- Să evite un real sau posibil conflict de interese.
- Să rămână în afara oricăror asociații sau activități care le pot compromite integritatea sau le pot afecta credibilitatea.
- Să refuze daruri, favoruri, tratamente speciale și să evite servicii suplimentare, implicarea în politică, servicii publice și servicii în organizațiile comunității, dacă acestea pot compromite integritatea lor profesională.
- Să fie vigilenți și curajoși în privința responsabilităților pe care le au cei aflați la putere, indiferent de partidul pe care îl reprezintă.
- Să refuze orice tratament preferențial celor care își fac publicitate sau care au interese speciale și să reziste la presiunile de a fi manipulată știrea.

- Să fie circumspecți cu cei care oferă informații în schimbul banilor sau al serviciilor și să evite să plătească pentru obținerea știrilor.

În afara obligațiilor care incumbă jurnaliștilor, trebuie atrasă atenția asupra presiunilor la care ei sunt expuși de către cei care au interese vădite în relatarea într-o anumită manieră a informațiilor. Jurnaliștii sunt deseori tentați, fie cu promisiuni implicite sau explicite că vor fi răsplătiți, fie sunt terorizați cu amenințări dintre cele mai grave. Dacă de ignoranța în descifrarea corectă a unui subiect este responsabil doar jurnalistul, în pericolul pierderii independenței sale trebuie luate în considerare și presiunile la care el este expus. De aceea, pentru a încuraja integritatea și onestitatea unui jurnalist trebuie conceput și un sistem care să îl protejeze față de presiunile celor interesați să le fie servite propriile interese. Corupția jurnaliștilor nu ar fi posibilă fără concursul celor care corup.

D. *Responsabilitatea*

Jurnalistul trebuie să fie responsabil față de cititorii, ascultătorii sau telespectatorii săi și, de asemenea, față de colegii săi.

S-ar părea că principiul independenței jurnalistului epuizează problematica integrității sale. Cu toate acestea, majoritatea codurilor privind profesiunea de jurnalist menționează ca un principiu aparte pe cel al responsabilității. Pornind de la realitatea relațiilor de reciprocitate între jurnalist și audiență, sau dintre jurnalist și colegii săi, se consideră necesară includerea acestui principiu de a cărui necesitate toată lumea este convinsă, dar a cărui punere în practică rămâne problematică. Cum ar trebui să se manifeste responsabilitatea unui jurnalist pare să țină mai mult de calitatea muncii sale, și nu de conotația ei etică. Există, însă, câteva norme la care jurnalistul ar trebui să se oblige pentru a convinge publicul de faptul că este un jurnalist responsabil:

- ✓ Să clarifice și să explice modul în care sunt relatate știrile și să invite publicul la un dialog despre comportamentul jurnaliștilor.
- ✓ Să încurajeze revendicările și criticile publicului față de funcționarea mass-media.
- ✓ Să își asume greșelile și să le corecteze prompt.
- ✓ Să denunțe practicile imorale ale jurnaliștilor și ale sistemului mass-media.
- ✓ Să aibă față de sine aceleași exigențe ca și față de alte persoane.

Termeni cheie: doctrina autoritară, doctrina libertariană, doctrina liberală, doctrina responsabilității sociale, comunicare a interesului, comunicarea ideilor, drept sau obligație, obligație de a distribui informația, valuri de a redacționa politica, orientare, interpretare, adevăr, independență, responsabilitate, cinste, înțelegere, toleranță, compasiune, respect.

Întrebări și aplicații:

1. **Care din doctrinele etice ale jurnalismului vi se pare cea mai îndreptățită și de ce?**
2. **Care sunt sarcinile jurnalistului în redarea adevărului?**
3. **De ce independența jurnalistului este o condiție morală necesară?**
4. **Care sunt valorile pe care se fundamentează principiul minimalizării răului?**
5. **Analizați un caz de încălcare a deontologiei profesionale a jurnaliștilor.**

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Capitolul XIII
ETICA MEDICALĂ

1. *Definirea statutului eticii medicale*

Părerea, larg împărtășită astăzi în România, este că ceea ce contează în aprecierea unui medic este competența sa profesională. Comportamentul lui etic pare irelevant pentru statutul lui de profesionist. Sau, într-o altă exprimare, este etic ce e eficient în planul sănătății și, evident, reversul, nu este etic ceea ce s-a dovedit ineficient. Dacă, totuși, este acceptat ca temă, eticul ar fi, mai degrabă, un subiect necesar aprecierii întregului sistem de sănătate, și nicidecum evaluării individuale a unui profesionist. Problemele etice par a fi acceptabile doar în măsura în care ele pot fi normate juridic.

În ciuda acestor obstacole, fie ca efect al sărăciei, fie al lipsei de obișnuință, interesul față de etica medicală este legitim, iar o anume conștientizare față de obligațiile și posibilitățile pe care perspectiva etică le pune în evidență ca necesare profesiilor medicale este indispensabilă.

Deși la prima vedere înțelegerea statutului eticii medicale pare foarte simplă, nu există un consens asupra câmpului ei de interes și, implicit, asupra pârghiilor prin care ea trebuie să se manifeste. Aparent n-ar fi decât niște diferențe de accent din cadrul aceleiași problematici, dar în realitate, orientările teoretice implică o circumscriere diferită a ariei de interes specifice eticii medicale. O parte dintre aceste propuneri vizează nu numai etica medicală, ci și bioetica, în ansamblul ei, disciplină în spațiul căreia etica medicală se încadrează.

Simplificând, putem distinge trei înțelesuri diferite ale eticii medicale:

- ✓ Etica medicală este un studiu asupra responsabilității morale a medicilor și a altor categorii de personal medical. În această variantă ar fi vorba de punerea în evidență a relației dintre problemele morale particulare care apar în relația dintre pacient și medic și principiul responsabilității (Clouser D., 1974, p. 658) Personalul medical ar trebuie interesat în

cunoaşterea acestor reflecţii, fie ele rodul studiilor personale sau de grup ale unor specialişti, fie ca atitudini exprimate în cadrul dezbaterilor publice.

- ✓ Etica medicală este analiza cazurilor concrete, particulare, în care luarea unei decizii este foarte dilematică. În această accepţiune se are în vedere colaborarea dintre medic, etician şi jurist tocmai pentru a repera valorile relevante, principiile morale pertinente şi eventualul lor conflict, pentru a analiza argumentele, presupoziţiile şi posibilele implicaţii ale anumitor decizii (Arras J., Murray T, 1982).
- ✓ Cea mai frecventă înţelegere a eticii medicale este în varianta unui ansamblu de reguli morale pe care profesioniştii trebuie să le respecte tocmai ca o condiţie a statutului lor de profesionişti. Se consideră că *deontologia constituie expresia cea mai elocventă a voinţei de a întări aspectele morale ale unei profesii* (Thouvenin D, 1985, p. 23) şi de aceea reţinem acest model ca fiind cel mai relevant pentru activitatea profesioniştilor din spaţiul medicinei. Preocuparea de a formula, schimba sau valida un cod medical devine, din această perspectivă, preocuparea principală.

2. *Codul medical*

a) Definiţie. Codul medical este ansamblu de standarde morale generale, responsabilităţi şi reguli ale practicii medicale care privesc activitatea clinicienilor sau a cercetătorilor în general şi/sau pe cea a unei specialităţi particulare.

Codul este formulat ca un corp de norme care urmăreşte ghidarea personalului medical, a pacienţilor, a publicului şi ai altor profesii implicate în spaţiul îngrijirii sănătăţii, (adaptare după Keyserlingk Edward, 1998). El se distinge de jurământul medical (v. Anexă) nu atât prin conţinut (deşi primul este, de obicei, mult mai cuprinzător şi mai detaliat), cât prin modul de aderare (cel din urmă luând forma unei promisiuni solemne la care viitorul profesionist se angajează la începutul carierei sale).

b) Modele etice. În formularea diferitelor coduri au fost propuse anumite modele etice, considerate ca esenţiale pentru profilul moral al personalului medical. Normele care urmează să compună un cod ar trebui să fie conforme cu dezideratul de ansamblu al codului, respectiv, acela de a se conforma unei orientări specifice.

Astfel, dat fiind caracterul particularizat al fiecărei relații între pacient și medic, prin abordarea clinică a eticii medicale, s-a propus un model asemănător *celui al prieteniei, al unei iubiri moderate* (Campbell A., 1984). Caracterul empatic al relației, impus de necesitatea de a „înțelege bolnavul", și, implicit, boala de care el suferă, scoate relația doctor-pacient din cadrele unei comunicări informaționale centrate doar asupra simptomatologiei stricte și reclamă cunoașterea contextului bolii, ansamblul situației pacientului, permițând, astfel, nu numai o mai completă găsire a cauzelor bolii, dar și o mai bună direcționare în alegerea tratamentului. O asemenea „apropiere" de pacient a fost și este una din cerințele importante ale deontologiei profesiei de medic în care devotamentul față de bolnav, implicarea cât mai mare în rezolvarea „cazului" au fost și sunt percepute drept condiții obligatorii.

Deși necesară, o asemenea atitudine riscă să piardă dreapta măsură și medicul să devină excesiv de paternalist, preluând decizii care, altfel, ar trebui lăsate în sarcina pacientului. Dacă respectăm principiul autonomiei pacientului, implicarea afectivă a medicului ar putea crea o dependență exagerată a pacientului. Beneficiile unei asemenea etici a prieteniei pot fi distruse de caracterul imprevizibil al unei relații afective și de posibila incapacitate în a susține prietenii egale cu tot pacienții. Principalul reproș care i s-a adus acestei abordări vizează vulnerabilitatea ei față de un număr prea mare de variabile care țin de personalitatea medicului, de cunoștințele și priceperea sa. În ciuda bunelor intenții ale unui clinician, dacă acest tip de etică ar fi singurul model recomandat, nu numai că nu ar impune alte cerințe deontologice, cel puțin la fel de importante, dar prin însuși conținutul lui ar putea crea confuzie, nemulțumire și supărare date fiind posibilele diferențe între personalul medical (medici pe de o parte, asistente medicale pe de altă parte), între medici de diferite specialități (comportamentul unui chirurg față de pacientul său este fatalmente diferit de cel al unui internist) și, nu în ultimul rând, între profesioniștii aparținând unor culturi diferite. Deși esențială, implicarea devotată în rezolvarea unui caz, nu poate fi normată. I se pot face multe reproșuri unui medic, dar cel că nu și-a iubit îndeajuns pacientul ar fi greu de formulat. Dacă putem socoti un asemenea model acceptabil în exercițiul anumitor specialități (psihiatrie, de exemplu), el este nerelevant pentru altele (ca, de exemplu, pentru chirurgie).

Proprie mai cu seamă cercetătorilor în medicină, *abordarea științifică* a modelului eticii medicale se concentrează îndeosebi asupra descoperirii unor noi tipuri de tratament și a noi metode și

aparate de diagnosticare. Este vizată evaluarea cât mai exactă a riscurilor şi beneficiilor pe care noile tratamente le pot avea, tocmai în scopul protecţiei pacienţilor faţă de potenţialul pericol al unor remedii. Acesta ar fi aspectul pozitiv al unei astfel de abordări.

Limita lui constă în extinderea exerciţiului exactităţii ştiinţifice, tipică cercetării, asupra înţelegerii înseşi a relaţiei cu pacientul care, astfel, devine interesant doar în măsura în care personalitatea lui poate fi formalizată, boala lui poate fi rezolvată în standardele rigorii ştiinţifice. Prin această propunere, neliniştile unui pacient, sentimentele şi gândurile lui vor fi complet ignorate. Atitudinea detaşată, „rece şi egală", intoleranţa faţă de posibilitatea unui tratament „alternativ" (ca de exemplu, homeopatia, acupunctura, osteopatia), lipsa de respect faţă de aspectele spirituale, religioase (neştiinţifice) ale vieţii unui pacient sunt doar câteva din trăsăturile care compun acest posibil model de comportament etic. Conform acestui model, etica însăşi e văzută în termenii unei ştiinţe, iar componentele vieţii morale sunt reduse la explicaţii genetice, strict biologice.

Modelul etic propus prin *abordarea religioasă* impune fiecare normă în termenii unei obligaţii religioase, etica medicală, în întregul ei, devenind parte componentă a angajamentului religios. Imperativul iubirii seamănului cu un sentiment egal cu cel faţă de sine şi imperativul carităţii se regăsesc în obligaţia de a-i ajuta nediscriminatoriu pe cei aflaţi în suferinţă şi a-i susţine cât mai altruist în rezolvarea problemelor lor. În analiza unor subiecte specifice de etică medicală din perspectivă religioasă se regăsesc influenţele unor religii foarte diferite prin valorile pe care le propun. Rezolvările unor dileme etice în spaţiul medical sunt propuse în funcţie de înţelegerea sensului vieţii, a intenţiei unei anume acţiuni, a anticipării „efectelor duble" şi, nu în ultimul rând, a semnificaţiei deciziei într-un caz în care principiile diriguitoare fie că nu sunt evidente, fie că lipsesc.

Meritul perspectivei religioase este acela că prin reperele pe care ea le propune, duce la încadrarea situaţiei etice în contextul mai larg al semnificaţiilor unei vieţi. Posibilul pericol al unei astfel de abordări stă în respingerea, uneori fanatică, a unui alt punct de vedere, în opacitatea faţă de beneficiile evidente ale unei alte soluţii decât cea pe care am accepta-o din cauza apartenenţei la o anume convingere religioasă. Martorii lui Iehova, de exemplu, nu acceptă transfuzia şi transplantul.

Prin *abordarea legală*, subiectele de etică medicală sunt analizate în termenii normelor juridice, recunoscute de o societate la un moment dat. În varianta unei societăţi democratice, principalul criteriu al deciziilor de etică medicală este dependent de

ceea ce vizează o legislaţie în ansamblul ei, respectiv, de asigurarea armoniei, recunoaşterea egalităţii tuturor membrilor în faţa legilor acelei societăţi. Din această perspectivă sunt întărite drepturile „celor slabi" de a nu fi exploataţi şi victimizaţi de către alţi indivizi, de grupuri, sau chiar de către stat. Contribuţiile legaliste, în cadrul eticii medicale au subliniat importanţa respectării drepturilor omului, a principiilor echităţii. Dacă în societăţile democratice abordarea legală reclamă o cântărire pro şi contra a argumentelor unor decizii etice medicale, în state dictatoriale (ca Germania nazistă sau ţările comuniste) prin abordarea legală a situaţiilor etice medicale este impusă „voinţa de stat", expresia dictatorială a unei ideologii. Tratamentele psihiatrice ale disidenţilor din perioada comunistă, sterilizarea în Germania fascistă sau interzicerea avorturilor în anumite ţări comuniste (România este un caz notoriu pentru consecinţele dezastruase ale politicii pronataliste, vezi Gail Kligman, 2000), deşi erau susţinute legal ca soluţii medicale etice nu făceau decât să faciliteze aservirea.

Sociologii susţin că şi în cadrul eticii medicale, pentru luarea anumitor decizii sunt relevanţi factorii sociali ce caracterizează nu numai relaţiile interpersonale ale indivizilor, dar şi trăsăturile unei întregi societăţi, aceasta putând fi producătoare prin ea însăşi de rău şi boală. De exemplu, în varianta marxistă a *perspectivei sociologice* individul nu este văzut ca fiind „purtător autonom de valori morale", ci „produsul determinărilor sociale".

Prin *perspectiva psihanalitică* a eticii medicale este pus în evidenţă modul în care se dezvoltă atitudinile personale faţă de subiectele morale. Este facilitată, astfel, posibilitatea de a înţelege atitudinile personale sau ale celorlalţi prin componentele lor emoţionale şi aspectele non-intelectuale ale psihicului, trăsături dependente de personalitatea fiecăruia, de influenţele de mediu, de evenimente speciale petrecute în copilărie. Raţionamentele etice sunt recunoscute ca făcând parte din ansamblul atitudinilor psihice, nu neapărat pasionale, ci ca aspecte ne-raţionale ale comportamentelor noastre. Partea negativă a acestui tip de abordare este reprezentată de propunerea de a gândi etica medicală ca pe o manifestare complet relativistă, determinată de influenţe în afara oricărui control. O astfel de abordare tinde să nege existenţa vreunui scop raţional al eticii medicale.

Distincte teoretic, în realitate aceste abordări nu au impus, într-un mod independent, un anumit cod. Ele s-au influenţat reciproc sau au determinat includerea unor norme specifice.

Conținutul unui cod. În codurile contemporane sunt specificate trei tipuri de obligații: standarde, principii și reguli. (Bayles M. D,1981).

Standardele prescriu anumite virtuți, dispoziții sau trăsături de caracter pe care un medic trebuie să le aibă sau viciile pe care el trebuie să le ocolească. Virtuțile promovate sunt onestitatea, devotamentul, integritatea, sinceritatea, discreția, compasiunea și, nu în ultimul rând, competența. Sunt coduri care subliniază în mod special necesitatea unei anume trăsături (ca, de pildă, compasiunea), alte coduri pun în discuție condițiile unei virtuți (de exemplu, sinceritatea). În general, însă, există un acord privind necesitatea încrederii ca fundament al relației doctor-pacient (Spicer C. M., 1995). În acest caz toate virtuțile care fundamentează încrederea devin obligatorii.

Prezența principiilor într-un cod are un rol orientativ. Căile prin care ele trebuie aplicate sunt specificate prin intermediul regulilor specifice. Uneori numirea însăși a principiului, ca, de exemplu, cel al respectului pentru viață, nu mai este necesară, el rămânând ca fundament al întregului cod. Alteori, un principiu se subordonează unui alt principiu. Este cazul respectului față de decizia pacientului, de fapt o consecință a respectului față de autonomia persoanei.

Cele mai frecvente componente în conținutul unui cod sunt regulile care privesc un comportament specific. Cui trebuie încredințată, de pildă, decizia asupra tipului de tratament al unui bolnav în incapacitate temporală de discernământ, sau care sunt obligațiile unui medic de a păstra sau nu confidențialitatea bolilor și tratamentului unui pacient sunt, de obicei, teme concrete care se regăsesc în normele unui cod.

3. *Principalele teme ale unui cod de etică medicală*

Păstrându-și specificitatea, codurile de etică medicală, acolo unde ele există, formulează reguli care se concentrează, de obicei, în jurul următoarelor teme:

I. *Subiecte care privesc relația dintre pacient și corpul medical:*

- ✓ *Tema paternalismului.* Este moral acceptabil ca doctorii să ia decizii în beneficiul pacienților lor fără consimțământul acestora? Cine poate decide ce e în interesul pacientului în cazul unui dezacord între pacient și doctorul său? Atât timp

cât este respectată decizia unui pacient, este relevant din punct de vedere moral dacă e vorba de un refuz al tratamentului sau de cererea expresă de a i se prescrie un anume tratament?

- ✓ *Tema confidențialității.* Este legitim să furnizezi, fără consimțământul pacientului, informații aflate de la acesta în timpul unei consultații? Dacă da, în ce circumstanțe este permis și de ce?
- ✓ *Tema onestității și a înșelăciunii.* Dacă un membru al corpului medical poate să mintă un pacient sau să îl înșele în vreun fel? Când și din ce motive?
- ✓ *Tema deciziilor medicale în cazul pacienților cu o autonomie incompletă sau deficitară.* Când și în ce condiții pot copiii să decidă asupra metodelor de tratament care li se aplică? În ce stadiu al dezvoltării lor li se poate acorda dreptul de a decide singuri asupra modului în care să fie tratați medical? Cui să i se acorde responsabilitatea unor decizii în numele lor? Care poate fi criteriul stabilirii acestui transfer de responsabilitate și de ce? În ce fel poate cineva să decidă în numele bolnavilor afectați mental, temporar sau permanent, și cine poate să fie acea persoană? Pot fi bolile mentale un motiv suficient pentru a i se administra unui astfel de bolnav un tratament pe care el îl refuză? Poate fi ignorată autonomia persoanelor vârstnice prin decizii luate în interesul lor? Dacă da, în ce circumstanțe, cum și de ce?

II. Subiecte privind viața și moartea

- ✓ Este avortul vreodată justificat, dacă da, în ce circumstanțe și de ce? Când apar conflicte între interesele mamei și cele ale fătului cum pot fi ele soluționate? Este statutul embrionului, fătului sau al copilului nou-născut diferit de statutul unei ființe mature? Dacă da, de ce?
- ✓ Este vreodată justificat să ucizi vreun pacient? Este moral să permiți ca un pacient să își prefere moartea? Este relevantă moral distincția între a permite și de ajuta cuiva să renunțe la propria viață și faptul de a ucide? Dacă da, de ce? Ce înseamnă, de fapt, a muri? Când celelalte părți ale corpului sunt susținute în viață prin conectarea la anumite aparate, putem considera moartea creierului echivalentă cu moartea în sensul comun al termenului, moarte în care se constată în-

cetarea activităţii nu numai a creierului dar şi a inimii, şi a respiraţiei? Care sunt obligaţiile morale ale doctorului în cazul unui pacient diagnosticat ca fiind permanent inconştient, dar al cărui creier nu este mort, ca, de exemplu, situaţia pacienţilor aflaţi într-o persistentă sau permanentă „stare vegetativă"? Cât de mult şi de ce poate fi un doctor obligat să susţină în viaţă un pacient ale cărui şanse de însănătoşire sunt foarte mici? Ce semnalmente trebuie considerate ca fiind esenţiale pentru a declara că un pacient este „însănătoşit"?

III. Subiecte privind interesele pacientului şi interesele celorlalţi

- ✓ Trebuie întotdeauna ca un medic să considere interesele unui anume pacient ca fiind prioritare faţă de interesele celorlalţi sau câteodată interesele celorlalţi pot să prevaleze? Dacă da, în ce împrejurări şi de ce? Asemenea tensiuni se pot naşte la apariţia necesităţii unei intervenţii chirurgicale neprevăzute şi foarte urgente. În acelaşi context se înscriu cercetările medicale în care interesele de viitor ale pacienţilor pot fi în conflict cu interesele lor de moment, la fel cum strategiile de prevenire a bolii pot conduce la conflicte de interese ale celor care sunt actualmente bolnavi faţă de interesele celor care sunt sănătoşi. Exigenţele învăţământului medical, universitar sau postuniversitar, impun deseori ca „practica" viitorilor specialişti să se facă cu riscul lezării intereselor pacientului.
- ✓ Apar frecvent tensiuni între interesele unui pacient anume şi interesele celorlalţi pacienţi când se pune problema raţionalizării unor resurse limitate de medicamente sau alte materiale medicale. Trebuie ca medicii să participe la o astfel de raţionalizare? Dacă da, după ce criterii? Dacă nu, cine trebuie să fie cei responsabili de o astfel de raţionalizare?

4. *Responsabilităţile etice ale corpului medical*

Ca răspuns la problemele etice prezentate anterior s-au formulat principii şi reguli care compun codul deontologic al profesiilor din spaţiul medicinei. În funcţie de presupoziţiile acceptate, aceste norme diferă de la un cod la altul, nu numai în succesiunea lor isto-

rică, dar și în funcție de diversitatea societăților contemporane. Datorită faptului că a fost adoptat de un număr semnificativ de țări europene, am ales în identificarea principiilor eticii medicale *Convenția pentru protecția drepturilor omului și a demnității ființei umane cu privire la aplicarea biologiei și medicinei*, convenție care face parte din seria Tratatelor europene (nr. 164) și pe care România a semnat-o la 4 aprilie 1997.

Conform intențiilor declarate în preambul, responsabilitățile etice ale corpului medical sunt concepute astfel încât, prin îndeplinirea lor, să fie respectată demnitatea umană. Prin normarea etică a practicii medicinei se urmărește respectarea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului.

A. Prioritatea ființei umane

Prin acest principiu se stipulează că interesele și bunăstarea ființei umane trebuie să prevaleze asupra intereselor societății sau ale științei.

B. Accesul echitabil la îngrijirea sănătății

Luându-se în considerare cerințele de sănătate și resursele de sănătate, trebuie să se asigure accesul echitabil la îngrijirea sănătății, inclusiv pentru cei care nu pot plăti.

Acest principiu se corelează cu cel al acordării asistenței medicale tuturor pacienților indiferent de particularitățile lor biologice, sociale sau politice.

C. Nediscriminarea

Așa cum a fost formulat acest principiu în codul (sub formă de jurământ) adoptat de Asociația Medicală Mondială (Geneva, 1948, modificat în 1968, 1983 și 1994), el stipulează datoria ca între medic și pacient *să nu se interpună considerații de afiliere politică, vârstă, credință, boală sau infirmitate, naționalitate, origine etnică, rasă, sex, statut social, comportament sexual.*

În art. 11, cap IV al Convenției din seria Tratatelor Europene nr. 164 se arată că este interzisă orice formă de discriminare *din motive de moștenire genetică.*

În același capitol, la art. 14, este interzisă discriminarea care s-ar putea face prin utilizarea tehnicilor de procreere asistată în scopul

selecției sexului viitorului copil. Sunt exceptate situațiile în care trebuie evitate tulburări ereditare grave legate de sex.

D. Consimțământul

În vederea respectării libertății persoanei, capitolul 2 al acestei convenții este integral rezervat regulilor privind consimțământul.

a) Regula generală

O intervenție în domeniul sănătății poate fi făcută numai după ce persoana respectivă și-a dat consimțământul în mod liber și în cunoștință de cauză.

Acestei persoane trebuie mai întâi să i se furnizeze informația corespunzătoare referitoare la scopul și natura intervenției, cât și la consecințele și riscurile acesteia.

b) Protecția persoanelor incapabile de a consimți

1. Poate fi făcută o intervenție asupra unei persoane care nu are capacitatea de a consimți, numai în beneficiul direct al acesteia.

2. Dacă, potrivit legii, un minor nu are capacitatea de a consimți la o intervenție, aceasta poate fi făcută numai dacă este autorizată de cei care îl reprezintă sau de către o persoană sau un organism prevăzute de lege.

Opinia minorului va fi luată în considerare ca un factor determinant, proporțional cu vârsta sau gradul de maturitate.

3. Dacă, potrivit legii, un adult nu are capacitatea de a consimți la o intervenție din cauza debilității sale mentale, a unei boli sau datorită unui motiv similar, intervenția poate fi făcută numai dacă este autorizată de reprezentanții săi sau de către o persoană sau un organism prevăzute de lege.

În măsura în care este posibil, persoana în cauză va lua parte la procedura de autorizare.

c) Protecția persoanelor cu tulburări mentale

O persoană cu tulburări mentale grave poate fi supusă, fără consimțământul ei, unei intervenții destinate să trateze tulburările ei mentale numai dacă, fără un asemenea tratament, ar putea rezulta consecințe grave pentru sănătatea ei.

d) Situația de urgență

Dacă din cauza situației de urgență consimțământul nu poate fi obținut, poate fi făcută imediat orice intervenție medicală în beneficiul sănătății individului respectiv.

E. Viaţa privată şi dreptul la informare

a) Articolul 10 din cap. III al convenţiei obligă la respectarea confidenţialităţii actului medical ca expresie a respectului faţă de viaţa privată. Acest vechi principiu se regăseşte şi în Jurământul lui Hipocrate care se obligă *ca toate cele ce în decursul exerciţiului sau în afara exerciţiului artei mele, aş putea vedea sau auzi, privind viaţa semenilor mei şi care nu trebuie divulgate, le voi reţine pentru mine, socotind că toate acestea au dreptul la cel mai deplin secret.*

Accentuând necesitatea confidenţialităţii, codul de la Geneva impune respectarea secretului *chiar după moartea pacientului.*

b) Dacă din dreptul la viaţă privată decurge obligaţia confidenţialităţii actului medical, dreptul la informare obligă ca orice persoană să aibă acces la informaţia privind sănătatea sa. Drept consecinţă, medicului i se cere să furnizeze toate informaţiile legate de starea sănătăţii pacientului, în mod special dacă acesta le reclamă.

F. Responsabilităţi privind prelevarea de organe

Progresele tehnice înregistrate în ultimii ani au adăugat noi responsabilităţi care revin corpului medical privind posibilitatea reproducerii artificiale, (fertilizarea *in vitro*), stabilirii sexului, clonării, şi, nu în ultimul rând, responsabilităţi legate de transplant. Privind acest din urmă subiect, stipulaţiile precise se adaugă celor care completează necesitatea consimţământului (donatorului) şi, mai ales, interzicerea câştigurilor financiare din utilizarea unei părţi a corpului omenesc.

a) Respectul vieţii impune ca regulă generală că *Prelevarea de organe şi ţesuturi de la o persoană în viaţă în scopul unui transplant poate fi făcută numai în beneficiul terapeutic al primitorului şi numai dacă nu sunt disponibile organe sau ţesuturi corespunzătoare de la o persoană decedată şi numai în eventualitatea în care nu există altă metodă terapeutică alternativă cu eficienţă comparabilă.* (Convenţia amintită, cap. VI, art 19)

b) Privind interzicerea câştigurilor financiare din utilizarea unei părţi a corpului omenesc s-a hotărât că, *dacă în cursul unei intervenţii se prelevează orice parte a corpului omenesc, aceasta poate fi stocată şi utilizată în alt scop decât cel pentru care a fost prelevată numai dacă acest lucru este făcut în conformitate cu o informare corespunzătoare şi cu procedurile de consimţire. În nici un*

caz corpul omenesc şi părţile sale nu vor genera, ca atare, câştiguri financiare. (Convenţia amintită, cap. VII)

G. Respectul faţă de colegi

Responsabilităţile legate de cooperarea între membrii corpului medical nu mai sunt astăzi normate în nici un cod. Ele se înscriu în tradiţia practicii medicinei, o tradiţie care începe cu Hipocrate care jura: *să socotesc ca pe egalul părinţilor mei pe acela care m-a învăţat arta medicinei, să împart cu el bunurile mele şi să îi asigur toate nevoile în caz de lipsă; să consider copiii lui ca pe propriii mei fraţi şi dacă doresc să studieze această artă să îi învăţ fără înţelegere scrisă şi fără plată, să împărtăşesc preceptele generale, lecţiile prin grai viu şi tot restul doctrinei copiilor mei, copiilor maestrului meu şi tuturor discipolilor care s-au înrolat şi au depus jurământ să slujească legea medicală şi nu alta.*

Aceste responsabilităţi (*recunoştinţa faţă de profesori şi considerarea colegilor ca nişte surori şi fraţi*, Jurământul de la Geneva) trebuiau să înlesnească, prin solidaritatea în exerciţiul profesiei şi prin susţinerea ei morală, principalul angajament al profesiei de medic, cel al *respectului absolut faţă de viaţă.*

H. Competenţa

Competenţa, obţinută prin studiu teoretic şi practica îndrumată de profesori, se măsoară, în cazul medicinei, prin felul în care sunt rezolvate problemele pacienţilor. Astfel, profesionalismul este şi principala datorie morală. Îndeplinind ansamblul responsabilităţilor morale, profesionistul din aria medicinei trebuie să acţioneze, în toate împrejurările, în interesul deplin al pacientului.

Termeni cheie: cod, reguli, standarde, principii, empatie, devotament, autonomia persoanei, paternalism, riscuri, beneficitate, onestitate, integritate, sinceritate, discreţie, compasiune, competenţă, confidenţialitate, onestitate, demnitate, nediscriminare.

Întrebări şi aplicaţii:

1. **Care sunt componentele unui cod? Argumentaţi rolul fiecărei componente.**
2. **Precizaţi principalele teme ale unui cod medical.**

3. Cine poate decide în locul persoanelor incapabile să-și exprime consimțământul?
4. Este confidențialitatea o regulă care nu suferă excepții? Argumentați răspunsul.
5. De ce respectul față de colegi este o datorie etică pentru corpul medical?

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BIBLIOGRAFIE

American Society for Public Administration (ASPA), *Public Administrators. Study Guide*, 1982

Airaksinen, Timo, *Ethics of Coercition and Authority*, University of Pittsburg Press, 1988

Airaksinen, Timo, „Professional Ethics", în *Encyclopedia of Applied Ethics*, vol. 3, Academic Press, 1998, pp.671-682

Almond, Brenda, „Rights", *A Companion to Ethics*, Peter Singer (ed.), Blackwell, 1996, pp. 259-269

Appelbaum, David și Lawton, Sarah Verone, *Ethics and the Professions*, Prentice Hall, New Jersey, 1990

Arras J., Murray T., In Defense of Clinical Bioethics, *Journal of Medical Ethics*, nr. 8, 1982, pp. 122-127

Aristotel, *Etica Nicomahică*, Editura științifică și enciclopedică, Traducere Stella Petecel, București,1988

Balle F., *Medias et Societé*, Paris, Montchrestien, 1994

Bayles, Michael, The Professional-Client Relationships, în *Ethical Issues in Professional Life*, Ed. Callahan, 1988, pp. 113-120

Bayles, Michael, *Professional Ethics*, Wadsworth, Belmont, CA, 1981

Bailey, Stephan, „The Relationship between Ethics and Public Service", în *Public Administration and Democracy*, ed. R. Martin, Syracuse University Press, 1965

Beauchamp, T. și Childress, J., *Principles of Biomedical Ethics*, New York, Oxford University Press, 1994

Becker, Lawrence (ed.) *Encyclopedia of Ethics*, Hamend, CT: Garland, 1991

Berger, F. (ed), *Freedom of Expression*, Belmont, Wadsworth, 1991

Bird, F.și Waters, J. A. „The Nature of Management Moral Standards", în *Journal of Business Ethics*, 6, 1-13

Black. J. Steele. B., Barney, R., *Doing Ethics in Journalism, A Handbook with cases Studies*, Boston, Londra, Allyn and Bacon, 1999

Bobbio. Norberto, *In Praise of Meekness. Essays on Ethics and Politics*. Polity Press, Cambridge, 2000 (trad din italiană)

Bok, Sissela, „Lies for Public Good" în *Ethical Issues in Professional Life*, ed. J. Callahan, Oxford University Press, 1988, pp. 150-156

Boris, Libois, „ Médias", în *Dictionnaire d'éthique et de philosophie morale*, Paris, PUF, 1996

Bowie, N., *Business Ethics*, Englewood Cliffs, NJ, Prentice Hall, 1982

Buckler, S., *Dirty Hands. The problem of Political Morality*, Avebury, Brookfield, USA, 1994.

Callahan, Joan (Ed.), *Ethical Issues in Professional Life*, Oxford University Press, 1988

Campbell, *Moderate Love — A Theology of Professional Care*, London, SPCK, 1989

Clouser, D., What is Medical Ethics?, *Annals of Internal Medicine*, 80, (5), 1974, pp 657-660

Coady, C. A. „Politics and the problem of dirty hands", în *A Companion to Ethics*, P. Singer (ed), 1996, pp. 373-383.

Cornu, D., *Journalisme et verité. Pour une éthique de l'information*, Geneve, Labor& Fides, 1994

Daniels, N., *Just Health Care*, Cambridge, MA, Cambridge University Press, 1985

Davis, Michael, „Is Higher Education a Prerequiste of Profession?", în *International Journal of Applied Philosophy*, vol 13:2, 1999

Drucker, Peter, *Management*, London, Pan, 1979

Dworkin, Gerald, „Paternalism", în *The Monist*, 56, nr. 1, 1972

Dworkin, Ronald, *Taking Rights Seriously*, Duckworth, London, 1978

Engelhardt, Tristram, *The Foundations of Bioethics*, New York, Oxford University Press, 1986

Freedeman, *Understanding lawyer's ethics*. Matthew Bender, 1990

Frideman și Zile, „Soviet legal profession: Recent developments in law and practice", Wisconsin, *Law Review 32*, 1964

Friedman, Milton, „The Social Responsibility of Business is to Increase the Profit", în *New York Times Magazine*, September, 13, 1970

Gauthier D., *Morals by Agreement*, Oxford, Oxford University Press, 1986

Gilligan, Carol, *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development*, Harvard University Press, Cambridge, Mass, 1982

Gillon G., *Principles of Health Care,* Chichester, New York, Willey, 1994
Gortner, John, *Tasks of Leadership,* Washington DC, Independent Sector, March, 1986
Gortner, Harold F. *Ethics for Public Managers,* Greenwood Press, New York, 1991
Grenier, H. *Marile doctrine morale,* Humanitas, Bucureşti, 1995
Gurvitch M. (ed), *Culture, Society and the Media*, Londra, Methuen, 1982
Hampshire, Stuart, „Public and Private Morality", în vol. *Public and Private Morality*, ed. St. Hampshire, Cambridge University Press, 1978
Hare, R.M., *Moral Thinking: Its Levels, Method and Point,* Oxford University Press, New York, 1981
Harris, J., *The Value of Life*, London, Routledge and Kegan Paul, 1985
Held, D., „The Division of Moral Labor and the Role of the Lawyer", în Luban (ed) *The good Lawyer,* 1983
Heller, Agnes, *General Ethics,* Blackwell, 1988
Johns, Gary, „Comportament organizaţional", *Putere, politică şi etică*, Editura Economică, Bucureşti, 1998
Johnson, P., *Frames of Deceit, A Study of the Loss and Recovery of Public and Private Trust,* Cambridge, 1993
Kant, Immanuel, *Întemeierea metafizicii moravurilor,* Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1972
Kant, Immanuel, *Critica raţiunii practice,* Ed. Ştiinţifică, Buc., 1972
Keyserlingk E., *Encyclopedia of Applied Ethics*, vol. 3, Academic Press, 1988, pp. 156
Kligman. Gail, *Politica duplicităţii. Controlul reproducerii în România lui Ceauşescu* (trad. din engleză), Humanitas, Bucureşti, 2000
Kymlicka W., cap. „The social Contract Tradition", din Singer P (ed.) *A Comparison to Ethics*, Blackwell, 1996
La Follette, Hugh (ed), *Ethics in Practice,* Blackwell, 1997
McInerney, Peter & Rainbolt, George, *Ethics,* Harper Collins Publishers. New York, 1994
McIntyre. Alisdair, *After Virtue: a Study in Moral Theology*, 1981, în româneşte: *Tratat de morală*, traducere de Catrinel Pleşu, Humanitas, Bucureşti, 1998
McKinney. B. Jerome şi Howard, C. Lawrence, *Public Administration Balancing Power and Accountability. Second Edition,* Praeger Publishers, Westport, 1998, Cap. „Con-

text of Administration, Ethical Foundations and Imperatives of Public Management"

Mercier, Samuel, *L'éthique dans les entreprises*, Editions La Decouverte et Syros, Paris, 1999

Mill, John Stuart, *Utilitarismul*, Alternative, Bucureşti, 1994

Miroiu, Adrian (ed), *Teorii ale dreptăţii*, Alternative, Bucureşti, 1995

Miroiu, Adrian (ed.), *Etică aplicată*, Alternative, Bucureşti,1995

Miroiu, Adrian, *Filosofie fără haine de gală*, All, Bucureşti, 1998

Miroiu, Mihaela şi Miroiu, Adrian (editori), *Dreptatea şi fericirea*, All, Bucureşti, 1995

Miroiu, Mihaela, *Convenio. Despre femei, natură şi morală*, Alternative, Bucureşti, 1996

Miroiu, Mihaela, *Societatea retro*, Editura „Trei", Bucureşti, 1999

Montefiore, Alan şi Mureşan, Valentin (editori), *Filosofia morală britanică*, Alternative, Bucureşti, 1998

Mureşan, Valentin, *Valorile şi adevărul moral*, (ed.), Alternative, Bucureşti,1995

Nagel, Thomas, *Veşnice întrebări (Mortal Questions* în original, 1979), All, Bucureşti, 1996

Offen, Neil, „Commentary on Code of Ethics of Direct Selling Association", în vol. *The Ethical Basis of Economic Freedom*, Chapel Hill, NC, American Viewpoint, Inc, 1976, pp. 274-275

Okin, Susan Moller, „Raţiune şi sentiment în înţelegerea dreptăţii" în Miroiu A. (ed.) *Teorii ale dreptăţii*, Bucureşti, Alternative, 1996

O'Neil, Onora, *Acting in Principle*, Columbia University Press, New York, 1975

O'Neill, Onora, Kantian Ethics, in *A Companion to Ethics*, Peter Singer (ed), Blackwell, Cambridge, 1991, pp. 175-185

Parfit, D., *Reasons and Persons*, Oxford, Clarendon Press, 1984

Petit, Philip, „Consequentialism" în *A Companion to Ethics*, Singer (ed.), Blackwell, 1996, pp. 230-240

Pleşu, Andrei, *Minima moralia*, Cartea Românească, Bucureşti, 1988

Rawls, John, *A Theory of Justice*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1971

Schramm W., *Four Theories of the Press. The Authoritarian, Libertarian, Social Responsabilities and Soviet Communist Concepts of what the Press Should Be and Do*, Urbana, Chicago, Londra, University of Illinois Press, 1974

Sen, Amartya. *On Ethics and Economics*, Blackwell, Oxford, 1998

Simon, „Ethical discretion in lawyering", *Harvard Law Review*, 1083, 1988
Singer, P., (ed.), *A Companion to Ethics*, Blackwell, 1996
Singer, P., *Practical Ethics*, Cambridge, Cambridge University Press, 1979
Slote, Michael, *Goods and Virtues*, Clarendon Press, Oxford, 1983
Solomon, R. şi Hanson, K.: *It's Good Business*, Harper and Row, New York, 1987
Solomon, Robert, „Business Ethics", în *A Companion to Ethics*, P. Singer (ed.), Blackwell, 1996, pp. 354-365
Spicer, C. M. (ed), „Appendix: Codes, oaths and directives related to bioethics", în *Encyclopedia of Bioethics*, Reich, W. T. (ed), New York, Simon and Schuster Macmillan, 1995
Taylor Charles, 1989, *Sources of the Self. The making of Modern Identity*, Harvard University Press
Thouvenin D., „Ethique et droit en matière biomédicale, *Recueil Dalloz Sirey*, 4iéme cahier, 1985
Tur M., „An introduction to lawyers' ethics", *Journal of Professional Legal Education*, nr 217, 1992
Veca, Salvatore, *Etica e politica. I dilemi del pluralismo: democrazia reale e democrazia possibile*, Garzanti, 1989
Walzer, Michael, „Political action. The problem of Dirty hands", *Philosophy and Public Affairs*, 2, 1973.
Weil, Simone, *The Need for Roots*, Routledge, London, 1952
Willbern. York, „Types and Levels of Public Morality", în *Public Administration Review*, 44 (2), 102-108, 1984
Williams, Bernard, „Politics and Moral Character", în *Public and Private Morality*, ed. Stuart Hampshire, Cambridge University Press, 1978, pp. 55-75
Williams, Bernard, *Introducere în etică*, Alternative, Bucureşti, 1993
Wundenburger, J. Jacques, *Questions d' éthique*, Presses Universitaires de France, 1993

BCU IASI

ANEXE

JURĂMÂNTUL LUI HIPOCRATE

Jur pe Apolo, medicul, pe Asklepios, pe Higeria şi pe Panacheia şi luând martori pe toţi zeii şi pe toate zeiţele, mă angajez să duc la îndeplinire după puterile şi judecata mea, acest jurământ şi angajament scris.

Jur să socotesc ca pe egalul părinţilor mei pe acela care m-a învăţat arta medicinei, să împart cu el bunurile mele şi să îi asigur toate nevoile în caz de lipsă; să consider copiii lui ca pe propriii mei fraţi şi dacă doresc să studieze această artă să îi învăţ fără înţelegere scrisă şi fără plată, să împărtăşesc preceptele generale, lecţiile prin grai viu şi tot restul doctrinei copiilor mei, copiilor maestrului meu şi tuturor discipolilor care s-au înrolat şi au depus jurământ să slujească legea medicală şi nu alta.

Voi dispune, după puterea şi judecata mea, ca regimul dietetic să fie servit în folosul bolnavilor şi nu în dezavantajul sau spre răul lor. Şi nu voi da, oricine mi-ar cere acest lucru, un drog ucigător şi nici nu voi lua iniţiativa să sugerez vreodată altceva. De asemenea, nu voi da niciodată unei femei un pesar abortiv.

Prin probitate şi prin castitate îmi voi menţine curată viaţa şi profesiunea mea. Nu voi face talia la calculoşi, lăsând această practică profesioniştilor. În orice casă va trebui să intru, voi merge acolo numai spre binele bolnavilor, evitând orice stricăciune voluntară sau act de corupere şi cu deosebire, orice raporturi venale, cu femei sau bărbaţi, fie ei oameni liberi sau sclavi.

Toate cele ce în decursul exerciţiului sau în afara exerciţiului artei mele, aş putea vedea sau auzi, privind viaţa semenilor mei şi care nu trebuie divulgate, le voi ţine pentru

mine, socotind că toate acestea au dreptul la cel mai deplin secret.

Dacă voi îndeplini până la capăt acest jurământ şi îl voi onora tot timpul, să îmi fie permis să mă bucur de toate plăcerile vieţii şi ale artei, cinstit fiind pentru totdeauna de către oameni. Dar dacă îl voi viola şi voi deveni sperjur, să mi se întâmple tocmai contrariul.

JURĂMÂNTUL DE LA GENEVA

Adoptat de Asociaţia medicală Mondială în 1948, modificat în 1968, 1983 şi 1994

În momentul când voi fi primit în rândul membrilor profesiunii medicale:

Îmi iau angajamentul solemn să îmi consacru viaţa în serviciul umanităţii;

Voi păstra pentru cei care m-au instruit recunoştinţa pe care le-o datorez;

Voi exercita profesiunea mea (arta mea) cu conştiinţă şi demnitate;

Voi considera sănătatea pacienţilor mei ca prima mea grijă;

Voi respecta secretul celui ce mi l-a încredinţat, chiar după moartea pacientului;

Voi păstra cu sfinţenie onoarea şi nobilele tradiţii ale profesiunii medicale;

Colegii mei vor fi surorile şi fraţii mei;

Nu voi permite ca între datoria mea şi pacientul meu să se interpună consideraţii de afiliere politică, vârstă, credin-

ță, boală sau infirmitatea, naționalitate, origine etnică, rasă, sex, statut social, comportament sexual;

Voi păstra respect absolut vieții, de la începutul ei, chiar sub amenințare și nu îmi voi folosi cunoștințele împotriva legilor umanității;

Fac acest legământ în mod solemn, liber și sub semnul onoarei.

RUGĂCIUNEA UNUI JUDECĂTOR APĂRUTĂ ÎN VECHILE PANDECTE

„Doamne! Eu sunt unica ființă pe lume căreia Tu i-ai dat o părticică din atotputernicia Ta: puterea de a condamna sau a achita pe semenii mei.

În fața mea, persoanele se înclină; la cuvântul meu ele aleargă; la vorbele mele ele ascultă; poruncilor mele ele se supun; la sfaturile mele ele se împacă, se despart sau își părăsesc bunurile lor.

La un semn al meu, ușile închisorilor se închid, în urma condamnatului, sau se deschid pentru libertate. Sentința mea poate schimba sărăcia în belșug și bogăția în mizerie. De hotărârea mea depinde destinul multor vieți. Înțelepți sau ignoranți, bogați sau săraci, bărbați sau femei, cei care se vor naște, copiii, tinerii, nebunii și muribunzii, toți sunt supuși, de la naștere până la moarte, legii pe care eu o reprezint și justiției pe care eu o simbolizez.

Ce grea și teribilă povară ai pus, Doamne, pe umerii mei!

Ajută-mă, Doamne, ca eu să fiu vrednic de această înaltă misiune! Măreția acestui oficiu să nu mă ispitească. Orgoliul sau mândria să nu mă cuprindă. Tentația să nu mă atragă. Onorurile să nu mă încânte și măririle deșarte să nu mă încurajeze.

Unge, Doamne, mâinile mele; încununează fruntea mea, o Duh al meu, pentru ca să fiu ministrul dreptății, pe care tu ai creat-o, pentru societatea oamenilor. Fă din toga mea o manta incoruptibilă!

Pana mea să nu fie pumnal care rănește, ci săgeata care indică traiectoria Legii, pe drumul justiției.

Ajută-mă, Doamne! Fă să fiu drept și hotărât, cinstit și curat, moderat și blând, deschis și umilit. Să fiu necruțător față de greșeli,

dar înțelegător cu cei care greșesc. Prieten al adevărului și ghid pentru cei ce-l caută. Să fiu cel ce aplică legea, dar înainte de toate, acela care o împlinește. Nu-mi permite niciodată să-mi spăl mâinile ca Pilat, în fața nevinovăției și nici să arunc ca Irod, pe umerii celui batjocorit, haina de rușine. Să nu mă tem de Cezar, de împărat și nici de frica lui să întreb poporul: Baraba sau Iisus?

Verdictul meu să nu fie o anatemă dureroasă, ci un mesaj care regenerează, un cuvânt care reconfortează, lumina care clarifică, apa care spală, sămânța care încolțește, floarea care țâșnește din amărăciunea unei inimi umane. Sentința mea să poată aduce ușurare celui mâhnit și curaj celui persecutat. Ea să secе lacrimile văduvei și să înceteze plânsul orfanilor. Iar când vor trece prin fața scaunului de judecată pe care eu șed, zdrențăroșii, mizerabilii, dezmoșteniții, cei fără credință și fără nici o speranță în oameni; călcați în picioare, alungați, chinuiți, a căror gură salivează, fără a avea pâine ca să mănânce, a căror față se spală cu lacrimi de durere, de umilință și de dispreț, ajută-mă, Doamne, să alin foamea și să astâmpăr setea lor, după dreptate. Ajută-mă, Doamne!

Când momentele din viața mea vor fi umbrite, când spini și pălămidă îmi vor răni picioarele, când răutatea oamenilor va fi mare, când flăcările urii se vor aprinde și pumnul se va ridica să lovească; când machiavelismul și înșelăciunea se vor introduce în locul Binelui și vor răsturna legile rațiunii; când ispita va întuneca gândirea mea și va tulbura simțurile mele, ajută-mă, Doamne!

Când mă voi frământa în nesiguranță, luminează-mi mintea; când voi ezita să iau o hotărâre, însuflețește-mă; când voi fi descurajat, întărește-mă, când voi cădea, ridică-mă!

Și, în sfârșit, când într-o zi, voi muri, atunci, ca acuzat, va trebui să apar, în Augusta Ta față, pentru ultima judecată, privește cu milă spre mine. Pronunță, Doamne, sentința Ta!

Judecă-mă ca Dumnezeu! Eu am judecat ca om."

(Tradusă de Mgr. Dr George Surdu)

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

p. m 8

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY